

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Diplomski studij moderne i suvremene povijesti

Diplomski rad

Djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1893. – 1918.)

Studentica: Marina Pajduh

Mentorica: dr. sc. Iskra Iveljić, red. prof.

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Pregled historiografije i izvora	8
3. Prilike u Istri od sloma Mletačke Republike do 1880-ih	11
4. Zaoštavanje odnosa u Istri 1880-ih i utemeljenje društva Pro Patria.....	19
5. Osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru	24
6. Početne teškoće i uspjesi (1893. – 1899.)	33
6.1. Promjena Družbinih pravila i uvođenje podružnica.....	33
6.2. Širenje Družbine ideje	39
6.3. Rad Ravnateljstva i prve Družbine škole	46
7. Širenje Družbine djelatnosti (1900. – 1907.)	54
7.1. Novo vodstvo i jačanje materijalne osnove.....	54
7.2. Rast broja Družbinih škola	61
7.3. Narodna pobjeda i glavna skupština u Pazinu 1907. godine	71
8. Djelovanje Družbe nakon narodne pobjede (1908. – 1914.).....	73
8.1. Političke prilike i sporazum 1911. godine	73
8.2. Prihodi i rashodi Družbe	75
8.3. Položaj i djelovanje Družbina učiteljstva.....	80
8.4. Nove Družbine škole i stanje u školstvu uoči Prvog svjetskog rata.....	84
9. Prvi svjetski rat – nova područja djelovanja Družbe.....	95
10. Talijanska okupacija i zamiranje Družbine djelatnosti	102
11. Zaključak	105
12. Prilozi	107
12.1. Popis priloga.....	112
13. Bibliografija	113
13.1. Izvori	113
13.2. Literatura	113
13.3. Internet	116

1. Uvod

Kao jedna od pokrajina višenacionalne Habsburške Monarhije, odnosno kasnije Austro-Ugarske, koju su kroz „dugo“ 19. stoljeće obilježila političko-društvena previranja, Istra je bila izložena utjecajima koji su u tom razdoblju kolali Monarhijom. U skladu s tim, nacionalnointegracijska kretanja, koja su uključivala otpor potlačenih naroda unutar pojedinih pokrajina usmjeren protiv vladajućih njemačkih, mađarskih, pa i talijanskih struktura s ciljem ostvarenja vlastitih prava, zahvatila su i Istru koja se od 1867. godine nalazila u austrijskom dijelu Monarhije. U okviru istarske povijesti jedno od najvažnijih razdoblja zasigurno je ono koje se odnosi upravo na zbivanja u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća. Riječ je, naime, o razdoblju narodnog pokreta koji se u Istri toga vremena odnosio na borbu većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva za očuvanje slavenskog karaktera Istre te za postizanje ravnopravnog položaja. Glavni protivnici istarskim Hrvatima i Slovencima, od kojih je otpor odnarođivanju zahtijevao stalnu suradnju, bili su pritom Talijani kao nositelji političke i gospodarske moći u pokrajini, a u manjoj mjeri i pojedinim slučajevima i Nijemci, zaštićeni i privilegirani od strane državne vlasti. U nastojanju da dokažu talijanski karakter Istre, istarski su Talijani, motivirani procesom nacionalne integracije na Apeninskom poluotoku, putem talijanizacije namjeravali Istru pretvoriti u talijansku zemlju, potaknuvši na taj način slavensku reakciju, ali i razvoj hrvatske i slovenske nacije u Istri.

Od samih početaka narodnog pokreta 1860-ih godina kao jedno od glavnih pitanja istaknuto je pitanje školstva, a velika pozornost koju su obje strane, talijanska te hrvatska i slovenska, kroz razdoblje druge polovice 19. i početka 20. stoljeća posvećivale školstvu jasno ukazuje na njegovu važnost. Naime, školsko je pitanje u to doba bilo ujedno i političko pitanje, a borba za razvoj hrvatskog i slovenskog školstva nasuprot talijanskom u velikoj je mjeri zaokupljala tadašnje političke prvake istarskih Hrvata i Slovenaca. Osnutak talijanskog školskog društva pod nazivom Pro Patria 1886. godine, odnosno Lege Nazionale 1891. godine, trebao je, u okolnostima jačanja istarskih Hrvata i Slovenaca, zaštititi talijansku dominantnu poziciju u pokrajini, dajući Talijanima u vezi školstva dodatno uporište uz ono koje su imali u pokrajinskoj vlasti, ali i u pojedinim općinama. Na taj su način oni neposredno potaknuli protupotez slavenske strane u vidu osnivanja vlastitog školskog društva 1893. godine – Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, što je ujedno bio jedan od odgovora na brojne nepravde koje su Talijani vršili nad Hrvatima i Slovencima, gušeći njihovo pravo na napredak u političkoj, gospodarskoj, kulturnoj, pa tako i prosvjetnoj sferi.

Upravo će se Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, koja je gotovo tri desetljeća predano radila na razvoju hrvatskog i slovenskog školstva u Istri, odupirući se na taj način pogubnom utjecaju koje su procesi talijanizacije i germanizacije imali na istarske Hrvate i Slovence, nalaziti u središtu ovoga rada. Okupivši u svojim redovima istaknute političke i kulturne ličnosti toga vremena – vođe hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta u Istri, Družba se svojom idejom i nastojanjima za njezinom realizacijom vrlo aktivno uključila u borbu koja je u tom razdoblju opterećivala istarsku stvarnost i čiji je ishod značio ili odumiranje ili pak opstanak i daljnji razvoj Hrvata i Slovenaca u Istri, odnosno dviju nacija koje su se tada počele formirati. S obzirom na funkciju koju je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru u tadašnjim okolnostima na sebe preuzela, kao i nedovoljnu pozornost posvećenu toj temi u hrvatskoj historiografiji, u okviru ovoga rada nastojat će se, uz problematizaciju političko-društvenih te prosvjetnih prilika druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, usko vezanih uz osnutak i rad Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, prikazati djelovanje toga društva od njegova utemeljenja 1893. godine do 1918. godine, kada za Istru započinje novo razdoblje. Navođenjem i analizom izazova s kojima se Družba u svojem djelovanju suočavala te prikazom njezinih nastojanja i uspjeha u ovom će se radu pokušati ukazati na važnu ulogu koju je ona, svojim utjecajem na razvoj narodnog školstva te povezivanje i osvještavanje istarskih Hrvata i Slovenaca, imala unutar narodnog pokreta u Istri, u okviru kojeg su sva nastojanja za poboljšanjem položaja Hrvata i Slovenaca bila međusobno povezana, kao što su međusobno povezane bile i sve postignute pobjede. Jednako tako, u radu će se, naglaskom na njezine aktivnosti te dobivenu materijalnu i moralnu potporu, nastojati dati odgovor na to je li Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, unutar koje su, kao i unutar samog narodnog pokreta, zajedno surađivali istarski Hrvati i Slovenci, imala hrvatski predznak te u kojoj je mjeri to društvo utjecalo na proces hrvatske nacionalne integracije.

Sama struktura rada slijedi, u svojoj osnovi, kronologiju. Unutar onih poglavlja koja se odnose na djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru prednost nije dana kronološkom slijedu, već su umjesto toga izdvojene posebne teme u okviru kojih se, ovisno o pojedinom slučaju, nastoji pratiti kronologija. Prvo poglavlje nakon uvoda posvećeno je kratkom pregledu izvora i literature koji se tiču Družbine djelatnosti. U njemu se ukazuje na dostupnu građu, a ujedno se može dobiti dojam u kojoj je mjeri ta tema istražena i koliko još prostora za njezino istraživanje postoji. S obzirom na bogatstvo izvorne građe, znatan dio ovoga rada temelji se upravo na izvorima. Nakon pregleda izvora i historiografije u iduća dva poglavlja pojašnjavaju se političke, gospodarske i kulturne prilike u Istri, s posebnim naglaskom na

školstvo, čija je analiza neophodna da bi se shvatilo uzroke koji su motivirali sam osnutak Družbe, što se, pak, objašnjava u zasebnom poglavlju. Središnji dio rada čine ukupno četiri poglavlja koja se odnose na četiri razdoblja Družbina djelovanja. Njihove su vremenske granice određene s obzirom na pojedine značajke Družbine djelatnosti koje su obilježile svaki od tih perioda, ali i uz uvažavanje određenih političkih okolnosti koje su također imale svoj utjecaj na njezin rad. Prvi dio obuhvaća razdoblje od nastanka Družbe 1893. godine do 1899. godine, a tiče se njezinih početaka i prvih opreznih koraka. Družba tada oblikuje i ispituje načine na koje će djelovati, nastojeći pritom pronaći prikladna rješenja usmjerena prema formiranju vlastite organizacijske i materijalne osnove te otvorenju prvih svojih škola. Drugo je razdoblje Družbina djelovanja započelo smjenom u njezinu vodstvu početkom 20. stoljeća koja je Družbi dala novi impuls. Kako su uz širenje mreže Družbinih ustanova rasli i njezini troškovi, novo je vodstvo veliku pažnju posvetilo jačanju materijalnog stanja Družbe, o čemu je ovisilo i daljnje osnivanje škola i zabavišta. Kao kraj ovoga razdoblja uzeta je narodna pobjeda 1907. godine i Družbina glavna godišnja skupština koja je nedugo zatim uslijedila, što je ukazalo na jačanje istarskih Hrvata i Slovenaca koje je svojim radom potpomogla i sama Družba. U razdoblju između narodne pobjede i početka Prvoga svjetskog rata Družba nailazi na izazove koji su utjecali na visinu njezinih prihoda, u okviru čega se poseban naglasak stavlja na materijalnu sigurnost Družbina učiteljstva čijem je položaju i djelovanju posvećeno zasebno potpoglavlje. Ipak, u okolnostima učvršćenja slavenske pozicije u Istri, ona istovremeno postiže nove uspješne rezultate, a na njezinu važnost za svaki pojedini kotar i Istru u cjelini nastoji se ukazati navođenjem statističkih podataka u vezi školstva uoči Prvog svjetskog rata. Posljednje poglavlje središnjeg dijela rada odnosi se, pak, upravo na ratno doba kada Družba svoju djelatnost nastoji prilagoditi novim prilikama, zalazeći time i u polje humanitarnog rada, ali ujedno nastavljajući svoj rad na području školstva u Istri. Kraj rata označio je i završetak jednog razdoblja istarske povijesti nakon čega Istra prvo dolazi pod talijansku okupaciju, a zatim i službeno postaje dio Kraljevine Italije unutar koje postojanje i djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru više nije bilo moguće.

Prateći navedenu strukturu, nastojat će se obuhvatiti svi oni elementi koji su neophodni za kvalitetan prikaz i analizu djelovanja Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru i bez kojih ne bi bilo moguće ukazati na važnost koju je to društvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće imalo za Hrvate i Slovence u Istri u njihovoj borbi protiv odnarođivanja, postavši pritom jednim od najvažnijih njihovih uporišta.

2. Pregled historiografije i izvora

O narodnom pokretu u Istri napisano je razmjerno mnogo kvalitetnih djela. Među historiografima koji se bave Istrom dana tema svakako zauzima jedno od glavnih mjesta, što nimalo ne iznenađuje s obzirom na njezinu važnost u okviru istarske povijesti, ali i razvoja hrvatske, pa i slovenske nacije u Istri. Kao što je već naglašeno, borba za hrvatsko i slovensko školstvo nezaobilazan je element narodnog pokreta u Istri, a u skladu s tim njoj se posvećuje posebna pažnja u svim onim djelima koja se bave pregledom narodnog pokreta u Istri. Stoga su i meni upravo sinteze u kojima se prikazuje tijek narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca te se analiziraju njegove sastavnice, uključujući pitanje jezika i školstva, bile prva točka u procesu pisanja ovoga rada. U izdvajanju političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih okolnosti razdoblja druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, neizbježnih za razumijevanje osnutka i značenja Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, pomogla su mi djela *Hrvatski narodni preporod u Istri* Bože Milanovića, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća* Dragovana Šepića, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)* Antonija Cetnarowitza te *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* Marka Trogrlića i Nevija Šetića. S obzirom na to da se radi o sintezama u kojima se navode brojni podatci, pitanju Družbe posvećuje se u njima relativno malo prostora. Ipak, već se u tim djelima naslućuje njezina važnost u situaciji koju su, s jedne strane, obilježavala nastojanja istarskih Talijana¹ za očuvanjem vlastite političke, kulturne i ekonomske prevlasti putem zatiranja slavenstva Istre te, s druge strane, pokušaji istarskih Hrvata i Slovenaca da se tome odupru i ostvare svoja prava. Uz navedene autore i njihova djela, koja nipošto nisu jedini njihovi radovi o Istri toga vremena, u stjecanju saznanja o tadašnjem povijesnom kontekstu mogu pomoći djela Vjekoslava Spinčića o narodnom pokretu kao izvorna građa, zatim sinteza Dane Grubera *Povijest Istre*, doktorski rad Petra Strčića s temom narodnog pokreta, *Istarska enciklopedija* Miroslava Bertoše i Roberta Matijašića, kao i radovi Darka Dukovskog, Željka Klaića, Borisa Banovca, Marina Manina, Darka Darovca, Mihovila Dabe, Maje Polić i drugih autora, od kojih će neki biti navedeni niže u radu.

Sljedeća su mi stepenica nakon spomenutih korištenih sinteza Milanovića, Šepića, Cetnarowicza i Šetića bila djela u čijem se središtu nalazi upravo pitanje školstva u Istri. Riječ je, između ostalog, o djelima *Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja 1818.-1918.* Mate

---

¹ Kroz rad ću koristiti sintagmu „istarski Talijani“, no svakako treba uzeti u obzir da nisu svi Talijani u Istri imali jedinstven stav u vezi odnosa prema istarskim Hrvatima i Slovencima niti su svi među njima sudjelovali u pružanju otpora i zalagali se za talijanizaciju. S talijanske su strane u tome uglavnom sudjelovali pripadnici građanske inteligencije.

Demarina, *Između obrazovanja i denacionalizacije: Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća* Ante Cukrova, *Borba za osnovno školstvo. Borba za nacionalni opstanak* Tone Peruška te o onim poglavljima *Povijesti školstva i pedagogije u Hrvatskoj* Dragutina Frankovića koja se bave stanjem u Istri. Također, potrebno je navesti i djelo *Pučke škole u Istri* Frana Barbalića iz 1918. godine s vrijednim podacima o stanju školstva u Istri uoči Prvog svjetskog rata. Čitajući navedena djela, dobiva se puno jasnija predodžba o nesrazmjeru koji je vladao između broja talijanskih te broja hrvatskih i slovenskih škola, razreda i učitelja u Istri s obzirom na omjer Talijana i Slavena u sastavu stanovništva, a samim tim ističe se ujedno i opasnost od talijanizacije koja se putem školskog sustava vrlo efikasno mogla provoditi. U skladu s tim, djela o školstvu u Istri naglašavaju važnost uloge koju je Družba u takvim okolnostima odigrala, a među navedenim djelima potrebno je prije svega izdvojiti spomenuto djelo Mate Demarina u kojem je nešto veći broj stranica posvećen upravo Družbi, njezinoj važnosti i osnovanim školama.

Slika Družbina djelovanja dalje se širi u djelima onih autora koji se u njima zanimaju za školske prilike na određenom prostoru u okviru čega se pozornost obraća na pojedine Družbine škole, a posebno na teškoće u njihovu osnivanju i djelovanju. U tom smislu, između ostalih, možemo istaknuti Antu Cukrova koji je pisao o osnovnom školstvu na Svetvinčenštini, Vjekoslavu Jurdanu i njezine radove o školstvu na Liburniji, Zlatana Vareliju koji se bavio školstvom na Umaštini i Bujštini, Stipana Trogrlića i njegov rad o hrvatskim školama na Motovunštini, Smiljanu Zrilić i Dejana Nekića koji su napisali članak o hrvatskom školstvu na cresko-lošinjskom području, ali i Mariju Belullo, autoricu članka o Družbinoj školi u Šijani u Puli, dok se Tone Crnobori u jednom svom radu osvrnuo na djelatnost Družbe u Premanturi.

Unatoč brojnim djelima koja Družbu u manjoj ili većoj mjeri spominju, usudujem se zaključiti da tema djelovanja i značenja Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru s obzirom na svoju važnost još uvijek nije pronašla zasluženo mjesto u okviru hrvatske historiografije. Činjenica da monografija posvećena isključivo djelovanju Družbe zasad još uvijek ne postoji posebno iznenađuje ako u obzir uzmemo iznimno bogatstvo izvorne građe s brojnim podacima o Družbinim aktivnostima. Ipak, čini se da je postojala ideja o pokretanju projekta koji bi se bavio hrvatskim školstvom u Istri, a u okviru kojeg je upravo Družba trebala dobiti vlastiti prostor. No, izgleda da je svjetlo dana u okviru zamišljenog projekta uspjela ugledati samo jedna knjiga, i to već spomenuta monografija Ante Cukrova o Legi Nazionale iz 2001. godine. Kao i svim iznad navedenim autorima, i meni je izvorna građa bila jedna od osnova u pisanju

ovoga rada. Bez nje, naime, ne bi bilo moguće iznijeti prikaz djelovanja Družbe, pojasniti teškoće s kojima se ona u svojem radu suočavala, ukazati na utjecaj koji je imala u povezivanju Hrvata i njihovoj suradnji sa Slovencima, kao ni objasniti koliko je to školsko društvo na čelu s istaknutim pojedincima značilo ne samo za napredak hrvatskog i slovenskog školstva u Istri, već i za učvršćivanje slavenskog karaktera Istre. Od izvorne građe svakako treba istaknuti dvije hrvatske novine u Istri – *Našu slogu*, koja je izlazila od 1870. do 1915. godine, te pulski *Hrvatski list* (1915-1918) koji je dobrim dijelom preuzeo funkciju *Naše sloge* nakon što je ona prestala izlaziti. Dok se na stranicama *Naše sloge* jasno odražava borba za hrvatsko i slovensko školstvo u Istri, iznose podatci o otvaranju Družbinih škola, održavanju Družbinih glavnih godišnjih skupština, prikupljenim materijalnim sredstvima i uspjehu pojedinih akcija, na stranicama *Hrvatskog lista*, u okolnostima Prvoga svjetskog rata, ukazuje se na Družbinu djelatnost ne samo na školskom, već i na humanitarnom području. Učiteljski časopisi *Narodna prosvjeta* i, u nešto manjoj mjeri, *Hrvatska škola*, također pomažu u popunjavanju slike Družbina rada, a nije suviše spomenuti ni novine *Edinost* i *Slavenska misao*², listove *Omnibus* i *Pučki prijatelj* te časopis za mlade *Mladi Istran* (kasnije *Mladi Hrvat*). Talijanske novine i listovi, kako u Istri, tako i izvan nje, još su jedan izvor koji je moguće koristiti. Na osnovi njih mogao bi se pobliže istražiti talijanski pogled na Družbu te na narodni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca, o čemu nam podatke, osim izvora, pružaju i djela talijanskih historiografa toga vremena, među kojima možemo istaknuti Bernarda Benussija, Carmela Cottonea i Angela Vivantea. U istraživanju Družbina rada veliku vrijednost imaju hrvatske novine i listovi izvan Istre – u Rijeci, Dalmaciji, Banskoj Hrvatskoj, koji svjedoče o širenju Družbine ideje i povezivanju hrvatskog naroda na osnovi Družbine svrhe, o čemu će više riječi biti kasnije u radu. Uz navedene izvore, važno djelo koje na literaran način prikazuje Družbino djelovanje jest djelo *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* Viktora Cara Emina, dugogodišnjeg Družbina tajnika, koje je nezaobilazan izvor podataka za svakoga tko se bavi tematikom Družbe. U konačnici treba još spomenuti arhivsku građu. U Državnom arhivu u Pazinu najviše se podataka o Družbi može pronaći u četiri fonda: *Kotarsko školsko vijeće u Poreču – 1869/1918*, *Carsko-kraljevsko kotarsko poglavarstvo u Pazinu (1868-1918)*, *Kotarski kapetanat Poreč* te *Kotarsko školsko vijeće u Pazinu (1869-1918)*, dok u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu leži pravo bogatstvo u

---

² List je od 1888. do 1893. godine izlazio pod nazivom *Il Diritto Croato*, zatim je od 1894. do 1898. godine nosio naziv *Il Pensiero Slavo*, od 1898. do 1902. godine nazivao se *La Pensée Slave*, a od 1903. do 1909. godine izlazio je pod nazivom *Slavenska misao* („*Il Diritto Croato*“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=714> (posjet 7.7.2018)).

vidu fonda pod nazivom *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića* unutar kojeg su kutije 51 i 52 posvećene samo Družbi. S obzirom da Vjekoslav Spinčić nije bio samo jedan od glavnih istarskih političkih prvaka, već se dugo godina nalazio i na poziciji predsjednika Družbe, uspio je sačuvati niz dokumenata o njezinu djelovanju, među kojima se svojom važnošću svakako ističu godišnja izvješća o Družbinu radu u obliku tiskanih uvezenih knjižica³. Potrebno je spomenuti da se pojedini podatci o njezinu djelovanju i odnosu sa slovenskim školskim društvom zacijelo mogu pronaći i u Arhivu Republike Slovenije u Ljubljani.

Zbog ograničenog prostora ovoga rada i bogatstva izvorne građe bilo je nemoguće iskoristiti sve navedene izvore i posvetiti im potrebnu pažnju, stoga sam, kao i u slučaju literature, izdvojila i koristila one izvore koji su sami po sebi zbog svog sadržaja bili dovoljni da se ocrta i prikaže tijek Družbina djelovanja te važnost toga djelovanja u tadašnjoj političko-društvenoj situaciji u Istri. Navođenjem dijela dostupne literature namjeravala sam ukazati na prostor koji postoji za istraživanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, dok spomenuti izvori, koji svakako nisu jedini na tu temu, pokazuju da postoji sadržaj kojim se taj prostor može kvalitetno popuniti.

3. Prilike u Istri od sloma Mletačke Republike do 1880-ih

Uzroke nastanka Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru možemo pratiti u razdoblju cijelog 19. stoljeća, stoga je prije pisanja o samoj Družbi potrebno u kratkim crtama proći kroz školske prilike te političko-društvene okolnosti u Istri nakon sloma Mletačke Republike kada je, s krahom Napoleonove Francuske, došlo do pravno-administrativnog povezivanja cjelokupnog istarskog prostora pod Habsburškom Monarhijom.

Prva austrijska uprava nad Istrom, nakon pada Mletačke Republike 1797. godine, trajala je do 1805. godine kada su Francuzi zauzeli bivši mletački dio Istre, da bi 1809. godine svoju vlast proširili i na austrijski dio Istarskog poluotoka, ustrojivši Ilirske pokrajine. U razdoblju kratkotrajne francuske uprave donesene su određene mjere u svrhu napretka prosvjete, pa je tako bila istaknuta potreba za otvaranjem javnih i obveznih osnovnih škola, a

---

³ Izvješća su se tiskala nakon Družbinih glavnih godišnjih skupština, a sadržavala su sve što se na skupštini iznijelo i o čemu se na njoj raspravljalo. U navedenom fondu nedostaju izvješća za 1901., 1903. i 1906. godinu, ali *Naša sloga* svake je godine nakon održane Družbine glavne godišnje skupštine u pravilu objavljivala cjeloviti govor predsjednika Družbe, kao i izvještaje tajnika i blagajnika. Izvješće za 1905. godinu također ne nalazimo u Spinčićevu fondu, no ono namjerno nije tiskano, a razlog će biti naveden tijekom rada. Za preostala izvješća koja nedostaju razlog tomu ne pronalazimo.

ujedno je istaknuto da upravo materinji jezik učenika mora ujedno biti i njihov nastavni jezik. Ipak, talijanski je jezik, kao recidiv višestoljetne mletačke vlasti nad većim dijelom Istre, bio u širokoj uporabi te je stoga prevladavao kako u administrativnim i sudskim poslovima, tako i u školstvu. S obzirom na to da su se javni službenici obrazovali na talijanskom jeziku, koji je u to doba bio književno razvijeniji, taj je jezik i nakon sloma mletačke vlasti zadržao status službenog jezika u Istri, proširivši se i na bivši habsburški dio Istre.⁴ U skladu s tim, već se u to doba, na početku 19. stoljeća, mogu zamijetiti korijeni kasnije borbe za jezičnu ravnopravnost, čiji će bitan element biti upravo borba za hrvatske i slovenske škole, odnosno ostvarenje načela da se upravo materinji jezik koristi kao nastavni jezik. Na Bečkom kongresu 1814./15. godine potvrđena je austrijska vlast nad područjem bivših Ilirskih pokrajina, čime je započelo razdoblje druge austrijske uprave. Upravo će se u tom državnopravnom okviru odvijati neki od ključnih trenutaka istarske povijesti. Godine 1825. Austrijsko je primorje podijeljeno na tri upravne jedinice – Goricu, Trst i Istru, pri čemu su u Istarski (Pazinski) okrug ušli i kvarnerski otoci Cres, Lošinj i Krk, ali i sjeveroistočna Istra s Kastvom, dotad u sastavu Kranjske, čime je integriran cijeli prostor Istre⁵. Time je slavensko stanovništvo bez sumnje u Istri postalo većinsko, što je svakako važno istaknuti zbog daljnjih zbivanja.⁶

Već kroz prvu polovicu 19. stoljeća svećenici su u Istri, kao rijetki obrazovani pojedinci, nastupali kao glavni izvor prosvijećivanja naroda. Potječući iz redova hrvatskog i slovenskog puka, korištenjem materinjeg jezika kako u crkvi, tako i u školama, čuvali su na taj način slavenski identitet, odupirući se time u određenoj mjeri i procesu asimilacije koji je tekao i svoje uporište pronalazio u širenju talijanskog i njemačkog jezika kao dominantnih jezika u pokrajini. Uporaba materinjeg jezika od strane svećenika, u prvom redu zbog komunikacije s pukom koja bi u suprotnom bila otežana, njihovo nastojanje da se održi hrvatsko narodno pismo glagoljica te njegovanje narodnih običaja i narodnih pjesama od strane puka, svakako su pridonijeli očuvanju posebnog identiteta, no sama svijest o njemu tada još uvijek nije bila razvijena.⁷ I samo se školstvo u Istri kroz prvu polovicu 19. stoljeća

---

⁴ Marko Trogrlić i Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015), 150-151, 159.

⁵ Termin „Istra“, koji će se u radu koristiti, odnosi se na tadašnju administrativnu cjelinu koja je uključivala današnju Istarsku županiju, dio Primorsko-goranske županije (istočni i sjeveroistočni dio Istarskog poluotoka te otoci Cres, Lošinj, Susak, Unije i Krk) te slovenski i talijanski dio Istarskog poluotoka (od Miljskog zaljeva preko sjevernog ruba Čićarije).

⁶ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 158-159; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri (1860-1907)* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 13-14; Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća* (Račice: Repräsent, 2004), 32.

⁷ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 159; Mate Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja 1818.-1918.* (Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1978), 7, 12.

sporo razvijalo, a razlozi su bili razni – nedostatak materijalnih sredstava i školskih prostorija, protivljenje obrazovanju seljaka od strane feudalaca, protivljenje seljaka koji su u obrazovanju vlastite djece vidjeli opasnost, strahujući da djeca neće pomagati kod kuće i na polju. Ono što je također u značajnoj mjeri otežavalo razvoj školstva bilo je i ustrajanje na njemačkom kao nastavnom jeziku, što se pokazalo kontraproduktivnim jer djeca njemački nisu razumijela, pa znanja na tom jeziku nisu niti mogla usvajati.⁸ Tamo gdje su to prilike dopuštale, slavenski su svećenici otvarali hrvatske i slovenske škole. Bile su to skromne škole u selima, većinom u sjedištima župa – neke su bile privatne i neredovite, bez javnog priznanja, neke pak redovite i s javnim odobrenjem.⁹ Kako je obrazovanje slavenkog puka ovisilo isključivo o takvim školama, kojih nije bilo mnogo niti su bile na zadovoljavajućoj razini, jasno je da je stanje hrvatskog i slovenskog školstva u Istri bilo loše.

Sredina 19. stoljeća donosi određene promjene. Dok se, s jedne strane, u Istri počeo širiti duh ilirizma iz susjednih hrvatskih krajeva, s druge je strane austrijska vlast 1840-ih godina počela s postupnim uvođenjem materinjeg jezika u škole, što je 1850-ih u vrijeme neoapsolutizma ponovno naišlo na zastoje.¹⁰ Ipak, upravo su se sredinom 19. stoljeća u Istri počeli odvijati procesi koji više nisu mogli biti zaustavljeni. Slavenskim su se svećenicima u buđenju i širenju svijesti o hrvatskoj, odnosno slovenskoj etničkoj i kulturnoj pripadnosti, pridružili i obrazovani pojedinci iz nižeg građanstva istočne Istre i Kvarnera. S obzirom na to da je slavensko stanovništvo u velikoj većini bilo seljačko i neobrazovano, opterećeno raznim davanjima čak i nakon formalnog ukidanja feudalizma 1848. godine, uspjesi svećenika i malobrojnih pripadnika građanstva ostajali su u tom razdoblju skromni, no unatoč tome, proces razvoja hrvatske i slovenske nacije u Istri bio je pokrenut.¹¹ Nasuprot njima stajali su istarski Talijani – zemljoposjednici, trgovci, obrtnici, činovnici, intelektualci – koji su u tom času, pod utjecajem ideja talijanskog *risorgimenta*, uočili svoju priliku za ostvarenje vlastitih nacionalnointegracijskih ciljeva.¹² Potrebno je navesti da je, prema službenom popisu stanovništva 1857. godine, u Istri bilo 56% Hrvata, 31% Talijana i 12% Slovenaca.¹³ Iako su već prema ovim statističkim podacima Talijani bili brojčano slabiji, dok ih je u stvarnosti vjerojatno bilo još i manje, oni su, za razliku od istarskih Hrvata i Slovenaca, imali izgrađene društvene slojeve, više kapitala, razvijeniju kulturu, a bili su i obrazovaniji te su upravu i

---

⁸ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 13, 15.

⁹ Isto, 13-14, 20.

¹⁰ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 15-16.

¹¹ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 169; Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 34, 36.

¹² Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 170; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 18.

¹³ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 159.

sudstvo, kao i većinu gradskih središta, držali u svojim rukama.¹⁴ Sve im je to ujedno služilo kao argumentacija kojom su opravdavali talijanizaciju Istre, što je bilo u skladu s tezom talijanskih iredentista o tome da je slavenski element neciviliziran i bez povijesti te da talijanizacija znači civiliziranje i evoluciju, a ne denacionalizaciju.¹⁵ Slavenski seljaci, opterećeni nakon ukidanja feudalizma prije svega tzv. ezonerskim (rasteretnim) dugom – otkupom zemlje od bivšeg feudalca – te raznim porezima, u novim okolnostima prijelaza na novčanu privredu ovisili su o talijanskom kapitalu, zadužujući se kod talijanskog građanstva.¹⁶ Talijansku prevlast pokazuje i stanje u školstvu. Glavne škole u gradovima bile su redom talijanske, a talijanski su bili i tečajevi za učitelje, tako da su Hrvati i Slovenci ovisili većinom o inicijativi župnika i kapelana koji su podučavali u trivijalno-župnim školama na selu.¹⁷ Dok je njemački jezik bio u uporabi zbog komunikacije sa središnjim organima vlasti u Beču, a talijanski se najčešće koristio u administraciji i sudstvu, hrvatski i slovenski jezik bili su zakinuti.¹⁸ Antonio Madonizza, Michele Fachinetti i Carlo de Franceschi, predstavnici sloja talijanske građanske inteligencije koja se zalagala za asimilaciju Slavena i priznanje talijanskog karaktera Istre, već ljeti 1848. godine u Beču traže priznanje talijanskog kao jedinog službenog jezika u Istri, uz iznimku sjeveroistočnog dijela Istre, što ministar unutarnjih poslova Franz Stadion odbija zbog njihove brojčane inferiornosti.¹⁹ Ipak, taj je zahtjev bio jasan pokazatelj onih nastojanja koja će u svojoj punini na svjetlo dana izaći od početka 1860-ih godina.

Godina 1861. bez svake je sumnje označila početak novog razdoblja u istarskoj povijesti, zaoštrivši napetosti između istarskih Hrvata i Slovenaca s jedne strane te istarskih Talijana s druge i otvorivši objema stranama nove mogućnosti djelovanja i jačanja vlastitih političkih, gospodarskih i kulturnih pozicija. Te je godine došlo do teritorijalne integracije većine talijanskih zemalja na Apeninskom poluotoku, čime je utemeljena Kraljevina Italija i u čiji je sastav 1866. godine ušla još i Venecija, a 1870. godine i Rim.²⁰ Uspjeh talijanskog *risorgimenta* kao pokreta za oslobođenje i ujedinjenje talijanskih zemalja znatno je osnažilo

---

¹⁴ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 170; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 15.

¹⁵ Ante Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije: Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća* (Pula: C.A.S.H., 2001), 80; Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia* (Trieste: Casa editrice g. Caprin, 1924), 521.

¹⁶ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 36; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 52; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 46.

¹⁷ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 17.

¹⁸ Šetić i Trogrlić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 167; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 33.

¹⁹ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 22; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 18-19; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 34; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 77-78.

²⁰ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 62.

težnje za pripajanjem Kraljevini Italiji Trentina, Gorice, Trsta, Istre i Dalmacije, odnosno svih onih krajeva u kojima su, što u manjem, što u većem broju, živjeli Talijani. U skladu s tim, iredentizam se, kao odraz imperijalističkog ekspanzionizma, 1860-ih godina širi među talijanskom inteligencijom unutar i izvan Kraljevine Italije. Opravdavajući svoje težnje strateško-sigurnosnim razlozima te nazivajući navedene prostore „neoslobođenima“, talijanska je inteligencija, ovisno o unutarpolitičkim i vanjskopolitičkim okolnostima, otvoreno ili pak prikriveno propagirala njihovo sjedinjenje s Kraljevinom Italijom. O tome hoće li ti iskazi talijanskih iredentističkih tendencija biti slabiji ili jači ovisio je upravo odnos s Habsburškom Monarhijom.²¹ I sama je Habsburška Monarhija početkom 1860-ih godina prolazila kroz unutarnje restrukturiranje. *Listopadskom diplomom* od 20. listopada 1860. obnovljen je ustavni poredak nakon ukidanja neoapsolutizma, čime je Habsburška Monarhija postala ustavna država u kojoj je, kao zajedničko predstavničko tijelo svih naroda Monarhije, trebalo djelovati Carevinsko vijeće. *Listopadska diploma* predviđala je i osnivanje zasebnih, zemaljskih (pokrajinskih) parlamenata, što je dodatno razrađeno *Veljačkim patentom* od 26. veljače 1861. godine.²² Time je Istra dobila vlastiti sabor čije je sjedište bilo u Poreču. Rezultat je bio dvojak. Naime, istarski su Talijani, politički i gospodarski moćniji, zbog uvedenog kurijalnog izbornog sustava te ekonomske ovisnosti, nedostatka političke kulture i neobrazovanosti velike većine istarskih Hrvata i Slovenaca, mogli ne samo sačuvati, već i ojačati svoje pozicije, neprestano zadržavajući kako u saboru, tako i u njegovom izvršnom organu Zemaljskom odboru, većinu. S druge strane, istarski Hrvati i Slovenci dobili su mogućnost sudjelovanja u političkom životu pokrajine, a isprva vrlo skroman broj slavenskih zastupnika u Istarskom saboru pokrenuo je i važno pitanje jezične ravnopravnosti u upravi, sudstvu, saboru i školstvu – pitanje koje će se neprestano iznova isticati ne samo u pokrajinskom saboru, već i u Carevinskom vijeću sve do posljednjih godina Monarhije i čiji će važan element biti i borba za hrvatsko i slovensko školstvo.²³ Upravo je biskup Juraj Dobrila, koji je, uz Dinka Vitezića i Matka Baštijana, bio predstavnik prve generacije istarskih preporoditelja, u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću započeo tu borbu, upozorivši na saborskoj sjednici 13. siječnja 1863. godine Talijane sljedećim riječima: „Slavenski narod spava, tko spava nije umro. Tko spava može se probuditi, a budeći se mogao bi to učiniti na način koji može biti neugodan za talijanski element“²⁴. Mnogi s pravom smatraju da se upravo njegova politička i kulturna djelatnost, usmjerena prema ekonomskom

---

²¹ Isto, 67-69.

²² Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 173; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 36.

²³ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 28, 32; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 174.

²⁴ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 38.

uzdizanju Istre, razvoju narodnog školstva i mreže javnih ustanova, mogu uzeti kao početak narodnog pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri.²⁵

Dok su istarski Hrvati i Slovenci kroz 1860-te godine tek počeli, u vrlo skromnom opsegu, stvarati svoju organizacijsku bazu, u okviru čega je prvi uspjeh bilo osnivanje čitaonice u Kastvu 1866. godine, istarski su Talijani u tom razdoblju svoje čitaonice, čitaonička društva i druge važne ustanove imali u mnogim većim gradskim središtima Istre i kvarnerskih otoka.²⁶ Ono što je dodatno ojačalo njihovu moć i produbilo ovisnost slavenskih seljaka o gradovima bio je zakon iz srpnja 1863. godine kojim je saborska većina donijela odluku da se manje općine, koje se ne mogu samostalno uzdržavati, pripoje jačima, što je značilo da su mnoge seoske općine naseljene slavenskim stanovništvom ukinute i pripojene talijanskim središtima. Time je olakšana talijanizacija slavenskog stanovništva.²⁷ Godine 1867. *Austro-ugarskom nagodbom*, kojom je zemlja podijeljena na austrijski i ugarski dio, pri čemu su Istra i Dalmacija ušle u onaj austrijski, a Hrvatska i Slavonija u ugarski, hrvatske su zemlje ponovno upravno razdvojene, što je zapravo pogodovalo talijanskim nastojanjima.²⁸ Ipak, temeljni državni zakon, koji je bečka vlada proglasila 21. prosinca iste godine pod nazivom *Opći zakon o pravima i dužnostima građana*, u vidu članka 19 donio je istarskim Hrvatima i Slovencima nešto na što su se u svojoj borbi za ostvarenje nacionalnih prava mogli pozivati. Članak je, naime, propagirao načelo jednakosti svih zemaljskih jezika u školama, uredima i na javnim mjestima.²⁹ Time je postao i važan argument u nastojanju istarskih Hrvata i Slovenaca za širenjem mreže škola s hrvatskim i slovenskim kao nastavnim jezicima, iako zapravo nije znatnije pomogao kako bi se to i ostvarilo. Naime, za školsko pitanje u Istri presudnim su se pokazala tri zakona koja su negativno utjecala na položaj hrvatskog i slovenskog školstva, dajući Talijanima i talijanašima nova sredstva za uspjeh u provođenju talijanizacije. *Zakonom o odnosu škole i crkve* od 25. svibnja 1868. godine ukinut je nadzor Katoličke crkve nad školstvom, čime taj nadzor prelazi u ruke države. Sekularizacija školstva zadala je, odmah na početku njegova razvoja, snažan udarac narodnom pokretu istarskih Hrvata i Slovenaca. Zakonom su ustanovljena nova nadležna tijela – Pokrajinsko školsko vijeće, koje je donosilo odluke o osnivanju pučkih škola i namještalo na njima učitelje, te kotarska i mjesna školska vijeća, a s obzirom na to da su upravo istarski Talijani u tom razdoblju držali vlast na mjesnoj, kotarskoj i pokrajinskoj razini, istarski su Hrvati i Slovenci

---

²⁵ Isto, 34.

²⁶ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 171, 178.

²⁷ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 37.

²⁸ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 179.

²⁹ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 24.

bili i na području školstva suočeni s novim teškoćama.³⁰ Nove su ustanove potvrđene i *Državnim zakonom o pučkim školama* od 14. svibnja 1869. godine, u čijem je članku 6 određeno da o nastavnom jeziku i o poučavanju u drugom nastavnom jeziku odlučuje Pokrajinsko školsko vijeće nakon što sasluša one koji školu uzdržavaju, a to su prije svega bile općine. Kako je u to vrijeme, kao što je već istaknuto, općinska vlast bila većim dijelom pod utjecajem ili pak u rukama Talijana, koji su prevladavali i u novim institucijama školske uprave, zauzimajući prvotno uglavnom i pozicije školskih nadzornika, moglo se pretpostaviti da će hrvatski i slovenski jezik biti zakinuti, dok će talijanski jezik, neovisno o stvarnom broju Talijana na području pojedine općine, biti privilegiran. Uz općine, veliki je utjecaj imao i Zemaljski odbor koji je iz sredstava zemaljske školske zaklade plaćao učitelje i koji je ujedno vršio pritisak na Pokrajinsko školsko vijeće na čelu s tršćanskim namjesnikom. Zakonom iz 1869. godine trivijalne i glavne škole zamijenjene su pučkim i građanskim školama, a njime je bilo predviđeno šestogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje uz dvije godine opetovnice.³¹ Svećenici, u tom razdoblju još uvijek gotovo jedini predvodnici narodne borbe, izgubili su mogućnost podučavanja u školama, uz iznimku nastave vjeronauka. Ipak, dopušta im se održavanje nastave u tzv. pomoćnim školama u kojima su, uz vjeronauk, po dva puta tjedno, podučavali samo predmete trivijuma, odnosno čitanje, pisanje i računanje.³² *Pokrajinski zakon za Istru*, proglašen 4. travnja 1870. godine³³ kao pokrajinska inačica *Državnog zakona o pučkim školama*, potvrdio je novi ustroj školskog sustava i nadležnosti novih školskih vlasti, naglasivši ujedno i potrebu poštivanja članka 6 *Državnog zakona*.³⁴ Posljedice proglašenih zakona u duhu laicizacije školstva bile su vidljive nedugo zatim. Dok je 1869. godine bilo ukupno 138 škola – 53 talijanske, 59 hrvatskih i slovenskih te 26 utrakvističkih (hrvatsko-talijanskih), 1870. godine broj talijanskih škola povećava se na 77, broj hrvatskih i slovenskih škola pada na 53, a utrakvističkih na 19. Nedostatak hrvatskih i slovenskih svjetovnih učitelja koji bi zamijenili svećenike na učiteljskoj poziciji te ovisnost školstva o općinama i novim školskim vlastima utjecali su na to da se broj hrvatskih i slovenskih škola u idućim godinama

³⁰ Ante Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine do kraja 1. svjetskog rata (tragom dokumenata u Državnom arhivu u Pazinu),“ *VIA* 6-7 (2001): 173 – 211; „Školstvo,“ *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/1046/skolstvo/istra-a-z/> (posjet 12.5.2018); Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2 (1883-1947) (Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973), 12.

³¹ Tone Peruško, „Borba za osnovno školstvo. Borba za nacionalni opstanak,“ u *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1969), 424; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 30-31, 34, 98; Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 12, 341; *Naša sloga*, 6. srpnja 1905., br. 27.

³² Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 30; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine,“ 173 – 211.

³³ Cukrov navodi da je proglašen 30. ožujka 1870. godine, dok Demarin i Peruško navode da je donesen 4. travnja 1870. godine.

³⁴ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 34; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine,“ 173 – 211.

samo nastavio smanjivati.³⁵ Dok su istarski Talijani školsku mrežu koristili za širenje talijanskog jezika i kulture, odnarođujući slavensku djecu, politički prvaci istarskih Hrvata i Slovenaca shvaćali su da je upravo osnovno školstvo jedan od presudnih elemenata u sprečavanju talijanizacije. U tom je smislu upravo borba za preuzimanje vlasti u općinama u idućim desetljećima postala od temeljne važnosti kako za hrvatsko i slovensko školstvo, tako i za narodni pokret uopće.³⁶

Sedamdesete godine 19. stoljeća predstavljaju značajan pomak u razvoju narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca te se njih smatra početkom faze organiziranog narodnog pokreta, odnosno njegova omasovljivanja.³⁷ Uz borbu za općine, to razdoblje karakterizira daljnji razvoj čitaoničkog pokreta, a 1870. godine Juraj Dobrila, Mate Baštijan i Ante Karabaić pokreću prve hrvatske novine u Istri pod nazivom *Naša sloga* koje su postale glasilo narodnog pokreta i snažan mobilizatorski faktor većeg broja ljudi.³⁸ Upravo je *Naša sloga* mnogo prostora posvećivala pitanju jezika i školstva, što samo po sebi, uz brojne interpelacije i govore istarskih narodnih zastupnika u Istarskom saboru te poslanika u Carevinskom vijeću, svjedoči o važnosti tih pitanja u okviru narodnog pokreta. Pitanje uvođenja hrvatskog i slovenskog jezika u škole i urede svoje je mjesto pronašlo i na taborima – skupovima na otvorenom na kojima se raspravljalo o političkim, gospodarskim i društvenim pitanjima. Prvi hrvatski tabor održan je u Kastvu 1871. godine gdje je, kao što je već navedeno, osnovana i prva narodna čitaonica u Istri, što jasno izdvaja upravo prostor sjeveroistočne Istre, najbliže strujanjima iz Banske Hrvatske, kao izvorište preporodnih kretanja u Istri.³⁹ U Kastvu je 1874. godine utemeljena i Bratovština hrvatskih ljudi u Istri s ciljem pružanja materijalne podrške siromašnim srednjoškolcima, no ujedno je riječ bila i o tada jedinoj političkoj organizaciji istarskih i kvarnerskih Hrvata. Predsjednik Bratovštine postao je Vitezić, no tada 22-godišnji Matko Laginja dao joj je znatan pečat jer se upravo njegovim nastojanjem u nazivu ustanove spominje hrvatsko ime. Obrazovanje mladeži i stvaranje sloja hrvatske i slovenske inteligencije smatralo se jednim od glavnih preduvjeta za jačanje slavenske pozicije koja je, u odnosu prema Talijanima, bila oslabljena i zbog nedostatka visokoobrazovanih pojedinaca koji bi zauzeli važne položaje u redovima narodnog pokreta.⁴⁰ Godine 1878. političko društvo Edinost, koje je dotad okupljalo samo Slovence Trsta i okolice, širi svoju

³⁵ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 30, 35; Peruško, „Borba za osnovno školstvo,“ 424.

³⁶ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 34; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 60-61.

³⁷ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 65, 69-70.

³⁸ Isto, 64-65, 68-69.

³⁹ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 182-183; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 50-51.

⁴⁰ Petar Strčić i Mirjana Strčić, *Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1996), 29; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 80.

djelatnost na Istru, čime je ono preoblikovano u slovensko-hrvatsko političko društvo, ojačavši time nužnu suradnju Hrvata i Slovenaca u Istri za ostvarenje vlastitih prava. Društvo je zapravo nastupalo kao politička stranka za koju se najčešće koristio naziv Hrvatsko-slovenska narodna stranka ili Hrvatsko-slovenska stranka, dok se među Hrvatima u Istri znala nazivati i Narodna stranka ili Hrvatska stranka.⁴¹ Izloženi, s jedne strane, pritiscima Talijana i talijanaša u pokrajinskoj vlasti, te, s druge strane, nastojanju središnje austrijske vlasti da ne dopusti pretjerano jačanje niti talijanske niti slavenske strane, istarski su Hrvati i Slovenci, prepušteni vlastitim naporima, zakoračili u 1880-te godine kada njihova narodna borba, ali i talijanska ofenziva, poprimaju nove razmjere.

4. Zaoštavanje odnosa u Istri 1880-ih i utemeljenje društva Pro Patria

Zbivanja osamdesetih godina 19. stoljeća mogu se smatrati presudnima za osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru. Bilo je to desetljeće u kojem narodni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca talijansko liberalno građanstvo na vlasti počinje doživljavati kao opasniju prijetnju očuvanju svoje privilegirane pozicije u pokrajini, što, kao što ćemo vidjeti, dokazuju i pojedini njegovi potezi.

Početak 1880-ih godina označio je u Istri smjenu generacija u vodstvu narodnog pokreta. Juraj Dobrila i Mate Baštijan umiru, Antun Karabaić napušta Monarhiju, i na čelu pokreta, kao predstavnik prve generacije istarskih preporoditelja pod utjecajem Strossmayerove južnoslavenske ideje, ostaje Dinko Vitezić.⁴² Njemu se pridružuje druga generacija istarskih preporoditelja, u svojem nastupu puno oštija i borbenija. Riječ je, prije svega, o svećenicima Vjekoslavu Spinčiću i Matku Mandiću te odvjetniku Matku Laginji, pristašama Starčevićeve pravaške ideologije koju su oni, u specifičnim uvjetima istarske političko-društvene stvarnosti, bili prinuđeni u određenoj mjeri preoblikovati. Naime, protuaustrijska orijentacija u istarskim je okolnostima bila nemoguća jer bi dodatno otežala nastojanja za postizanjem ravnopravnosti te ekonomskog i kulturnog napretka. Negacija slovenske posebnosti i prihvaćanje teze o Slovencima kao „planinskim Hrvatima“ bila bi jednako tako pogubna. Bliska suradnja istarskih Hrvata i Slovenaca, kako u Istri, tako i izvan nje, bila je nužna za uspjeh narodne borbe.⁴³ Dok je Dinko Vitezić do 1891. godine, kada se

---

⁴¹ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 41.

⁴² Isto, 42.

⁴³ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 42; Petar Strčić i Mirjana Strčić, *Hrvatski istarski trolist*, 29-30.

odrekao candidature u korist Spinčića, nastavio biti poslanikom u Carevinskom vijeću, Spinčić i Laginja ušli su početkom 1880-ih u Istarski sabor, a Mandić je 1883. godine preuzeo uredništvo *Naše sloge*.⁴⁴ Pod novim vodstvom i zahtjevi za jezičnu ravnopravnost, pa tako i za osnivanje pučkih škola s hrvatskim i slovenskim kao nastavnim jezicima te za utemeljenje hrvatske gimnazije u Pazinu, postaju odlučniji, o čemu svjedoči i pokušaj Laginje 21. kolovoza 1883. godine da u Saboru održi govor na hrvatskom jeziku.⁴⁵ Statistički podatci koje je, na temelju popisa stanovništva 1880. godine i službenog godišnjeg izvještaja za školsku godinu 1884./85., iznio Vitezić u Carevinskom vijeću 1887. godine jasno pokazuju nesrazmjer između broja stanovnika pojedine narodnosti i broja njihovih škola, odnosno razreda.⁴⁶ Potrebno je ovdje navesti da je 1880. godine po prvi put provedeno službeno popisivanje stanovništva na temelju uporabnog, odnosno općevnog jezika (*Umgangssprache, lingua d'uso*). Navedeni kriterij, uveden kako bi ojačao broj austrijskih Nijemaca u pojedinim dijelovima Monarhije, u Trstu, Goričkoj i Istri odgovarao je Talijanima, dajući privid njihove brojčane snage, što je njima služilo u dokazivanju talijanskog karaktera tih područja. Naime, mnogi su Hrvati i Slovenci u svakodnevnim prilikama, u komunikaciji sa zemljoposjednicima, trgovcima ili javnim službenicima, bili prisiljeni koristiti upravo talijanski jezik, čime su oni prilikom izrade popisa bili ubrojeni u Talijane iako po svojoj narodnosti to zapravo nisu bili. Prema tom je popisu u Istri 1880. godine bilo 40,22% stanovnika talijanskog, 42,8% stanovnika hrvatskog, 15,1% stanovnika slovenskog te 1,7% stanovnika njemačkog općevnog jezika.⁴⁷ Iako dani podatci, u skladu s iznad navedenim, ne označavaju ujedno i narodnost, na temelju njih može se ipak zaključiti da je Hrvata i Slovenaca bilo više nego Talijana jer su, u prvom redu, upitne upravo one brojke koje bi trebale ukazivati na broj Talijana u pokrajini. Podatci o školama koje Vitezić iznosi i uspoređuje s podacima o broju stanovnika ovisno o općevnom jeziku pokazuju da je za oko 164 tisuće stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika bilo 87 škola, dok je oko 114 tisuća stanovnika talijanskog općevnog jezika imalo 61 školu. Ipak, realniju sliku pokazuje zapravo broj razreda. Talijanskih je razreda ukupno bilo 155, a hrvatskih i slovenskih 77⁴⁸.

---

⁴⁴ „Dinko Vitezić“, *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/1351/vitezic-dinko> (posjet 20.5.2018); Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 42.

⁴⁵ Petar Strčić i Mirjana Strčić, *Hrvatski istarski trolist*, 33; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 139, 142; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 55.

⁴⁶ Dragutin Franković, ur., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Književno-pedagoški zbor, 1958), 228; *Naša sloga*, 26. svibnja 1887., br. 21.

⁴⁷ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 22, 26, 28; Angelo Vivante, *Jadranski iredentizam*, prev. Milan Rakovac (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 135.

⁴⁸ Ako u obzir uzmemo činjenicu da je među 114 tisuća stanovnika talijanskog općevnog jezika bio, po svemu sudeći, znatan broj Hrvata i Slovenaca, nesrazmjer između broja stanovnika pojedine narodnosti i broja njihovih razreda postaje još izraženiji.

Razlog manjem broju razreda u odnosu na broj škola jest taj što od 87 slavenskih škola treba oduzeti 26 pomoćnih škola, a uz to, u slavenske škole ubrojano je i 13 utrakvističkih (dvojezičnih), koje su u svojoj osnovi bile više talijanske, negoli hrvatske ili slovenske.⁴⁹ S obzirom na to da je općinska vlast imala bitnu ulogu u osnivanju pučkih škola, važne su bile pobjede koje su kroz 1880-te ostvarene na općinskim izborima, prije svega u dvjema najvećim istarskim općinama – Buzet i Pazin.⁵⁰ Osim toga, napose zalaganjem Matka Laginje, koji je uočio potrebu ostvarenja ekonomske emancipacije slavenskog pučanstva u odnosu na talijansko građanstvo, u to vrijeme dolazi do osnivanja posujilnica i gospodarskih zadruga, što je trebalo pomoći istarskim Hrvatima i Slovencima i u oslobođenju od političke ovisnosti o Talijanima te time pridonijeti većim uspjesima prije svega na općinskim izborima, ali i na onima za Istarski sabor i Carevinsko vijeće.⁵¹

Snažniji istupi hrvatskih i slovenskih političara, bolja organizacija uoči općinskih izbora i prvi značajniji uspjesi na njima, osnivanje gospodarsko-novčanih institucija, širenje kulturnih ustanova, uključivanje u sve većem broju u narodni pokret pripadnika građanske inteligencije i seljaka te, općenito govoreći, jačanje nacionalne svijesti među istarskim Hrvatima i Slovencima prouzrokovalo je uznemirenost među istarskim Talijanima. Iako zbog promjene vanjskopolitičke orijentacije i ulaska Kraljevine Italije u savez s Njemačkim Carstvom i Austro-Ugarskom Monarhijom 1882. godine Talijani nisu mogli otvoreno i javno izricati svoje težnje za konačnim pripajanjem Trentina, Trsta, Gorice, Istre i Dalmacije Italiji, oni su upravo jezik počeli isticati kao glavno sredstvo borbe za ostvarenje vlastitih pretenzija.⁵² S obzirom na to da su Talijani unutar granica Monarhije u još manjoj mjeri mogli otvoreno propagirati iredentizam, i oni su, kao što je već istaknuto, koristili jezik i kulturu, a u uskoj vezi s tim i školstvo, kao presudne instrumente za jačanje talijanske pozicije u navedenim područjima Monarhije. Važnost jezika i škola kao sredstava političke borbe shvaćali su i drugi narodi Monarhije, što nas dovodi do osnivanja školskih društava kroz 1880-te godine.

Godine 1880. osnovano je, sa sjedištem u Beču, društvo Deutscher Schulverein s prvotnom zadaćom obrane njemačkog jezika u rubnim područjima njegove uporabe. No, društvo je ubrzo razvilo germanizatorsko djelovanje, šireći njemački jezik i kulturu po češkim zemljama, Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Tirolu, užoj Ugarskoj, Transilvaniji itd. Istoimeno

---

⁴⁹ Franković, *Povijest školstva i pedagogije*, 228; *Naša sloga*, 26. svibnja 1887., br. 21.

⁵⁰ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 122.

⁵¹ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 117, 119; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 46.

⁵² Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 69-70.

društvo, koje je usko surađivalo sa svojim austrijskim ekvivalentom, utemeljeno je i u Njemačkom Carstvu, pri čemu su oba društva raspolagala znatnim materijalnim sredstvima.⁵³ Korištenje školskog sustava za širenje njemačkog jezika u raznim pokrajinama Monarhije, naravno, nije bio novitet, no osnivanje posebnog školskog društva koje je s vremenom razvilo vrlo razgranatu mrežu podružnica i članova, osnažilo je i dijelom olakšalo germanizacijska nastojanja. Društvo je, naime, svoje zasebne, privatne škole moglo osnivati čak i u onim područjima gdje je državnim institucijama to bilo otežano. Riječ je primarno upravo o područjima gdje su u većem broju živjeli pripadnici drugih naroda. Ústřední matice školská, utemeljena već 1880. godine ubrzo nakon Schulvereina, učinila je Čehe prvima koji su osnivanjem vlastitog školskog društva odgovorili na njemačka nastojanja. Potaknuti češkim primjerom, to su 1885. godine učinili i Slovenci koji su tada osnovali Družbu sv. Cirila in Metoda v Ljubljani.⁵⁴ Slovenska Družba, koja je glavninu svojih podružnica imala u Kranjskoj, Štajerskoj, Koruškoj, Goričkoj, slovenskom dijelu Istre te na području Trsta, pokušavala je očuvati Slovence kako od djelovanja Schulvereina, tako i od djelovanja talijanskog školskog društva Pro Patria, čija je osnivačka skupština održana 1886. godine u Roveretu u Trentinu.⁵⁵ Talijani su svoje društvo utemeljili s jednakim nakanama kao Česi i Slovenci – radi obrane od germanizacije. Potrebno je naglasiti da su Talijani na području Trentina uistinu bili izloženi germanizatorskom djelovanju koje se tamo provodilo i putem službenih vlasti i putem Schulvereina te su, opravdavajući osnutak svoga društva člankom 19 temeljnog državnog zakona iz 1867. godine o pravu na očuvanje vlastitog jezika, njemu namijenili zadaću obrane i širenja talijanskog jezika i kulture putem osnivanja i uzdržavanja pučkih škola i dječjih vrtića. Iako je primarno područje djelovanja trebao biti Trentino, podružnice se ubrzo šire i na ostale dijelove Monarhije, čime se Pro Patria pretvorila u organizaciju koja je nastojala oko sebe okupiti što više Talijana izvan granica Kraljevine Italije.⁵⁶ Takva su nastojanja bila usko povezana upravo s iredentističkim ciljevima, čemu u prilog ide i stav o jeziku kao „sredstvu osvajanja teritorija“, iznesenom na osnivačkoj skupštini u Roveretu.⁵⁷ I dok su trentinski članovi društva Pro Patria, zbog istinski ugroženog položaja Talijana u Trentinu, bili umjereni i oprezni, tršćanski, gorički i istarski članovi bili su

---

⁵³ Isto, 113-115.

⁵⁴ Fedora Ferluga Petronio, „La Società dei Santi Cirillo e Metodio in Istria,“ u *Istria Religiosa*, ur. Pietro Zovatto (Trst: Centro studi storico-religiosi Friuli – Venezia Giulia, 1989), 159; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 115.

⁵⁵ Andrej Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Ćirila in Metoda 1885-1918* (Ljubljana: Založba ZRC – ZRC SAZU, 2004), 8; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 70, 117; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 47.

⁵⁶ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 117-118, 120.

⁵⁷ Isto, 70.

oštriji. Osnivanjem mreže podružnica, škola i vrtića izvan Trentina, u onim krajevima u kojima Talijani zapravo nisu bili izloženi opasnosti od denacionalizacije, Pro Patria postala je u Istri, Goričkoj i Trstu društvo po svojem karakteru nalik Schulvereinu. Pozivajući se na članak 19. o ravnopravnosti zemaljskih jezika, Talijani su na tim prostorima, gdje je, unatoč pokušajima germanizacije, zapravo jedini pravi sukob bio talijansko-slavenski, isto to pravo negirali Hrvatima i Slovencima.⁵⁸

Jačanje narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca kroz 1880-te godine istarski su Talijani doživjeli kao prijetnju. Sloj iredentistički usmjerene talijanske inteligencije svoje je poteze opravdavao time da se talijanski jezik i kultura nalaze u opasnosti od slavenizacije, dok je talijanski historiograf Bernardo Benussi, suvremenik tadašnjih zbivanja, objašnjavao da se u Istri provodi panslavistička agitacija obilno potpomognuta od strane bečke vlade.⁵⁹ Dakle, nastoji se prikazati da su Slaveni ti koji ugrožavaju Talijane i njihovu posebnost, ali jedina istinska prijetnja koja se s jačanjem istarskih Hrvata i Slovenaca javila bila je prijetnja daljnjem širenju talijanizacije i očuvanju pozicija moći. Upravo je to bio glavni razlog talijanske reakcije i širenju društva Pro Patria u Istri. Podružnice se kroz 1886. i 1887. godinu prvotno osnivaju u gradskim uporištima – Poreču, Višnjanu, Grožnjanu, Oprtlju, Bujama, Vodnjanu, Puli, Kopru, Rovinju, Piranu, Labinu, Pićnu, Umagu, Motovunu, Pazinu, Buzetu, da bi se ubrzo počele osnivati u svakom mjestu u kojem je društvo pronašlo po zakonu minimalan broj potpisa potrebnih za registraciju.⁶⁰ Podružnice su redovito održavale godišnje skupštine, organizirale zabave, predstave, plesove kao izvore prikupljanja sredstava za osnivanje škola i vrtića, a na njihovu čelu nalazili su se istaknuti Talijani – odvjetnici, profesori, gradonačelnici, liječnici.⁶¹ Podršku djelovanju talijanskom školskom društvu pružalo je i talijansko političko društvo Societa politica istriana, osnovano u Pazinu 1884. godine s istom motivacijom kao podružnice Pro Patrie – da spriječi jačanje slavenstva i da se efikasno nastavi talijanizacija. I talijanski tjednik *L'Istria*, pokrenut u Poreču 1882. godine, pomagao je u toj agitaciji.⁶² Godine 1889. Pro Patria dobila je snažnu moralnu i materijalnu podršku u vidu novoosnovanog društva Dante Alighieri u Milanu koje je za cilj imalo obranu i širenje talijanstva izvan granica Kraljevine Italije, okupivši oko sebe cjelokupnu iredentističku djelatnost za priključenje svih onih krajeva izvan Italije koje je ona smatrala

---

⁵⁸ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 118-120, 124; Vivante, *Jadranski iredentizam*, 116-117.

⁵⁹ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 118-119; Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 525, 538-539.

⁶⁰ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 119, 136.

⁶¹ Isto, 136.

⁶² Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 115-116; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 47.

svojima. S obzirom na to da ono nije smjelo osnivati podružnice u Monarhiji, oslanjalo se u svom radu upravo na postojeću mrežu podružnica i škola koju je razvila Pro Patria.⁶³ Društvo Dante Alighieri zadavat će velike brige i Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru. S obzirom na to da državne vlasti nisu sprječavale djelatnost Pro Patrije, koja je sama po sebi zapravo imala proturežimski karakter, dovodeći svojim djelovanjem pod paravanom zaštite talijanskog jezika i kulture u opasnost cjelovitost Monarhije, društvo je počelo imati sve hrabrije nastupe. Na trećoj skupštini društva u Trentu 29. lipnja 1890. godine okupljeni Talijani nisu istaknuli niti jednu zastavu Monarhije iako su to morali učiniti. Vlast na to nije reagirala, no odluka skupštine o slanju pozdravnog telegrama društvu Dante Alighieri i oduševljeno prihvaćanje teksta telegrama potaknuli su vlast na oštru reakciju. Optuživši Pro Patriju za antidržavnu djelatnost i povezanost s iredentističkom društvom Dante Alighieri, Namjesništvo u Trstu raspustilo je 10. srpnja 1890. godine talijansko školsko društvo, a s njim su raspuštene i njegove podružnice i zatvorene sve škole, dječji vrtići i druge osnovane ustanove.⁶⁴

5. Osnivanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru

Čin raspuštanja Pro Patrije shvatila je Italija toliko ozbiljno da je u pitanje došao sam opstanak Trojnog saveza. Ne samo da je društvo Dante Alighieri smatralo da su razlozi raspuštanja društva neopravdani, već je to tvrdio i tadašnji talijanski premijer Francesco Crispi. Angažiranost krugova talijanske visoke politike u očuvanju Pro Patrije možemo protumačiti i kao njihovu podršku radu organizacije koja je u svojoj osnovi imala iredentistički karakter i cilj konačnog pripajanja područja u kojima je djelovala Kraljevini Italiji. Ubrzo nakon raspuštanja Pro Patrije njezina je tršćanska sekcija pokušala obnoviti rad na istom planu samo s drukčijim imenom, što su austrijske vlasti isprva odbile. Ipak, posredstvom njemačkog ministra vanjskih poslova Lea Caprive, koji je bio talijanskog podrijetla, u taj se vanjskopolitički sukob uključio njemački kancelar Otto von Bismarck, te je Vrhovni sud u Beču 28. listopada 1890. godine prihvatio osnivanje novog talijanskog školskog društva pod imenom Lega Nazionale (Nacionalni savez).⁶⁵ Ante Cukrov objašnjenje za taj potez vidi u strahu Beča od panslavizma koji je, kako se čini, nadmašio prijatnju

---

⁶³ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 128-133.

⁶⁴ Viktor Car Emin, *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1953), 22.

⁶⁵ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 140-144.

talijanskog iredentizma.⁶⁶ Osnovano je društvo bilo novo samo po imenu jer je po svemu ostalome bilo jednako svojoj prethodnici. Naime, preuzelo je statut Pro Patrije te njezinu organizacijsku mrežu – kadrove, imovinu, škole, vrtiće – u Trentinu, Trstu, Goričkoj i Istri. Uz Trentinsku sekciju i Jadransku sekciju, na osnivačkoj skupštini 2. studenog 1891. godine u Trstu osnovana je i posebna sekcija za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru, čime je Lega, s izuzetkom Rijeke, obuhvatila sve one krajeve u Monarhiji koje su talijanski iredentisti željeli vidjeti u sklopu Kraljevine Italije.⁶⁷

Nastavljajući djelatnost Pro Patrije, Lega, ponovno pod izlikom zaštite talijanskog jezika i kulture u područjima s mješovitim stanovništvom i uz jezične granice, osniva i u Istri nove podružnice, nove škole, nove vrtiće, i to ne samo u onim područjima u kojima Talijana zaista ima, već prije svega u dijelovima Istre naseljenima većinski ili isključivo hrvatskim i slovenskim stanovništvom, što je služilo kao dokaz njezine namjere da svojim školskim sustavom obuhvati upravo slavensku djecu. Tome u prilog ide i činjenica da je za talijansku djecu u to vrijeme već postojao relativno velik broj javnih pučkih škola, odnosno razreda u njima.⁶⁸ Pritom treba naglasiti da je Legin rad u Istri direktna posljedica jačanja utjecaja Hrvata i Slovenaca kako na općinskoj, tako i na pokrajinskoj razini na prijelazu iz 80-ih u 90-te godine 19. stoljeća. Godine 1889. na izborima za Istarski sabor Slaveni su izborili 10 od 27 saborskih mandata. Ante Dukić zauzeo je tada poziciju potpredsjednika Sabora, Spinčić je postao član Zemaljskog odbora, a Leginja njegov zamjenik. Štoviše, na izborima za Carevinsko vijeće 1891. godine pobijedili su Spinčić i Leginja, tako da su istarski Hrvati i Slovenci otad u Beču imali dva svoja predstavnika.⁶⁹ Time je i borba za školstvo na materinjem jeziku poprimila novu dimenziju. Naime, zbog sve jače pozicije Slavena, Pokrajinsko školsko vijeće, inače izloženo pritisku talijanske većine u Saboru i Zemaljskom odboru, više nije moglo donositi odluke o osnivanju talijanskih javnih pučkih škola u područjima gdje to nije bilo opravdano. Upravo je zato Lega Nazionale, odnosno prvotno Pro Patria, i postojala, osnivajući svoje privatne škole isključivo radi talijanizacije određenih krajeva.⁷⁰ Lega je u odnosu na statut Pro Patrije unijela i neke novosti, pa su tako članovima društva mogle postati i osobe koje nisu navršile 18 godina, dok su podružnice nastajale i u onim mjestima gdje Talijana uopće nije bilo. Naime, dovoljni su bili potpisi određenog broja

⁶⁶ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 144; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 191.

⁶⁷ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 148-149; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 191.

⁶⁸ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 150, 154; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 191.

⁶⁹ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 146; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 43.

⁷⁰ Peruško, „Borba za osnovno školstvo“, 429-430.

Talijana, najčešće iz okolnih mjesta, kako bi podružnica nastala i u čisto slavenskom području. Rezultat toga bio je munjeviti rast podružnica, što je davalo privid brojčane snage, no mnoge od tih podružnica zapravo nisu bile aktivne jer ih nije imao tko voditi.⁷¹ Ipak, u mnogim je mjestima kadrova bilo, a obilna financijska pomoć koja je stizala iz Italije, preko društva Dante Alighieri, te podrška Talijana i talijanaša u pokrajinskoj vlasti davala je Legi relativno velik prostor za širenje svoje djelatnosti. Osim toga, materijalna je sredstva sakupljala i preko članarina, donacija, organiziranja zabava, prodaje šibica, razglednica, svijeća i drugih proizvoda. Prikupljenim novcem podupirala je talijanske srednjoškolce, sjemeništare i studente, čime je stvarala osnovu za daljnje jačanje talijanizacije, dok je istovremeno darivanjem hrane, školskog pribora i odjeće nastojala privući Hrvate i Slovence da svoju djecu upišu u Legine škole i vrtiće.⁷²

Unatoč dugogodišnjim nastojanjima hrvatskih i slovenskih političkih predstavnika u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću u vezi razvoja narodnog školstva, ali i neovisno o povećanju broja Hrvata i Slovenaca u funkciji školskih nadzornika i članova školskih vijeća, napredak je bio slabo zamjetan, a djelovanje Lege Nazionale od 1891. nadalje moglo je samo pogoršati nepovoljno stanje hrvatskog i slovenskog školstva u Istri. Prema podacima iz izvora i literature, krajem 19. stoljeća između jedne trećine i polovice školskih obveznika školu nije pohađalo, a veći dio među njima činila su upravo slavenska djeca. Kad se u obzir uzmu sve pokrajine Monarhije, Istra je time bila na samom vrhu po broju djece koja nisu išla u školu. Kao jedan od glavnih razloga nepohađanja škole isticao se i 1890-ih upravo nedostatak škola⁷³ u mnogim područjima. Naime, djeca nisu bila dužna pohađati školu ako je udaljenost od njihova doma do škole bila veća od 4 kilometra, što je često bio slučaj. Ta je odredba išla u prilog Talijanima kojima je, ako već nije bilo talijanske škole u blizini u koju bi slavenska djeca išla i odnarodila se, odgovaralo i to da ona ostanu neobrazovana i nepismena.⁷⁴ Prema govoru Spinčića 11. srpnja 1895. godine, koji se temelji na godišnjem izvještaju o školstvu 1892./93. godine, u Istri čak 37,8% djece obvezne pohađati školu u nju nije išlo jer je nije imalo, dok nam podatci iz godišnjeg izvještaja za školsku godinu 1893./94. jasno pokazuju omjer razreda u javnim pučkim školama ovisno o nastavnom jeziku, a taj je

---

⁷¹ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 150, 155; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 63.

⁷² Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 151, 153; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 63.

⁷³ U članku 59. Državnog zakona o pučkim školama od 14. svibnja 1869. godine određeno je da se javna pučka škola treba utemeljiti u svakome mjestu gdje u krugu od jednog sata hoda ima barem 40 školskih obveznika, što se u stvarnosti iz raznih razloga nije vršilo (*Naša sloga*, 24. lipnja 1909., br. 26).

⁷⁴ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 55, 57, 60-61, 98-99; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 12-13; Anton Klodič-Sabladoski, *Narodna prosvjeta* 9-10 (1910): 195 – 199; Franković, *Povijest školstva i pedagogije*, 229-230; Car Emin, *Moje uspomene*, 20.

omjer išao u prilog Talijanima. Prema tim podacima, talijanskih je razreda ukupno bilo 175, hrvatskih 75, slovenskih 30, hrvatsko-talijanskih 21, a slovensko-talijanskih 5. Uz to, postojala je 1 slovenska *ex currendo* škola, a od pomoćnih su škola 2 bile talijanske, 28 hrvatskih, 2 hrvatsko-talijanske i 6 slovenskih (Prilog 1).⁷⁵ Dok su talijanske škole većinom bile višerazrednice, što je značilo i kvalitetniju naobrazbu djece, hrvatske i slovenske škole uglavnom su bile jednorazrednice, na jednog je učitelja dolazilo više djece, a talijanski se jezik u većini od njih učio kao obvezan predmet.⁷⁶ Ako se u obzir uzme još i činjenica da je u utrakvističkim školama zapravo prevladavao talijanski jezik, omjer je, na oko 118 tisuća stanovnika talijanskog i oko 184 tisuće stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika početkom 1890-ih, bio poražavajući.⁷⁷ Na temelju svega navedenog, jasno je da oslanjanje na pokrajinsku vlast u osnivanju hrvatskih i slovenskih škola, čak i uz jačanje broja Slavena u njoj, nije donosilo željene rezultate. Uskrsnuće Pro Patrije u obliku Lege Nazionale te njezino djelovanje u okolnostima koje su ionako već bile nepovoljne za istarske Hrvate i Slovence poslužilo je kao izravan povod osnivanju školskog društva koje je trebalo pomoći u napretku hrvatskog i slovenskog školstva i time ojačati i sam narodni pokret.

Na prijelazu iz 1880-ih u 1890-te godine u hrvatskom se tisku u Istri i na Kvarneru može zamijetiti isticanje potrebe za osnivanjem školskog društva nalik na češko društvo Ústřední matice školská, a među prvima se tim pitanjem bavi sušački polumjesečnik *Nepristran* u članku „Hrvatski Šulferajn“ od 15. svibnja 1888. godine. *Naša sloga* ubrzo nakon toga naglašava da Hrvati trebaju slijediti primjer Nijemaca, Talijana i Čeha i osnovati vlastito školsko društvo, dok *Nepristran* u novom članku iznosi kritiku hrvatskog tiska za koji smatra da se nedovoljno brine o tom za Hrvate važnom pitanju. Nakon osnutka Lege, u članku od 10. rujna 1891. godine pod nazivom „Slavenska liga“, *Naša sloga* navodi da je i hrvatski tisak u Banskoj Hrvatskoj počeo zagovarati osnivanje tzv. Slavske lige, napominjući ponovno da bi ona trebala biti organizirana po uzoru na češko društvo.⁷⁸ Zanimljivo je da se u člancima upravo češko društvo navodi kao uzor, dok se slovenska Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani kao primjer ne spominje, što bi se moglo objasniti time da je Slavenska liga trebala uključiti sve Južne Slavena u Monarhiji, pa tako i Slovence, pri čemu je slovenska Družba zapravo predstavljala svojevrsnu zapreku ostvarenju te zamisli. I uistinu, jedan od razloga zašto Slavenska liga nije zaživjela bilo je odbijanje Slovenaca da uđu u jednu novu

⁷⁵ *Naša sloga*, 8. i 15. kolovoza 1895., br. 33 i 34; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine“, 173 – 211.

⁷⁶ Peruško, „Borba za osnovno školstvo“, 426; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 74; Franković, *Povijest školstva i pedagogije*, 228.

⁷⁷ *Naša sloga*, 15. kolovoza 1895., br. 34.

⁷⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 24-25; *Naša sloga*, 31. svibnja 1888., br. 22.

organizaciju s obzirom na to da već imaju vrlo dobro razvijenu vlastitu.⁷⁹ Kako je Lega Nazionale s uspjehom započela svoje djelovanje, planirajući otvoriti škole u slavenskim mjestima – Sv. Kolombanu kraj Milja, Labincima kod Vižinade i Humu – istarski su Hrvati i Slovenci morali pronaći način kako da se tome djelotvorno odupru.⁸⁰ U takvim okolnostima, kao najbolji vid obrane, sazrijeva među istarskim narodnim prvacima, potaknutima propašću ideje o Slavenškoj ligi, zamisao o tome da se u samoj Istri osnuje društvo koje bi putem škola nastojalo oslabiti talijanizaciju Hrvata i Slovenaca, ali i germanizaciju⁸¹ koja je bila ograničena samo na pojedine krajeve.⁸² Sami početci osnivanja Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru nisu potpuno jasni. Dok Ernest Radetić ističe da se ideja o njezinu osnutku javila u dogovoru Dinka Vitezića sa Strossmayerom i Račkim u Carevinskom vijeću, Antoni Cetnarowicz navodi da je ideja nastala među Slovencima u Puli tijekom 1892. godine. Kao odgovornu osobu on izdvaja dr. Konrada Janežića koji je zajedno s Laginjom u Puli radio na osnutku društva. Janežić se pritom, potaknut pritiskom koji Talijani vrše u Puli, za pomoć obratio Tomi Zupanu, predsjedniku slovenske Družbe, kojeg je „molio za ovlaštenje i slanje primjerka statuta“⁸³. Dakle, prema pisanju Cetnarowicza, koji je kao izvor koristio dopisivanje Janežića i Zupana, dobiva se dojam da je osnutak novog društva ovisio prije svega o slovenskoj Družbi i njezinu odobrenju, što je mogući razlog zašto Cetnarowicz Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru neispravno naziva „ispostavom istoimenog društva koje je već godinama djelovalo u Ljubljani“⁸⁴. Međutim, kao što ćemo vidjeti, riječ nije bila o ispostavi, već o potpuno odvojenom društvu s vlastitom organizacijom koje se u svojoj osnivačkoj fazi oslanjalo na slovensku Družbu. Na spremnost na suradnju slovenske Družbe s budućim društvom u Istri ukazalo je i odobravanje okupljenih na njezinoj glavnoj skupštini u Postojni 28. srpnja 1892. godine na kojoj je Matko Mandić obavijestio skupštinare da se priprema utemeljenje školskog društva za Istru nalik slovenskom.⁸⁵ Laginja je kasnije, na prvoj glavnoj skupštini istarske Družbe, izjavio da je u krugu prijatelja razmišljao i raspravljao o osnutku takvog društva već nekoliko godina prije same realizacije, a s obzirom

---

⁷⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 25.

⁸⁰ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 161-162.

⁸¹ Dok je slovenska Družba vodila jednako žestoku borbu i protiv talijanizacije i protiv germanizacije, istarska je Družba naglašavala da je njen otpor usmjeren, u prvom redu, prema širenju talijanskog utjecaja koji je na području Istre bio glavna prijetnja Hrvatima i Slovencima. Pokušaja germanizacije bilo je u Puli i Opatiji, odnosno, šire gledano, na Liburniji, te je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru putem školstva djelovala i protiv toga. Ipak, s obzirom na to da je glavni sukob postojao između istarskih Slavena i Talijana, u radu će se uglavnom isticati upravo opasnost od talijanizacije.

⁸² Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 45; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 191.

⁸³ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 165.

⁸⁴ Isto 165.

⁸⁵ Ernest Radetić, *Istarski zapisi* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969), 175; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 165; *Naša sloga*, 4. kolovoza 1892., br. 31.

na to da je Laginja u to vrijeme djelovao u Puli, gdje je 1891. godine u suradnji s Janežičem osnovao i najveći slavenski novčani zavod u Istri – Istarsku posujilnicu, nije neispravno zaključiti da je hrvatska i slovenska inteligencija u tom gradu bila važan faktor u razvoju ideje o osnivanju istarske Družbe.⁸⁶ Jednako tako, nesumnjiva je i zasluga Dinka Vitezića koji je, kao jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca u Carevinskom vijeću od 1873. do 1891. godine⁸⁷, uvijek izražavao zahtjeve za razvojem narodnog školstva u Istri, dok podršku koju će Strossmayer i Rački iskazivati istarskoj Družbi možemo, u određenoj mjeri, shvatiti kao potvrdu gore navedenog Radetićeve navoda i pokazatelj njihova sudjelovanja u razvoju ideje o osnutku Družbe. Dakle, nameće se zaključak da ne možemo izdvojiti samo jedan određeni izvor ideje o utemeljenju istarskog školskog društva. Riječ je bila o težnji koja se može smatrati prirodnom reakcijom na djelovanje Lege i pokrajinske vlasti te je, kao takva, ta zamisao zasigurno kolala među mnogim istaknutim Hrvatima i Slovencima u Istri.

Kroz 1892. godinu, u trenutcima pripreme utemeljenja Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, *Naša sloga* objavljuje govore hrvatskih i slovenskih predstavnika u Istarskom saboru o pitanjima školstva, kao i niz članaka, pa i pjesama, kojima se nastoji mobilizirati narod i stvoriti atmosfera koja bi pridonijela uspješnom radu budućeg školskog društva. U broju koji je izašao 18. kolovoza iste godine, u članku naslovljenom „Lega Nazionale“, uredništvo se, pišući o širenju Legine djelatnosti, obraća čitateljima sljedećim riječima: „Hrvati i Slovenci Istre! Hoćete li vi mirno gledati kako se vaša dječica otudjuju vašemu jeziku i vašoj narodnosti? Hrvati i Slovenci braćo! Gdjegod bili, hoćete li vi prekrižiti ruke, te nehajno motriti kako se na hiljade slavenske dječice u Istri utaplja u talijanskom moru?!“.⁸⁸ U idućem je broju objavljen članak „Branimo se!“ sa sličnim sadržajem, kao i pjesma „Pro Patria“ Rikarda Katalinića Jeretova, čije se pjesme redovito moglo vidjeti na stranicama *Naše sloge*, s izrazito agitacijskim karakterom:

*U hrvatska sela biela sela
Nezvana se tiho vije,
Pa se smješi, očijuka
Poput zmije!*

[...]

---

⁸⁶ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 167; *Naša sloga*, 3. svibnja 1894., br. 18.

⁸⁷ Petar Strčić i Mirjana Strčić, *Hrvatski istarski trolist*, 35-36.

⁸⁸ *Naša sloga*, 18. kolovoza 1892., br. 33.

*Gonite ju otrovnicu
od nemila do nedraga,
Gonite ju, dok je hora
S našeg praga!*⁸⁹

Konačno su 7. listopada 1892. godine Carsko-kraljevskom namjesništvu u Trstu podnesena pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru koja su, međutim, istog mjeseca bila odbijena zbog određenih nepravilnosti. Nova su pravila podnesena 8. veljače 1893. godine, a od strane tršćanskog namjesnika Rinaldinija potvrđena su 24. veljače.⁹⁰ Vodeći se svojim geslom „Narod bez škola, jest narod bez budućnosti“⁹¹, Družba je napokon mogla početi sa svojim radom.

Prvu vijest o osnivanju Družbe donosi *Naša sloga* 6. travnja 1893. godine, pri čemu se navodi i dio potvrđenih pravila, koja su bila većim dijelom formulirana prema statutu slovenske Družbe.⁹² Uostalom, i samo je ime društva preuzeto od nje. S obzirom na to da se na sv. Ćirila i Metoda gledalo kao na zaštitnike slavenstva koji su imali značajnu ulogu u razvoju slavenske kulture, a Družba je u Istri nastupala s ciljem očuvanja upravo slavenstva, nije čudno da joj je, kao i u slovenskom slučaju, nadjenut taj naziv.⁹³ Članak 2. potvrđenih pravila, u kojem se navodi svrha Družbe, trebao je dodatno istaknuti nužnost zajedničkog rada istarskih Hrvata i Slovenaca u zaštiti slavenstva. U njemu je, naime, navedeno da je svrha Družbe bila „podupirati i pospješivati hrvatsko iliti slovensko školstvo u Istri na katoličko-narodnom temelju“, u korist čega ona osniva i uzdržava škole s hrvatskim ili slovenskim nastavnim jezikom ili pak pomaže u njihovu osnivanju i uzdržavanju, postavlja učitelje, daje novčane potpore, izdaje vlastite spise te održava svoje skupštine.⁹⁴ Unatoč tome što je u statut uključeno djelovanje u korist kako hrvatskog, tako i slovenskog školstva u Istri, činjenica je da je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru ipak imala izražen hrvatski karakter, što će se i kroz sam rad moći jasno zamijetiti. Iako se čini da vodstvo slovenske Družbe nije blagonaklono gledalo na njezin hrvatski predznak, to nipošto ne znači da je podrška slovenske Družbe

---

⁸⁹ *Naša sloga*, 25. kolovoza 1892., br. 34.

⁹⁰ *Naša sloga*, 3. svibnja 1894., br. 18; Car Emin, *Moje uspomene*, 113.

⁹¹ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. siječnja 1904. godine (dalje u radu: Izvješće za 1904. godinu).

⁹² *Naša sloga*, 6. travnja 1893., br. 14; Vovko, *Odborniki in članstvo*, 6.

⁹³ Car Emin, *Moje uspomene*, 34.

⁹⁴ Isto, 110.

izostala ili da suradnje nije bilo⁹⁵. U vezi s tim, glavno je bilo pitanje tzv. Slovenske Istre, odnosno sjeverozapadnog i sjevernog dijela Istarskog poluotoka, naseljenog uglavnom Slovencima. To je područje od osnutka slovenske Družbe 1885. godine ulazilo u njezinu sferu djelovanja, dok je utemeljenjem istarske Družbe taj dio ujedno ušao u granice njezina rada. Iako bi zajedničko djelovanje obiju Družbi zasigurno pridonijelo jačanju slovenskog školstva na tom području, čini se da je ljubljansko vodstvo zanemarilo tamošnje Slovence. Sukladno tomu, Andrej Vovko, slovenski povjesničar koji se detaljno bavio radom slovenske Družbe, naglašava da je Slovenska Istra bila „sramota“ u njezinu djelovanju, objašnjavajući to njezinom usredotočenošću na slovensko školstvo u području Trsta.⁹⁶ U tom je smislu ljubljansko vodstvo prepustilo upravo istarskoj Družbi glavnu brigu u vezi osnivanja i održavanja slovenskih škola u tom dijelu Istre, podržavajući njezino djelovanje. Kao što ćemo vidjeti, jedine škole sa slovenskim kao nastavnim jezikom Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru osnovat će u koparskom kotaru, u kojem je, uz slovenske općine u voloskom kotaru koje talijanizaciji nisu bile izložene, živio veći dio istarskih Slovenaca. Manji dio Slovenaca u ostalim područjima Istre orijentirat će se prema Družbinim ili javnim pučkim školama s hrvatskim nastavnim jezikom, a podatci o eventualnom nezadovoljstvu⁹⁷ takvom situacijom u korištenoj literaturi i izvorima ne mogu se pronaći.

Nakon osvrta na članak 2. statuta Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, koji je, s obzirom na suživot istarskih Hrvata i Slovenaca te odnose dviju Družbi, trebalo pojasniti, možemo prijeći na ostatak pravila među kojima valja istaknuti ona najvažnija. Prvi je statut istarske Družbe uključivao sveukupno jedanaest članaka. Uz svrhu društva, ona su se odnosila na načine financiranja Družbina rada, kategorije članova i njihove dužnosti, organizaciju središnje uprave, sazivanju i održavanju glavnih skupština, načinu rješavanja sukoba unutar društva, funkciji zagovornika i Družbinih povjerenika, dok se posljednji članak ticao situacije

---

⁹⁵ Na pojedinim su glavnim skupštinama istarske Družbe prisustvovali i predstavnici slovenske Družbe. Primjerice, na skupštini 1910. godine u Cresu sudjelovao je njen tadašnji predsjednik Andrija Senekovič, dok je na skupštini 1911. godine u Buzetu uz njega bio i blagajnik Aleksander Hudovernik (HR-HDA-819, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1909. godine (dalje u radu: Izvješće za 1909. godinu); HR-HDA-819, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1910. godine (dalje u radu: Izvješće za 1910. godinu)).

⁹⁶ Vovko, *Odborniki in članstvo*, 32.

⁹⁷ Ovdje možemo uzeti primjer Pule za koji imamo određene podatke. Još 1892. godine, prije samog osnutka Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, Konrad Janežič je, prema pisanju Antonija Centarowicza, naveo da Slovenci u Puli mogu opstati samo na hrvatskom temelju te da bi buduće društvo u Puli trebalo osnivati škole i vrtiće s hrvatskim kao nastavnim jezikom, s čim su se, po Janežičevim riječima, slagali Slovenci u Puli (Centarowicz, *Narodni prepodod u Istri*, 165). Moguće je da su takav stav imali i Slovenci u svim onim istarskim općinama i mjestima u kojima oni, gledajući samo slavenski dio stanovništva, nisu bili u većini, znajući da bi zahtjevi za osnutkom slovenskih škola uz hrvatske u tim slučajevima samo zakomplicirali otpor talijanizaciji.

vezane uz eventualni prestanak rada Družbe. Kao osnovni izvori novčanih sredstava istaknute su članarine, donacije i oporučne ostavštine, a prvotno su izdvojene samo dvije kategorije članova – članovi utemeljitelji plaćali su jednokratnu svotu od 100 forinti, dok su redoviti članovi svake godine svoje članstvo obnavljali uplatom u iznosu od najmanje 1 forinte. Dužnost svakoga člana bila je raditi u korist Družbe, a svaki je član imao pravo dolaziti na glavne skupštine, davati prijedloge, sudjelovati u izboru odbora i biti izabran u njega. Odbor su činili predsjednik, tajnik i blagajnik, pri čemu je svaki od njih imao i svog zamjenika, a navedeni odbornici, koji u ime Družbe sklapaju zajmove, zakupne i kupoprodajne ugovore, sastaju se po potrebi na sjednicama. Odluke se donose većinom glasova, predsjednik glasa jedino u slučaju da se tajnik i blagajnik ne slažu, dok njihovi zamjenici glasaju jedino ako odbornik kojeg zamjenjuju nije prisutan. Glavna skupština⁹⁸ održava se obavezno jednom godišnje, u prisutnosti najmanje 20 članova Družbe, a na njoj se izvještava o radu društva prethodne godine.⁹⁹ Predsjednik bi je započinjao svojim govorom, nakon čega bi uslijedila izvješća tajnika i blagajnika, svake godine sve bogatija u skladu sa sve više razgranatim Družbinim radom. Na skupštini se, prema statutu, raspravlja o obračunu vezanom uz proteklu godinu, izabire se odbornike i zamjenike, kao i dvojicu članova koji su dužni pregledati obračun tekuće godine i o njemu podnijeti izvješće na budućoj sjednici. Odluke se donose natpolovičnom većinom glasova, a na skupštini se rješavaju i prijedori nastali unutar Družbe. Uz glavnu redovitu skupštinu, postojala je i mogućnost sazivanja izvanrednih. Počasna titula Družbina zagovornika davala je osobi koja tu čast dobije pravo na nadzor sjednica odbora i glavne skupštine, pregled imovine i računa, a zagovornik je ujedno imao zadatak širenja Družbine ideje. Povjerenici su odboru morali prijaviti nove članove, dostavljati prinose te iznositi izvješća o napretku Družbe u određenom području. U slučaju prestanka rada Družbe, odnosno njena ukidanja, njenu je imovinu trebala dobiti Bratovština hrvatskih ljudi u Istri.¹⁰⁰

Prvi odbor Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, koji je trebao biti privremen sve do održavanja prve glavne skupštine 1894. godine, činili su Dinko Vitezić u funkciji predsjednika, Matko Laginja na poziciji tajnika te Andrija Stanger kao blagajnik. Viteziću je zamjenik bio Viktor Tomičić, Laginji Konrad Janežič, a Stangeru Matko Trinajstić.¹⁰¹ Svi su

---

⁹⁸ Glavne godišnje skupštine održavale su se u Opatiji do 1904. godine, nakon čega su od 1904. godine redom održane u Livadama, Malinskoj, Voloskom, Pazinu, Puli, Kastvu, Cresu, Buzetu, Zabetu, Kršanu i Lignju. Odluka o tome da se svake godine skupštine održe na drugoj lokaciji donesena je s razlogom – time se nastojalo proširiti zanimanje za Družbu, stupiti u neposredan kontakt s narodom i djelovati na jačanje nacionalne svijesti (Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 362).

⁹⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 110-112.

¹⁰⁰ Isto, 110-113.

¹⁰¹ Isto, 113.

redom bili odvjetnici, osim Viktora Tomičića za kojeg se navodi da je bio posjednik i brodovlasnik. Činjenica da su se u podizanju Družbe na noge, unatoč svojim obvezama, angažirale osobe poput Vitezića, Laginje, Stangera i Matka Trinajstića odmah je ukazala na ulogu koja je Družbi bila namijenjena u okviru narodnog pokreta i koju će ona nastojati svojim djelovanjem ispuniti. Inicijalno je za sjedište Družbe odabrana Pula, odnosno, točnije, Laginjina odvjetnička kancelarija u tom gradu koja je, zbog njegova bogatog djelovanja u raznim sferama, ujedno bila jedan od glavnih centara narodnog pokreta u Istri uopće, a uz Laginju je u Puli djelovao i njegov zamjenik Konrad Janežič.¹⁰² Ipak, kao što se ubrzo pokazalo, niti odabrano sjedište niti u statutu razrađena organizacijska struktura nisu se pokazali zadovoljavajućima za Družbine potrebe. Problem s unutarnjom organizacijom i pronalaskom najdjelotvornijeg modela rada bio je samo jedna od brojnih teškoća s kojima se Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru suočila u prvim nekoliko godina svoga djelovanja, no unatoč teškoćama, u tom je kratkom razdoblju ona postigla i značajne uspjehe na osnovi kojih je, od početka 20. stoljeća, dalje mogla širiti svoju djelatnost.

6. Početne teškoće i uspjesi (1893. – 1899.)

6.1. Promjena Družbinih pravila i uvođenje podružnica

Fizička razjedinjenost trojice članova odbora rezultirala je njihovim neredovitim sastancima i nedostatkom konkretnije aktivnosti u vodstvu Družbe čiji su potezi, pogotovo na samom početku njezina života, bili od presudne važnosti za stvaranje čvrstog temelja za daljnji rad. Vitezić je od 1891. godine većinom boravio na svom rodnom otoku Krku, Andrija Stanger se kroz prvu polovicu 1890-ih borio protiv Talijana za preuzimanje vlasti u općini Volosko, dok se Matko Laginja kretao između Poreča, Beča i Pule, opterećen dužnostima zastupnika u Istarskom saboru, poslanika u Carevinskom vijeću, tajnika Družbe, voditelja Istarske posujilnice i brojnim drugim.¹⁰³ Unatoč Laginjinim zaslugama i očitoj volji da u mnogočemu bude angažiran, s obzirom na njegovu zauzetost, nameće se pitanje je li dužnost Družbina tajnika odmah po osnutku društva trebala ipak biti povjerena nekom drugom, a jednako se tako ubrzo pokazalo upitnim je li izbor Pule kao sjedišta bio ispravan. Bilo je jasno da je

---

¹⁰² Isto, 34.

¹⁰³ Car Emin, *Moje uspomene*, 35; Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1 (1797-1882) (Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967), 250.

potrebno provesti određene promjene, a upravo je izmjena i dopuna pravila društva bila jedna od glavnih točaka prve glavne skupštine održane 4. travnja 1894. godine u Opatiji.

Novi je statut Družbe, jednoglasno prihvaćen na skupštini, umjesto jedanaest članaka sadržavao njih trideset i tri. U članak 2., u kojem se navodi svrha društva, dodano je da, uz škole, Družba osniva i dječja zabavišta sa hrvatskim ili slovenskim nastavnim jezikom te knjižnice¹⁰⁴, a uz članove utemeljitelje i redovite članove, uvedene su još dvije kategorije – podupirajući članovi trebali su uplatiti barem 25 forinti jednokratno, dok su izvanredni članovi svake godine plaćali minimalno 20 novčića. Slične je kategorije članova imala i slovenska Družba, samo s drukčijim nazivima. Također, u novom je statutu posebno navedeno da članovima mogu postati i muškarci i žene, ali jednako tako i pravne osobe.¹⁰⁵ Uvođenjem više kategorija s različitim iznosom koji je potrebno uplatiti, kao i mogućnosti plaćanja u obrocima za članove utemeljitelje i podupirajuće članove, Družba je omogućila većem broju ljudi uključenje u njezin rad, šireći na taj način svoju organizacijsku bazu i nastojeći postići redoviti priljev sredstava u blagajnu. Članarinama, donacijama i oporučnim ostavštinama, kao sredstvima kojima je društvo trebalo financirati svoj rad, pridruženi su još i prilozi sabrani putem organiziranja koncerata, predstava i drugih zabava.¹⁰⁶ S obzirom na to da su među navedenim izvorima jedino članarine predstavljale relativno siguran priljev financijskih sredstava na koji se uglavnom moglo računati, dok je visina prihoda preko donacija, oporuka i zabava ovisila o raznim okolnostima, jasno je da Družba nije imala čvrstu materijalnu osnovu. Financijski problem, koji će njezino vodstvo poticati na neprestanu potragu za novim izvorima financiranja, bio je, naime, jedan od temeljnih problema s kojim će se Družba u svojem radu suočavati. Problem unutarnje strukture društva pokušao se, s druge strane, riješiti već na prvoj skupštini. S novim statutom ona se značajno razgranala – tročlani Odbor, kao osnovno tijelo Družbe koje usmjerava njezin rad, zamijenilo je Ravnateljstvo sastavljeno od predsjednika, potpredsjednika i još sedam članova koji su među sobom birali tajnika i blagajnika te njihove zamjenike.¹⁰⁷ U novi upravni odbor ušli su ponovno Dinko Vitezić kao predsjednik te Viktor Tomičić kao potpredsjednik, dok je tajnikom umjesto Laginje postao Stanger, a blagajnikom umjesto Stangera posjednik Nikola

---

¹⁰⁴ Iako je osnivanje knjižnica navedeno kao jedan od zadataka Družbe, u Družbinim godišnjim izvješćima o njezinu radu podataka o tome nema. Jedino se u izvješću za 1907. godinu spominje da bi se Družbine podružnice u pojedinim mjestima, uz druga društva, trebale angažirati u osnivanju knjižnica, no, osim tog navoda, drugih informacija nema.

¹⁰⁵ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, *Carsko-kraljevsko kotarsko poglavarstvo u Pazinu (1868-1918)*, kut. 58, I/4 – Udruženja (1894), Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru; Vovko, *Odborniki in članstvo*, 6.

¹⁰⁶ HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

¹⁰⁷ HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

Peršić. Ostatak odbora činili su župnik Vinko Zamlić, posjednik Ivan Fiamin, Matko Laginja, župnik Rajmund Jelušić te Matko Trinajstić.¹⁰⁸ Od devetorice članova Ravnateljstva petorica su živjela i djelovala u Opatiji ili Voloskom, što je bilo bitno zbog odluke o preseljenju sjedišta iz Pule u Opatiju i izglasanog zaključka o tome da „barem četiri člana Ravnateljstva moraju živjeti u sjedištu Družbe ili u okružju dotičnog kotarskog suda“¹⁰⁹. Kao i povećanje broja članova središnjeg Družbinog tijela, i ta je odluka bila usmjerena k rješavanju problema fizičke udaljenosti i neredovitih sjednica prethodnog tročlanog odbora. Opatija se, naime, nalazila na poziciji koja je omogućavala jednostavnije sastajanje u odnosu na Pulu na krajnjem jugu.¹¹⁰ Instituciji Ravnateljstva pridružilo se prema novom statutu i tročlano Nadzorno vijeće¹¹¹, koje nadzire rad Ravnateljstva, te tročlani Obranički sud¹¹² koji po vlastitom nahođenju rješava nesuglasice unutar Družbe. Prvi sastav Nadzornog vijeća činili su Vjekoslav Spinčić, načelnik Podgrada Slavoj Jenko te posjednik Mirko Jelušić, dok su u Obranički sud izabrani župnik Ante Turak, načelnik općine Pazin Ante Dukić i posjednik Mate Kundić.¹¹³ Članovi Ravnateljstva, Nadzornog vijeća i Obraničkog suda birali su se na tri godine, uz mogućnost ponovnog odabira istog sastava, ali unatoč pojedinim izmjenama do kojih je s vremena na vrijeme dolazilo u sastavu tih triju tijela, uglavnom je riječ bila o osobama koje su se nalazile u samom vrhu narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca.¹¹⁴ Budući da će u vodstvu Družbe kroz više od dva desetljeća njezina aktivnog rada uistinu biti razne istaknute ličnosti, možemo to s pravom shvatiti kao jasan pokazatelj važnosti koju je to društvo zauzimalo u okviru borbe za ostvarenje ravnopravnosti i jačanje slavenske pozicije u Istri. Novim su statutom u organizaciju društva uvedene podružnice sa svojim odborima, dok su redovite i izvanredne glavne skupštine zadržane kao tijelo uprave unutar kojeg se iznose izvješća o radu Družbe, raspravlja o obračunu, prijedlozima te odlučuje o izboru Ravnateljstva, Nadzornog vijeća i Obraničkog suda, o promjeni pravila ili pak ukidanju društva. Novim statutom ukinuto je pravo svih članova da na skupštini imaju odlučujući glas, koji su, po novom statutu, imali članovi Ravnateljstva, Nadzornog vijeća i Obraničkog suda, članovi odbora podružnica, odaslanici podružnica te članovi utemeljitelji i podupirujući članovi.¹¹⁵ Takva odluka, međutim, nije nimalo utjecala na posjećenost glavnih skupština koje

---

¹⁰⁸ *Naša sloga*, 2. kolovoza 1894., br. 31.

¹⁰⁹ HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

¹¹⁰ *Naša sloga*, 3. svibnja 1894., br. 18.

¹¹¹ Zamijenilo je dvojicu članova koji su prema prvom statutu bili dužni pregledati obračun prethodne godine.

¹¹² Umjesto rješavanja prijepora nastalih unutar Družbe na glavnoj godišnjoj skupštini, za njih je bio zadužen Obranički sud.

¹¹³ *Naša sloga*, 2. kolovoza 1894., br. 31.

¹¹⁴ HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

¹¹⁵ HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

su ujedno bile prave političke manifestacije nalik taborima.¹¹⁶ *Naša sloga* svake je godine detaljno opisivala atmosferu koja je vladala na tim skupovima, na kojima se narod okupljao u velikom broju, slušajući s oduševljenjem govore narodnih prvaka na čelu Družbe koji su, u pravilu, uvijek bili izrazito politički intonirani, pozivajući na mobilizaciju narodnih snaga protiv Talijana, odnosno, u prvom redu, Lege Nazionale. Glavne su Družbine skupštine, u skladu s tim, zaista mnogo učinile za jačanje nacionalne svijesti među istarskim Hrvatima i Slovencima, njihovo međusobno povezivanje, solidariziranje i daljnji rad na suzbijanju širenja talijanskog, ali i njemačkog utjecaja.

Poseban poticaj jačanju Družbina rada trebale su dati podružnice. Riječ je bila o jedinicama koje su društva u pravilu imala radi efikasnijeg djelovanja na određenom manjem području. U skladu s tim, podružnice su imala i druga školska društva koja su djelovala u austrijskom dijelu Monarhije, a one su u mnogočemu bile ključ njihova uspjeha. I vodstvo Družbe u Istri zamislilo je podružnice kao svojevrsni temelj u svojoj organizacijskoj strukturi koji je trebao znatno učvrstiti poziciju toga društva, stimulirajući narod na pružanje kako materijalne, tako i moralne potpore Družbi. Glavna njihova namjena bila je zapravo neutralizirati svojim radom, usmjerenim na razvoj narodnog školstva, odnarođujuće djelovanje postojećih podružnica Lege Nazionale, odnosno Talijana i talijanaša u određenom dijelu Istre, te pokušaje germanizacije kad je riječ o Puli i Opatiji¹¹⁷. U novom statutu Družbe, usvojenom u travnju 1894. godine, jedan je njegov dio posvećen upravo podružnicama kao novim jedinicama koje su uvedene u njezinu organizaciju, ali je uz to u isto vrijeme sastavljen i poseban statut koji se ticao isključivo osnivanja i djelovanja podružnica. On je u obliku 18 članaka sadržavao, između ostalog, i većinu onoga što je o podružnicama navedeno u statutu samoga društva. Svrha podružnica, koju smo već naglasili, bila je ujedno i svrha same Družbe, a podružnice su, sakupljajući članarine i milodare, vodeći računa o donacijama, oporučnim ostavštinama i prihodima od priređenih zabava, koncerata i predstava te organizirajući svoje skupštine, nastojale steći materijalnu podlogu za ostvarenje te svrhe. Dakle, neposredan cilj podružnica bio je rad na osnivanju Družbine škole ili pak zalaganje za utemeljenje javne hrvatske ili slovenske škole u mjestu u kojem se podružnica nalazi. Ukoliko je za tamošnju slavensku djecu javna škola u mjestu, odnosno njegovoj blizini već postojala, ili je osnutak Družbine škole ostvaren, cilj je bio svojim djelovanjem potpomagati Družbu i na taj način omogućiti njezin daljnji rad. Kategorizacija članova na razini podružnica bila je

---

¹¹⁶ Radetić, *Istarski zapisi*, 178.

¹¹⁷ Schulverein u Beču sa svojim podružnicama u Grazu i Inomostu vodio je brigu o Nijemcima u Puli i Opatiji (Car Emin, *Moje uspomene*, 50-51).

jednaka onoj na razini društva u cjelini, a potrebno je bilo najmanje 20 članova za utemeljenje podružnice.¹¹⁸ Čini se da je Družba prihvatila isti princip kao Lega Nazionale po pitanju ustanovljenja podružnica. Naime, podružnicu u pojedinom mjestu ne moraju nužno osnovati oni članovi koji žive u sjedištu podružnice, već u njezinu osnivanju mogu sudjelovati i članovi iz okolnih mjesta ili oni koji žive negdje drugdje. To je bilo usko povezano s člankom 12 Družbinog statuta prema kojem je svaki član morao pripadati jednoj podružnici, neovisno o njegovu mjestu boravka.¹¹⁹ Takva je odredba trebala pridonijeti bržem rastu broja podružnica te jednostavnijoj evidenciji članova, članarina i njihovih donacija. Svaka je podružnica po svojoj centraliziranoj strukturi bila nalik društvu u cjelini, pa su tako i podružnice imale svoje odbore koje su činili ravnatelj (predsjednik), tajnik i blagajnik, a odbori su bili odgovorni izravno Ravnateljstvu Družbe. Oni su morali voditi računa o novim članovima, izdavati im iskaznice, utjerivati članarine te dvaput godišnje slati Ravnateljstvu izvješća o broju upisanih članova i prikupljenom prihodu. Tim prihodom odbori nisu mogli slobodno raspolagati, već su ga slali Ravnateljstvu, u čemu se jasno vidi centralizacija društva.¹²⁰ Također, kao posrednik između Ravnateljstva i članova, odbor je obavještavao vodstvo Družbe o eventualnim željama svoje podružnice te je, jednako tako, imao zadaću podupirati i savjetovati Ravnateljstvo u pitanjima koja su se ticala školstva na području u kojem se sama podružnica nalazi. Drugim riječima, odbor podružnice trebao je biti produžena ruka Ravnateljstvu. Jednom godišnje morala se održati redovita glavna skupština podružnice na kojoj je odbor iznosio izvješće o radu podružnice u protekloj godini, kao i objave Ravnateljstva. Svaki je član imao pravo izraziti na glavnoj skupštini podružnice svoj prijedlog koji bi, ukoliko bi dobio većinu glasova, bio podnesen vodstvu društva. Također, svi su članovi podružnice na njezinoj glavnoj skupštini imali odlučujući glas, što je značilo da svatko od njih može sudjelovati u izboru članova odbora te odaslanika na glavne skupštine društva, koji su se uvijek birali samo na godinu dana, dok su na glavnim skupštinama Družbe članovi prisustovali kao slušatelji.¹²¹ Upravo je uspostava podružnica utjecala na izmjenu članka prvog statuta Družbe o tome da svi članovi Družbe imaju pravo na njezinim glavnim

---

¹¹⁸ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-27, *Carsko-kraljevske kotarske poglavarske u Pazinu (1868-1918)*, kut. 58, I/4 – Udruženja (1894), Pravila podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u Pazinu; Stipan Trogrlić, „Hrvatske škole na području Mjesne općine Motovun 1869.-1918.“, *Histria* 6 (2016): 35 – 58.

¹¹⁹ HR-DAPA-27, Pravila podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u Pazinu; HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

¹²⁰ HR-DAPA-27, Pravila podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u Pazinu; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1894. godine (dalje u radu: Izvješće za 1894. godinu).

¹²¹ HR-DAPA-27, Pravila podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u Pazinu; HR-DAPA-27, Pravila Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

skupštinama iznositi prijedloge, sudjelovati u izboru središnjeg odbora i biti izabrani u njega.¹²² Uvođenjem podružnica u strukturu Družbe oni, kao što je već istaknuto, gube aktivno pravo glasa na glavnim skupštinama društva, ali zato sudjeluju u izboru odbora i odaslanika koji ih onda na toj skupštini zastupaju. Takva je izmjena zacijelo trebala olakšati donošenje odluka u okviru same glavne skupštine jer bi s povećanjem broja članova rastao i broj onih osoba koje su na skupštini imale odlučujući glas.

Uvođenje podružnica u organizacijsku strukturu Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru utjecalo je u određenoj mjeri i na njezin odnos sa slovenskom Družbom. Naime, Andrej Vovko navodi da je vodstvo istarske Družbe postavilo slovenskom vodstvu zahtjev da se ono odrekne svojih podružnica u slovenskom dijelu Istre, što nije izazvalo zaoštavanje njihovih odnosa, već je odlučeno da će se takve situacije rješavati slučaj po slučaj. Ipak, u ostatku korištene literature i izvora nije moguće pronaći podatke o tom zahtjevu. Uostalom, prema pisanju navedenog autora, u slovenskom dijelu Istre postojala je u vrijeme osnivanja istarske Družbe samo jedna aktivna podružnica i to ona u Podgradu, utemeljena u kolovozu 1886. godine, koja je s vremenom ukinuta i na čijem je mjestu osnovana podružnica istarske Družbe.¹²³ No, čini se da je ukinuta tek 1905. godine, a inicijalno je očuvana „da bude na neki način moralni most između naše i ljubljanske družbe“¹²⁴ te je postala i članom utemeljiteljem istarske Družbe.¹²⁵ Dakle, u razdoblju od osnutka slovenske Družbe 1885. godine do osnutka istarske Družbe 1893. godine, kako se čini, aktivno je djelovala samo podružnica u Podgradu¹²⁶. Ostale podružnice slovenske Družbe, vezane uz to razdoblje, Vovko uopće ne spominje, što znači da, čak i ako ih je bilo, nisu bile aktivne, što ide u prilog već spomenutom Vovkovu zaključku da slovenska Družba nije posvećivala mnogo pažnje razvoju školstva u slovenskom dijelu Istre.¹²⁷

---

¹²² Car Emin, *Moje uspomene*, 111.

¹²³ Vovko, *Odborniki in članstvo*, 32, 450.

¹²⁴ *Naša sloga*, 13. srpnja 1893., br. 28.

¹²⁵ Vovko, *Odborniki in članstvo*, 450; *Naša sloga*, 14. rujna 1893., br. 37.

¹²⁶ Zanimljivo je da Vovko u svojem djelu *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Ćirila in Metoda 1885-1918* spominje, uz podružnicu u Podgradu, još tri podružnice slovenske Družbe u slovenskom dijelu Istre, no sve su one utemeljene kasnije. Riječ je o podružnicama Klanec, Ocizla i Materija 1910. godine, zatim Kozina i okolica 1910. godine te Breg pri Trstu 1911. godine (Vovko, *Odborniki in članstvo*, 447-450).

¹²⁷ Vovko, *Odborniki in članstvo*, 32, 447-450.

6.2. Širenje Družbine ideje

Nakon promjene Družbinih pravila, što je uključivalo i uvođenje podružnica s njihovim posebnim statutom, nužno je bilo Hrvatima i Slovencima u Istri potaknuti na osnivanje podružnica, što je značajno trebalo utjecati na jačanje Družbe i služiti kao sredstvo daljnjeg širenja njezine ideje u narodu. O potrebi osnivanja podružnica svjedoče i sljedeće riječi Dinka Vitezića: „Najveću skrb posvetilo je ravnateljstvo osnivanju podružnica, jer što su žile u organizmu našega tiela, to su podružnice u organizmu naše družbe: one njoj dovode potrebitu krv, one njoj daju snagu i život“¹²⁸. *Naša sloga*, koja je, u skladu sa svojom svrhom glasila narodnog pokreta u Istri, bila i u službi Družbe, objavljivala je pozive Ravnateljstva na njihovo osnivanje. Ujedno je naglašavala važnost podružnica u suprotstavljanju Legi Nazionale, kao i u izražavanju zahtjeva pokrajinskim vlastima za osnivanjem javnih pučkih škola s hrvatskim i slovenskim jezikom nasuprot talijanskim školama. U vezi s tim, 9. kolovoza 1894. godine Ravnateljstvo se na prvoj stranici *Naše sloge* obratilo hrvatskim i slovenskim rodoljubima u Istri, potičući ih na akciju u korist Družbe. Ono je ujedno naglasilo da se u jednakoj mjeri mogu uključiti i muškarci i žene. S obzirom na to, podružnice su mogle biti mješovite, kojih je ubuduće i bilo najviše, ali i muške i ženske, a važnost uključivanja žena Ravnateljstvo je posebno istaknulo jer su „u svakom naprednijem narodu ženske one, koje se brinu ne samo za uzgoj svoje djece, nego i za uzgoj djece onih, koji to sami nemogu“¹²⁹, navodeći usput uspjeh s kojim djeluju ženske podružnice slovenske Družbe.¹³⁰ Također, preko *Naše sloge* objašnjava se čitateljima točna procedura za osnivanje podružnica te njezine promjene. Namjesništvo u Trstu, kojem su se slale prijave za utemeljenje podružnica, mnoge je od njih u početku odbilo zbog određenih nepravilnosti, što je samo odužilo proces njihova konstituiranja. Čini se da je sam tršćanski namjesnik Rinaldini nastojao odgoditi njihovo osnivanje. Stoga je odlučeno da se prijave s minimalno 20 potpisa ili križeva umjesto njih, uz pet primjeraka statuta podružnica i pet primjeraka statuta Družbe, šalju Viteziću na Krk koji će dalje riješiti sve što je potrebno.¹³¹

U prvom razdoblju djelovanja Družbe zabilježen je najveći porast u broju osnovanih podružnica u odnosu na kasnija razdoblja djelatnosti, što se može povezati s početnim entuzijazmom vezanim uz sam osnutak toga društva, kao i s brojnim poticajima na njihovo osnivanje. Prva konstituirana među njima bila je podružnica u Pazinu na čije je čelo kao

¹²⁸ HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu.

¹²⁹ *Naša sloga*, 9. kolovoza 1894., br. 32.

¹³⁰ *Naša sloga*, 9. kolovoza 1894., br. 32; *Naša sloga*, 20. rujna 1894., br. 38.

¹³¹ *Naša sloga*, 23. kolovoza 1894., br. 34; 6. rujna 1894., br. 36.

predsjednik došao odvjetnik i političar Dinko Trinajstić. On je, kao jedan od narodnih prvaka istarskih Hrvata, ujedno bio načelnik općine Pazin nakon Ante Dukića, a sudjelovao je u uspostavi i vođenju pazinske podružnice Istarske posujilnice. Ovo je samo još jedan od brojnih primjera koji nam svi redom pokazuju znatan angažman važnih političkih i kulturnih ličnosti Istre u radu Družbe, odnosno podršku koju su oni iskazivali njezinom cilju.¹³² Nakon podružnice u Pazinu, uslijedile su ženske i muške podružnice u Opatiji i Kastvu, podružnice u Štrpedu i Sv. Ivanu kod Buzeta, Vrbniku, muška i ženska podružnica u Omišlju, podružnice u Sv. Petru u Šumi i Puli, ženska podružnica u Mihotićima itd. Do konca 1895. godine konstituirane su ukupno 22 podružnice, od čega je 5 bilo ženskih (Dubošnica, Kastav, Mihotići, Opatija, Vrbnik), a do kraja 1899. godine bilo ih je, prema godišnjem Družbinom izvješću, ustrojeno ukupno 41.¹³³ Ipak, Ravnateljstvo nije bilo zadovoljno. Vitezić je neprestano naglašavao da bi u svakoj župi u Istri u kojoj žive u većini Hrvati i Slovenci trebala biti osnovana barem jedna podružnica, no brojni poticaji Ravnateljstva za njihovim osnivanjem imali su sve slabije rezultate.¹³⁴ To nam pokazuju i statistički podatci kroz iduća razdoblja, kada se rast broja podružnica, kao što ćemo vidjeti, usporava. Odobrenje Ministarstva unutarnjih poslova, koje je 25. listopada 1898. godine dopustilo osnivanje Družbinih podružnica u svim zemljama koje svoje predstavnike imaju u Carevinskom vijeću, dakle, u austrijskom dijelu Monarhije, nije pridonijelo značajnijem povećanju broja osnovanih podružnica, ali je zato imalo pozitivan utjecaj na širenje Družbine ideje među, prije svega, hrvatskim narodom. U skladu s tim, počele su se osnivati i podružnice u Dalmaciji, a prva među njima bila je ona u Metkoviću. Ukupno ih je tijekom postojanja Družbe u Dalmaciji osnovano desetak – u Dubrovniku, Drnišu, Jelsi, Komizi, Kotoru, Metkoviću, Milni, Splitu, Starigradu, Šibeniku, Trogiru, a uz to, utemeljene su i u Pragu i Trstu.¹³⁵ Na glavnoj skupštini Družbe 1899. godine u Opatiji Vitezić je naveo da bi se podružnice trebale osnivati i u Banskoj Hrvatskoj.¹³⁶ S obzirom na to da se Banska Hrvatska nalazila u ugarskom dijelu Monarhije, riječ je bila o problematičnom pitanju, i, iako se u Banskoj Hrvatskoj o tome

---

¹³² *Naša sloga*, 4. listopada i 11. listopada 1894., br. 40 i 41; „Dinko Trinajstić,“ *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2781> (posjet 3.6.2018).

¹³³ *Naša sloga*, 1. studenog 1894., br. 44; 6. siječnja 1895., br. 2; 20. travnja 1895., br. 17; 9. svibnja 1895., br. 20; 18. srpnja 1895., br. 30; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1895. godine (dalje u radu: Izvješće za 1895. godinu); Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1899. godine (dalje u radu: Izvješće za 1899. godinu).

¹³⁴ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1898. godine (dalje u radu: Izvješće za 1898. godinu).

¹³⁵ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1912. godine (dalje u radu: Izvješće za 1912. godinu); HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu.

¹³⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1898. godinu.

raspravljalo, dopuštenje za osnivanje podružnica nikada nije dobiveno. Uz problem relativno malog broja podružnica kad se u obzir uzme ne samo čitava Istra, već i ostatak austrijskog dijela Monarhije, pitanje koje će kroz cijelo razdoblje djelovanja Družbe opterećivati Ravnateljstvo bila je neefikasnost i nedostatak aktivnosti jednog dijela podružnica. Već u početnom razdoblju djelovanja društva na glavnim skupštinama Ravnateljstvo izražava nezadovoljstvo usmjereno prema pojedinim podružnicama koje ne šalju na vrijeme izvješća o svojem radu i prikupljenim prihodima.¹³⁷ S druge strane, bilo je podružnica koje su od samog trenutka njihova osnivanja krenule s organiziranjem predstava, koncerata i zabava u korist Družbe te su s takvom djelatnošću nastavile i kasnije. Ipak, koliko god se pojedine podružnice trudile u prikupljanju sredstava, prihodi koje su njihovi odbori slali Ravnateljstvu bili su posve nedostadni za Družbine iz godine u godinu rastuće potrebe. No, Družba je materijalnu, ali i snažnu moralnu potporu pronasla i na drugim mjestima.

Šira je akcija započela nakon što je u *Našoj slozi* objavljena okružnica, sastavljena 5. srpnja 1893. godine, koju je tadašnje vodstvo Družbe uputilo svim hrvatskim i slovenskim rodoljubima s ciljem njihove mobilizacije u svrhu napretka hrvatskog i slovenskog školstva u Istri. U okružnici se jasno navode razlozi osnivanja školskog društva: „Ciela znamenita sela i okolice neimadu ni pučkih škola, a u mnogo krajeva, gdje obstoje, jesu takove, da ne nose koristi, pače su često na štetu, jer nisu osnovane na zdravom temelju narodnoga jezika. Tako nam puk pogiba s jedne strane, jer mu ponestaje svake nauke i prosvietljenja, a s druge strane pogiba i naša narodnost pod uplivom tudjinstva i za nju lažne kulture“¹³⁸. Poziv se nije odnosio samo na Hrvate i Slovence u Istri, već i na one u drugim zemljama Monarhije, kao i na ostale Slavene, pri čemu se posebno apeliralo na Čehe koji su se suočavali sa sličnim problemima.¹³⁹ Agitaciju je *Naša sloga* nastavila i u idućim brojevima, a snažna podrška koju su te novine pružale Družbi vidljiva je kroz cijelo razdoblje njihova izlaženja. Naime, gotovo da nema broja u kojem se ne donosi neki podatak vezan uz istarsko školsko društvo. U broju objavljenom 27. srpnja 1893. godine *Naša sloga* nadovezuje se na gore spomenutu okružnicu, naglašavajući da bi Slaveni unutar Monarhije trebali pomoći istarskoj Družbi kao što Nijemci izvan Monarhije financijski značajno podupiru austrijske Nijemce koji se tim novcem služe za germanizaciju češke, slovenske, pa i hrvatske djece.¹⁴⁰ Zanimljivo je ovdje primijetiti da se talijanska djeca ne spominju iako se, kao što znamo, germanizacija nad njima vršila u

---

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ *Naša sloga*, 13. srpnja 1893., br. 28.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ *Naša sloga*, 27. srpnja 1893., br. 30.

Trentinu. No, s obzirom na djelovanje Lege Nazionale, koja je veliku pomoć dobivala iz Kraljevine Italije, te na podršku pokrajinskih organa vlasti Legi, razumljiv je oštar stav koji je *Naša sloga*, kao i vodstvo Družbe, imala prema Talijanima.

Uz *Našu slogu*, ubrzo su se u pružanje podrške Družbi uključili pulski list *Il Diritto Croato* te tršćanska *Edinost*, ali i hrvatske novine i listovi u Rijeci, Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj¹⁴¹ neovisno o svom stranačkom opredjeljenju, a upravo su njihovi članci o prilikama u Istri i potrebi jedinstva Hrvata u tom pitanju odigrali glavnu ulogu u senzibiliziranju hrvatskog naroda za uključenje u Družbin rad. Novine su time postale njezino glavno propagandno sredstvo.¹⁴² Zagrebački *Obzor* bio je među prvima koji je svoje čitatelje nastojao potaknuti na reakciju. U kolovozu 1893. godine u tim novinama izlazi članak koji objašnjava opasnost od talijanizacije koja postoji u Istri, naglašavajući da se u pitanju nalazi opstanak slavenstva. S obzirom na to da se od hrvatske vlade u Zagrebu zbog tadašnje političke situacije¹⁴³ ne može tražiti materijalna pomoć, hrvatski narod mora biti taj koji će pomoći Družbi. Upravo se zbog toga u članku, koji u cjelosti prenosi *Naša sloga*, ističe da „Istra ne smije propasti; propadne li, bit će kriv u prvom redu hrvatski narod. [...] Budućnost Istre je hrvatska, s Hrvatom i uz Hrvatsku“¹⁴⁴. Mandić je, kao urednik *Naše sloge*, tu dodao opasku „a pod žezlom slavni Habsburga“¹⁴⁵ kako se uz Družbu ni u kojem slučaju ne bi vezivala protudržavna djelatnost zbog kakve je nastradala Pro Patria. Podrška neovisno o razlikama u političkim stavovima vidljiva je iz pisanja *Narodnih novina*, službenog lista hrvatske vlade u Zagrebu, koji, iako iznosi kritiku pravaškog dijela Družbina vodstva, ujedno podržava svrhu Družbe. „Na čelu društva stoje doduše istarski patriote, koji o 'nagodbenoj' Hrvatskoj ne znadu puno dobra reći, ali to nas, koji svaku narodnu i prosvjetnu stvar po svojoj patriotičkoj dužnosti svagda promičemo, ni malo ne smeta, da svakomu Hrvat, pripadao makar kojoj političkoj stranci, na srce stavimo družbu sv. Ćirila i Metoda u Pulj“.¹⁴⁶ Osim

---

¹⁴¹ Potpora koju je Družba dobivala iz Banske Hrvatske zacijelo je dijelom proizlazila iz okolnosti koje su krajem 19. i početkom 20. stoljeća tamo vladale. Naime, borba protiv talijanizacije u Istri lako se mogla poistovjetiti s otporom mađarizaciji u Banskoj Hrvatskoj, što je dodatno učvrstilo povezanost Banske Hrvatske s Istrom (Irvin Lukežić, „Viktor Car Emin,“ *Sušačka revija* 64, <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=64&C=7> (posjet 7.7.2018)). Jednako tako, i Hrvati u Rijeci suočavali su se s pritiskom mađarskog, pa i talijanskog elementa, dok su Hrvatima u Dalmaciji, iako su iznijeli pobjedu nad Talijanima i talijanašima, bila svježja sjećanja na vlastitu borbu.

¹⁴² Car Emin, *Moje uspomene*, 29-30, 40.

¹⁴³ Viktor Car Emin ističe da je jedan od razloga zbog kojih je Družba ostajala bez važnih sredstava iz Banske Hrvatske upravo banovanje Khuena Hedervaryja koji je onemogućavao realizaciju određenih prijedloga za pomoć Družbi. Kao primjer Car navodi da su pojedini zastupnici Hrvatskog sabora predložili da se Družbi pomogne iz zemaljskih sredstava, što je Khuen odbio (Viktor Car Emin, *Moje uspomene*, 42).

¹⁴⁴ *Naša sloga*, 17. kolovoza 1893., br. 33.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ *Naša sloga*, 21. rujna 1893., br. 38.

Obzora i *Narodnih novina* o Družbi pišu i za nju se zalažu zadarski *Narodni list* na čelu s urednikom Jurjem Biankinijem, karlovačko *Svjetlo*, *Glasnik županije požeške*, *Tjednik bjelovarsko-križevački*, pravaški list *Hrvatska*, *Crvena Hrvatska* Frana Supila i drugi.¹⁴⁷ Uredništva svih navedenih listova primala su donacije u korist Družbe koje su na njihovu adresu slali čitatelji, uključivši se na taj način u pokret koji je poprimao sve šire razmjere. Prilozi su u Opatiju stizali iz svih krajeva u kojima su živjeli Hrvati, što pokazuje i rasprostranjenost hrvatske nacionalne svijesti, a novine su, prema želji Ravnateljstva o tome da sve bude transparentno, objavljivale imena donatora, mjesto u kojem žive te donirani iznos, što najbolje možemo pratiti u *Našoj slozi* u kojoj su se ti podatci redovito donosili.¹⁴⁸ Doniralo se povodom vjenčanja, rođenja, krštenja, sahrane, raznih godišnjica, blagdana, prilikom sklapanja poslova, oklada, kod nagodbi i izmirenja sukobljenih strana, a prilozi su stizali i iz Amerike.¹⁴⁹ Posebna je prigoda za doniranje Družbi bio blagdan sv. Ćirila i Metoda koji se slavio 5. srpnja, a tzv. Ćirilometodijski dar uveli su kao običaj Slovenci nakon osnutka slovenske Družbe, što je onda preuzela i Družba u Istri.¹⁵⁰ Kao posebni povjerenici Družbe u raznim hrvatskim krajevima, koji su širili njezinu ideju i prikupljali priloge, spominju se u prvom razdoblju njezina djelovanja Josip Posedel u Dubrovniku, Ante Trumbić u Splitu, Gjuro Ružić u Zagrebu te Rikard Katalinić-Jeretov u Zadru.¹⁵¹ Potonji je napisao i pjesmu naslovljenu „Družbi sv. Ćirila i Metoda“ koju je kao himnu uglazbio Mate Brajša Rašan¹⁵² (Prilog 2), a u kojoj je naglasak stavljen na hrvatstvo Istre i obrambeni karakter Družbe. Potrebno je naglasiti da su među prvim donatorima istarske Družbe bili Strossmayer i Rački. Iz korespondencije Vitezić – Strossmayer kroz lipanj 1893. godine saznajemo da je Strossmayer inicijalno Družbi naumio darovati svotu od 100 forinti, što je, pod utjecajem Vitezića i Račkog, povećao na 1000 forinti.¹⁵³ U *Našoj slozi* vijest o tome donosi se 31. kolovoza, uz Strossmayerovo pismo u kojem on naglašava da je „dužnost naša [...] da u Istri i svuda, gdje je to nužno, narod naš branimo, dižemo i u čistom svom narodnom biću za vazda

¹⁴⁷ *Naša sloga*, 31. kolovoza 1893. godine, br. 35; 28. rujna 1893., br. 39; 5. listopada 1893., br. 40; 12. listopada 1893., br. 41.

¹⁴⁸ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.* (Zagreb: Dom i svijet, 2005), 282; Car Emin, *Moje uspomene*, 34.

¹⁴⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 39-40; *Naša sloga*, 29. ožujka 1894., br. 13.

¹⁵⁰ *Naša sloga*, 28. lipnja 1894., br. 26.

¹⁵¹ *Naša sloga*, 17. kolovoza 1893., br. 33; 24. kolovoza 1893., br. 34; 9. studenog 1893., br. 45; 7. prosinca 1893., br. 49.

¹⁵² *Naša sloga*, 21. ožujka 1895., br. 12.

¹⁵³ Petar Strčić, „Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Juraj Strossmayer (1874 – 1904),“ *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 14 (1970): 172 – 264 (Pismo Strossmayera Viteziću od 4. lipnja 1893. godine, Pismo Vitezića Strossmayeru od 9. lipnja 1893. godine).

sačuvamo i uzdržimo“¹⁵⁴. Zahvalnica Strossmayeru, koju mu je Ravnateljstvo poslalo 1. rujna, objavljena je u *Našoj slozi* tek 21. rujna.¹⁵⁵ Na ovom je primjeru vidljivo da je među novom generacijom istarskih preporoditelja svakako postojao jaz u odnosu na Strossmayerova politička usmjerenja, zagovornikom kojih je bio i Vitezić. On je osobno morao intervenirati kod Laginje, kao tajnika Družbe, da reagira i potakne Mandića, urednika *Naše sloge*, da objavi zahvalnicu.¹⁵⁶ Što se tiče Račkog i njegove materijalne potpore, iznos njegove donacije u korištenoj literaturi i izvorima nigdje se ne spominje, ali se zato iz dopisivanja sa Strossmayerom jasno može zamijetiti njegova gorljivost u vezi s osnutkom istarskog školskog društva. Na Strossmayerovo pismo u kojem on navodi Vitezićevu preporuku Družbe, Rački 3. kolovoza 1893. godine odgovara sljedećim riječima: „Ja smatram društvo SS. Ćirila i Metoda za Hrvate u Istri tako važnim, da bi trebalo da ga svi Hrvati čim obilnije podupru. Mislim pače, da bi se sabiranje za liječnički fakultet moglo obustaviti, pa svuda sabirati za rečeno društvo. Liječnički fakultet podići će zemlja, kada dobije patriotsku vladu, a društvo SS. Ćirila i Metoda ustuk je talijanskoj ligi i njemačkom *Schulvereinu*, koja raspolaže ogromnim sredstvi za raznarodivanje Hrvata i Slovenaca“¹⁵⁷.

Uz donacije, oporučne ostavštine bile su još jedan način kojim su pojedinci izražavali svoju podršku Družbi. Primjerice, Ante Starčević ostavio joj je 1896. godine 1000 forinti, dok je te iste godine u okviru ostavštine trgovca i industrijalca Mije Babića ona trebala dobiti 25 tisuća forinti, što se, zbog problema prilikom ostavinske rasprave, ipak nije ostvarilo.¹⁵⁸ Osim donacija i oporuka u korist Družbe, povećavao se i broj članova utemeljitelja iz raznih hrvatskih krajeva. Kao i u slučaju podružnica, najveći je porast njihova broja zabilježen u prvim godinama njezina djelovanja, nakon čega se on usporava. Koncem 1894. godine bilo ih je 61, a na kraju 1899. godine ukupno 82. Među prvima su bili Dinko Vitezić, Gjuro Ružić, Podgradska podružnica slovenske Družbe, Ivan Banjavčić, grof Đuro Jelačić, prof. Fran Matejčić, općina Kastav, Ante Dukić, općina Križevci, Andrija Stanger, pop Ivan Trinajstić, Matko Trinajstić, Juraj Biankini, Juraj Žerjavić, Miho Babić, Matko Laginja, Vlaho Bogdan, Križevačka štedionica, Vladimir Crnadak, Maruša Pavla Neureutterova i dr.¹⁵⁹ Kao što navodi

¹⁵⁴ *Naša sloga*, 31. kolovoza 1893., br. 35.

¹⁵⁵ *Naša sloga*, 21. rujna 1893., br. 38.

¹⁵⁶ Strčić, „Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Juraj Strossmayer“, 177; Strčić, „Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Juraj Strossmayer“ (Pismo Vitezića Strossmayeru od 25. rujna 1893. godine).

¹⁵⁷ Ferdo Šišić, ur., *Korespondencija Rački – Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga*, knjiga 4 (od 2. srpnja 1888. do 15. veljače 1894) (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1931) (Pismo Strossmayera Račkomu od 1. kolovoza 1893. godine, Pismo Račkoga Strossmayeru 3. kolovoza 1893. godine).

¹⁵⁸ HR-HDA-819, Izvješće za 1895. godinu.

¹⁵⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1895. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu.

Nevio Šetić, prvi su članovi utemeljitelji imali posebnu odgovornost upravo zato jer su bili prvi, što „pokazuje visoku političku, domoljubnu i kulturnu svijest, kao i svijest o odgovornosti prema zajedničkoj sudbini Hrvata širom hrvatskih zemalja i o potrebi za međusobnu povezanost“¹⁶⁰. Važno sredstvo prikupljanja sredstava za Družbin rad, koje je ujedno bilo još jedan dokaz podrške hrvatskog naroda njezinom cilju, bilo je organiziranje niza akcija, predstava, koncerata i zabava u korist društva. U tom su pogledu najveće zahvale bile upućene hrvatskoj mladeži koja se u tome posebno angažirala. Odbor hrvatske mladeži u Splitu donirao je Družbi preko 600 forinti, koliko je ostalo od prikupljenih sredstava za postavljanje vijenca na Gundulićev spomenik, dok je sveučilišna mladež u Varaždinu, Požegi i Zagrebu organizirala koncerte, kao i trgovačko tamburaško društvo *Hrvatska* u Karlovcu. Primjerice, Hrvatska akademska mladež u Beču 1899. godine, prigodom 228. godišnjice pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, dala je na prodaju fotografije predmeta vezanih uz taj događaj, a dio prihoda od prodaje išao je upravo Družbi.¹⁶¹

Angažiranost istaknutih Hrvata, hrvatskog novinstva, hrvatske mladeži, hrvatske emigracije, hrvatskih novčanih zavoda, hrvatskih općina, odnosno hrvatskog naroda iz svih hrvatskih zemalja, neposredno nakon osnutka Družbe pokazala je da to društvo poprima sve izraženiji hrvatski predznak, koji je ono zadržalo kroz cijelo razdoblje svoga postojanja. Družbina je akcija time postala jedina akcija istarskih preporoditelja koja je dotad uspjela u tolikoj mjeri povezati Istru s Hrvatima izvan nje¹⁶², što je zapravo odgovaralo pravaški usmjerenosti inteligenciji Istre. Ipak, Vitezić je još 29. prosinca 1893. godine, u nastojanju da istarska Družba nađe neki snažniji oslonac, slovenskoj Družbi predložio da se oba udruženja stope u jedno zajedničko, što je ljubljansko vodstvo odbilo, uz jednako obrazloženje koje je dano kad se razmišljalo o ideji stvaranja već spomenute Slavonske lige – sustav slovenske Družbe već je razrađen i razgranat, a reorganizacija bi pogubno djelovala na njezinu aktivnost.¹⁶³ Vitezićev pokušaj možemo protumačiti i kao odraz njegovih uvjerenja o kulturnoj i duhovnoj povezanosti svih Južnih Slavena nasuprot isticanju hrvatstva pravaške generacije istarskih preporoditelja. No, kao što je već navedeno, hrvatski karakter Družbe ipak nije, po svemu sudeći, poremetio dobre odnose sa Slovencima i slovenskom Družbom. Slovenci su imali svoje školsko društvo, nisu se značajnije aktivirali u vezi slovenskog školstva u slovenskom dijelu Istre, prepustivši ga uglavnom brizi istarske Družbe, i nema

---

¹⁶⁰ Šetić, *O povezanosti Istre*, 286.

¹⁶¹ *Naša sloga*, 12. travnja 1894., br. 15; *Naša sloga*, 15. lipnja 1899., br. 20.

¹⁶² Šetić, *O povezanosti Istre*, 282.

¹⁶³ Car Emin, *Moje uspomene*, 51; HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu.

podataka o tome da su Slovenci u slovenskim zemljama, s obzirom na potporu svojoj Družbi, materijalno podupirali istarsku Družbu. Stoga nije začuđujuće da je, unatoč postojećoj suradnji istarskih Hrvata i Slovenaca, riječ bila, prije svega, o hrvatskom društvu koje je bez sumnje imalo utjecaj na hrvatski nacionalno-integracijski proces, o čemu svjedoči niz primjera u Družbinu djelovanju.

6.3. Rad Ravnateljstva i prve Družbine škole

Širenje Družbine ideje pridonijelo je stvaranju materijalne osnove na temelju koje je Ravnateljstvo Družbe moglo krenuti s prvim konkretnijim planovima. Potrebno je pritom naglasiti da su, unatoč angažmanu mnogih, prihodi sporo rasli, a potrebe za školama bile su velike, pa je vodstvo društva trebalo donijeti teške odluke o tome kojim će prostorima ono prvo ukazati pomoć. Molbe su se gomilale, posla je bilo mnogo, a ljudi su bili nestrpljivi – smatrali su da se sakupilo dovoljno novaca, a da se ništa još nije postiglo.¹⁶⁴ Družbino je Ravnateljstvo, međutim, marljivo prikupljalo izvještaje iz pojedinih krajeva, no, zbog Talijana, ono je, vodeći se geslom „Festina lente“, djelovalo s oprezom, ne objavljujući otvoreno svoje planove. Naime, Družba je svoje djelovanje usmjerila, prije svega, prema onim općinama u kojima su Talijani bili na vlasti. Kako oni ne bi pokušali osujetiti Družbine planove, trebalo je vrlo dobro pripremiti teren za osnivanje škola. S obzirom na to da su dozvolu za gradnju školskih prostorija izdavale upravo općine, nadmudrivanje i lukavstvo, kao što ćemo vidjeti, često su bila sredstva kojima je Družba nastojala ishoditi odobrenje za gradnju. Osim toga, zakonski uvjeti koji su, prema *Zakonu o otvaranju, uzdržavanju i polaženju javnih pučkih škola*, i u slučaju privatnih škola morali biti zadovoljeni da bi školska zgrada dobila uporabnu, odnosno stambenu dozvolu, bili su prilično zahtjevni. Bilo je slučajeva da su zbog pojedinih propusta školske vlasti odgodile otvorenje škole, što su potencirali Talijani u Zemaljskom odboru i općinskoj vlasti, a čak i kad bi školske vlasti dopustile otvorenje škole, Talijani bi to nastojali spriječiti, pokušavajući naći za to bilo kakav argument.¹⁶⁵ Jedan od argumenata koji je inače bio korišten kako bi se onemogućilo osnivanje javnih škola s hrvatskim i slovenskim kao nastavnim jezikom bio je taj da nema dovoljno sredstava za osnutak takvih škola, no taj argument kod Družbinih škola nije bilo moguće primijeniti. Riječ je bila o privatnim, zasebnim školama čiju je gradnju i održavanje

---

¹⁶⁴ *Naša sloga*, 9. kolovoza 1894., br. 32; Car Emin, *Moje uspomene*, 36, 55, 59.

¹⁶⁵ Car Emin, *Moje uspomene*, 55; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 161; HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu.

financirala Družba, a ne općina, kao što je Družba bila ta koja je isplaćivala plaće svojem nastavnom osoblju, a ne pokrajinska vlast. No, neovisno o navedenim činjenicama, teškoće s kojima se ona prilikom osnivanja svojih škola u ugroženim dijelovima Istre suočavala bile su znatne, što samo pokazuje koliko je Talijanima bilo bitno očuvati svoju prevlast, u čemu je upravo školstvo, kao važan aspekt toga, imalo značajnu ulogu. Gubeći bitku u onim općinama u kojima su na vlast došli Hrvati i Slovenci, koji su onda poticali osnivanje javnih hrvatskih i slovenskih škola, Talijani i talijanaši u onim su općinama u kojima su bili snažni nastojali po svaku cijenu onemogućiti jačanje hrvatskog i slovenskog školstva, uključujući osnivanje i rad Družbinih škola. Sukladno tome, nakon što bi dozvole poslije odugovlačenja bile izdane te škola sagrađena i otvorena, često bi od strane Talijana uslijedilo onemogućavanje normalnog rada škole – uništavanje školske imovine, napadi na učitelja ili pak zastrašivanje polaznika i njihovih roditelja.¹⁶⁶

Prema podacima koje je Spinčić naveo na sjednici Carevinskog vijeća 28. siječnja 1893. godine porečki je kotar bio uvjerljivo najzapušteniji kad je u pitanju bilo hrvatsko školstvo, zbog čega su ga nazivali „Crnim kontinentom“¹⁶⁷. Spinčić u skladu s tim iznosi da je na 35 tisuća stanovnika talijanskog općevnog jezika dolazilo 45 razreda, dok 11 tisuća stanovnika hrvatskog općevnog jezika nije tada imalo niti jedan jedini razred, što znači da su hrvatska djeca, ako su uopće išla u školu, pohađala talijanske škole.¹⁶⁸ Stoga je Družba, unatoč gomilanju molbi iz raznih krajeva, donijela odluku da prve dvije njene škole budu podignute na tom području, a uostalom, najveći će broj škola tijekom svog djelovanja ona otvoriti upravo u porečkom kotaru. Prva škola u vezi koje se krenulo s pripremama bila je škola u Baderni gdje je živjelo oko 900 Hrvata bez ikakve škole. Već se u ovom slučaju pribjeglo lukavstvu jer je Luginja na svoje ime kupio kuću sa zemljištem kako bi te nekretnine u što kraćem roku mogle prijeći u Družbine ruke. Družba je njih otkupila za 2135 forinti, od ukupno prikupljenih 12 414,75 forinti u razdoblju od srpnja 1893. do konca ožujka 1894. godine.¹⁶⁹ Drugo mjesto u kojem je Družba odlučila osnovati školu bio je Kaštelir u blizini Vižinade s oko 1000 stanovnika, koji, jednako kao Baderna, školu nije imao. Međutim, to nije bio jedini razlog. Naime, u obližnjim Labincima Lega je otvorila školu i dječje zabavište.¹⁷⁰ Osnivanje dječjih vrtića u većinski hrvatskim ili slovenskim mjestima od strane Lege imalo je

---

¹⁶⁶ Car Emin, *Moje uspomene*, 60.

¹⁶⁷ Isto, 63.

¹⁶⁸ *Naša sloga*, 9. veljače 1893., br. 6.

¹⁶⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 55; HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu; *Naša sloga*, 10. svibnja 1894., br. 19.

¹⁷⁰ *Naša sloga*, 10. svibnja 1894., br. 19; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 161.

istu talijanizacijsku funkciju kao osnivanje škola, s tim što su zabavišta služila za odnarođivanje djece od malih nogu koja bi, nakon napunjene šeste godine života, školovanje samo nastavila u talijanskoj školi gdje bi talijanizacija nesmetano napredovala. Laginja je s obzirom na to na skupštini 1894. godine u Opatiji ovlašten da izda ukupno oko 5000 forinti za potrebe izgradnje i opremanja škole u Kašteliru. Akcija je započela još ranije kad su braća pop Mate i seljak Marko Legović Družbi poklonili zemljište od 600 kvadrata na kojem se planiralo graditi školu. Kako bi se ubrzao postupak, odnosno spriječilo reakcije Talijana, građevna je dozvola ishoda na ime Marka Legovića. Dakle, općinske vlasti nisu znale da se na danom mjestu namjerava sagraditi škola. Potaknuti angažmanom braće Legović, u gradnju su se uključili i drugi stanovnici Kaštelira, a samu je gradnju nadzirao mjesni župnik, Čeh Fran Stavělik, koji je Ravnateljstvo obavještavao o tome kako sve napreduje, moleći Laginju da svrati i s inženjerom izmjeri sve što je potrebno. Uključenost članova Ravnateljstva, odnosno narodnih prvaka, u proces izgradnje škola nije bila rijetkost – oni su često, pogotovo u vezi prvih škola, obilazili teren i provjeravali ide li sve svojim tokom. Jednako tako, primjer braće Legović, koja su obećala gradnji pridonijeti s još 50 forinti u vapnu ili novcu, te angažiranosti mještana samo je jedan od mnogih dokaza koji svjedoče o tome u kojoj je mjeri Družbin rad ovisio o potpori naroda i njihovoj volji za sudjelovanje u borbi za školstvo na materinjem jeziku.¹⁷¹ Rezultat svih napora, nakon ometanja od strane vlasti, bilo je otvorenje prvih dviju Družbinih škola. Hrvatska škola u Baderni inicijalno je otvorena u siječnju 1896. godine, no nakon nekoliko dana ona je zbog nekih nedostataka morala biti zatvorena. Ravnateljstvo je postiglo da se u konačnici otvori 23. studenog 1896. godine. Ona u Kašteliru, isto s hrvatskim kao nastavnim jezikom, otvorena je 22. listopada 1896. godine, a svečanosti otvorenja prisustvovali su i Matko Laginja te Dinko Trinajstić.¹⁷² U školu u Baderni upisalo se 72 djece, a u Kašteliru 123, te su obje inicijalno bile jednorazrednice, što znači da je nastavu izvodio samo jedan učitelj. Kako je ubrzo postalo jasno da su školske prostorije u Baderni nedostatne za broj djece koja pohađa školu, novoosnovano mjesno Gospodarsko društvo izgradilo je veću školsku zgradu, dok je stara postala učiteljski stan.¹⁷³ Ovdje jasno možemo izdvojiti dva važna zaključka. Prvi je taj da Družbine škole, koje su većinom bile jednorazrednice i imale relativno male školske prostorije, s obzirom na broj školskih obveznika često nisu mogle zadovoljiti potrebe određenog mjesta i okolice za školom. Djece

---

¹⁷¹ Car Emin, *Moje uspomene*, 56; *Naša sloga*, 10. svibnja 1894., br. 19; HR-HDA-819, Izvješće za 1894. godinu.

¹⁷² *Naša sloga*, 29. listopada 1896., br. 44; 10. prosinca 1896., br. 50; HR-HDA-819, Izvješće za 1895. godinu.

¹⁷³ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 364; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčene“, 173 – 211; Car Emin, *Moje uspomene*, 60.

je bilo mnogo, učitelj je redovito bio samo jedan i kvaliteta nastave na osnovi toga nije mogla biti na zadovoljavajućoj razini. Isto je zapravo vrijedilo i za hrvatske i slovenske javne pučke škole. No, i takva je škola svakako bila bolja od nikakve, i Družba se u danim okolnostima snalazila kako je mogla. Drugi zaključak koji možemo izvući na primjeru Baderne tiče se angažiranosti niza drugih institucija i društava u pitanjima školstva određenog kraja, u čemu se, između ostalog, odražava i važnost njihova osnivanja. Posebno je bitno bilo osnivanje upravo gospodarsko-novčanih zavoda koji su svojim kapitalom, kao što je već napomenuto, seljake oslobađali ovisnosti o Talijanima, ali jednako su tako doprinosili u drugim, za istarske Hrvate i Slovence, bitnim akcijama.

Kaštelir i Baderna, kao dvije važne početne točke na Poreštini iz kojih se širenje nacionalne svijesti moglo uspješno odvijati, odabrani su za osnutak prvih Družbinih škola, no jednako je tako Družba u isto vrijeme nastojala pripomoći i u izgradnji školskih zgrada u koje su se trebale smjestiti javne, pokrajinske škole, tako da je znatan dio prikupljenih sredstava bio iskorišten i u tu svrhu.¹⁷⁴ Čak i kad bi, nakon duge borbe za osnivanje javne hrvatske ili slovenske pučke škole u pojedinom mjestu, školske vlasti dale za to odobrenje, problem je bio u tome što su mještani sami morali pronaći adekvatne školske prostorije, odnosno vlastitim ih sredstvima sagraditi. U slučaju da je općina bila u rukama Talijana, pružanje pomoći u izgradnji hrvatskih i slovenskih škola nije dolazilo u obzir, a puk je često bio previše siromašan kako bi gradnju započeo i uspješno dovršio. Čak i ako je općina bila u slavenskim rukama, ponekad jednostavno nije bilo dovoljno sredstava za izgradnju škole, odnosno za kupnju ili pak adaptaciju pogodnih prostorija za njezin smještaj. U takvim je situacijama upravo Družba bila ta koja bi priskočila u pomoć. Kao primjere u početnom razdoblju njena djelovanja možemo navesti školu u Slumu, koja je primila potporu od 300 forinti, školu u Krkavcima, kojoj je Družba pomogla s 500 forinti, školu u Juršićima, gdje je Družba kupila zgradu za 3 639 forinti, te pomoćnu školu u Kršanu, a pomogla je i u podizanju školske zgrade u Brgudcu.¹⁷⁵

Uz porečki kotar, teška je situacija u vezi hrvatskog školstva bila u pulskom kotaru, odnosno, konkretnije, u samom gradu Puli gdje nije bilo niti jedne hrvatske škole¹⁷⁶, a „ima

---

¹⁷⁴ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1896. godine (dalje u radu: Izvješće za 1896. godinu).

¹⁷⁵ Car Emin, *Moje uspomene*, 58; HR-HDA-819, Izvješće za 1895. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1896. godinu.

¹⁷⁶ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 74.

toliko našega naroda, da se jedan dio grada po svojih stanovnicih zove 'Croazia'¹⁷⁷. Potreba osnutka hrvatske škole u tom gradu istaknuta je još početkom 1890-ih kada je Laginja zajedno s hrvatskim rodoljubima iz Pule uputio molbu Hrvatskom saboru i zemaljskoj vladi u Zagrebu da se založe za osnivanje pokrajinske ili državne pučke škole, no molba je, kako navodi Car Emin, zbog utjecaja Khuena Hedervarya i njegovih pristaša odbijena.¹⁷⁸ Borba za hrvatsko školstvo u Puli bila je utoliko zahtjevnija zbog toga što se vodila na dva fronta. Naime, s jedne strane, riječ je bila o nastojanju da se oslabi talijanizacija koju su provodili Talijani na vlasti, dok je, s druge strane, u gradu bilo i pokušaja germanizacije. U Puli se još 1857. godine otvorio arsenal te je ona postala glavna austrijska ratna luka, što je značilo da je u gradu bio naseljen i određeni broj njemačkih vojnih lica i činovnika, što je služilo kao razlog, ali i opravdanje otvaranju niza njemačkih škola.¹⁷⁹ S obzirom na to da nije bilo nikakvih naznaka da će se u gradu u dogledno vrijeme osnovati javna pučka škola s hrvatskim nastavnim jezikom, Družba je ubrzo nakon svoga osnutka počela razmišljati o osnivanju svoje škole u Puli, te je Ravnateljstvo pulskoj podružnici dalo zadaću da radi na njenu utemeljenju i pripremi prijedlog s kojim treba doći pred Ravnateljstvo.¹⁸⁰ Detalji vezani uz njezino osnivanje nisu nam poznati, ali trebale su proći otprilike tri godine kako bi se škola otvorila. Uz veliko zalaganje Laginje i uz pomoć Istarske posujilnice, Družba je nabavila zgradu u pulskom predgrađu Šijana, i u studenom 1898. godine u toj se, trećoj po redu osnovanoj Družbinoj školi u Istri, počela odvijati nastava. Svečano otvorenje Družbine hrvatske škole uslijedilo je 2. prosinca, na rođendan cara Franje Josipa I., a na svečanosti je govor održao sam Laginja. U prvoj školskoj godini upisano je 67 djece, godinu nakon 115, a broj upisanih sa svakom je godinom samo rastao, tako da je škola u Šijani s vremenom postala i najveća Družbina škola.¹⁸¹ Osnivanje te škole u gradu u kojem su Talijani na vlasti i u kojem dotad hrvatskih škola nije bilo smatrano je velikom pobjedom istarskih Hrvata i Slovenaca, ne samo u Puli, već na razini cijele Istre. Pobjeda je još i značajnija kad se u obzir uzme i postojanje njemačkih škola u gradu.

Otvaranje prvih Družbinih škola donijelo je Ravnateljstvu nove izazove s kojima se trebalo suočiti, a među njima se svakako isticalo pitanje učitelja, zaposlenih u novoosnovanim školama. S obzirom na to da su Družbine škole po svojem statusu bile privatne, učitelji i

¹⁷⁷ *Naša sloga*, 6. kolovoza 1896., br. 32.

¹⁷⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 57, 61.

¹⁷⁹ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 36; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 190-192.

¹⁸⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1895. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1896. godinu.

¹⁸¹ Car Emin, *Moje uspomene*, 61; Marija Bellulo, „Sto deset godina Osnovne škole Šijana u Puli,“ *Povijest u nastavi* 7/14 (2012): 177 – 191; HR-HDA-819, Izvješće za 1898. godinu; *Naša sloga*, 17. studenog 1898., br. 42; 8. prosinca 1898., br. 45.

učiteljice Družbe zapravo nisu bili obuhvaćeni važećim pokrajinskim zakonima koji su regulirali pravni status osoba zaposlenih u javnim školama. Stoga je prvi korak bilo stjecanje prava javnosti, što je za učenike značilo dobivanje redovitih školskih svjedodžbi, dok se rad učitelja i učiteljica u privatnoj školi s pravom javnosti uzimao u obzir kod njihova radnog staža, kao i kod staža potrebnog za polaganje stručnog ispita.¹⁸² Iako su gotovo sve Družbine škole s vremenom stekle pravo javnosti, procedura je bila složena, mnogi su uvjeti morali biti zadovoljeni, a na odobrenje se čekalo godinu dana ili čak i više, dok su Legine škole, u pravilu, pravo javnosti stjecale puno brže od Družbinih. Kako su privatne škole s pravom javnosti i učitelji zaposleni u njima i dalje uzdržavali njihovi osnivači, ciljalo se na to da njih u konačnici preuzme pokrajina. Time bi Družba u financijskom smislu bila rasterećenija te bi joj se otvorio put ka osnivanju novih škola u potrebitim područjima.¹⁸³ No, prelazak Družbinih škola u javne nije bio niti jednostavan niti brz, tako da su uz održavanje postojećih i osnivanje novih škola, Družbini troškovi samo rasli. Pritom je Ravnateljstvo posebnu odgovornost imalo upravo prema Družbinu učiteljstvu čiji je materijalan i pravni status ovisio o Družbi. U skladu s tim, već je na prvim glavnim skupštinama istaknuta potreba utemeljenja mirovinske zaklade za Družbine učitelje i učiteljice, što je i ostvareno, a 1897. godine Ravnateljstvo je tiskalo i prvu *Pragmatiku za učitelje i učiteljice na školama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru* kojom je reguliran njihov status.¹⁸⁴ Pitanje položaja i prava Družbina učiteljstva time neće biti riješeno, već će, kao što ćemo vidjeti dalje u radu, s povećanjem broja učitelja samo dobivati na važnosti, a kao jedno od glavnih pitanja neprestano će se isticati ono u vezi plaća.

Jednako tako, Družba se suočavala s problemom koji se ticao vodećih kadrova. Naime, u vodstvu društva bile su, kao što je u radu već naglašeno, važne političke ličnosti, što je kako pozitivno, tako i negativno znalo utjecati na Družbin rad. Kao što je Stanger zamijenio na poziciji tajnika Laginju zbog njegovih obveza, tako je došao trenutak da ni Stanger nije mogao efikasno obavljati svoje dužnosti tajnika koje su, sa stalnim povećanjem količine raznih spisa i molbi, postajale sve složenije. Godine 1895. pobijedio je Talijane na općinskim izborima, postavši načelnikom općine Volosko, a ujedno je pobijedio i na izborima za Istarski sabor iste godine.¹⁸⁵ Stanger se zbog toga povukao s dužnosti tajnika, a na njegovo mjesto

---

¹⁸² Car Emin, *Moje uspomene*, 75, 81; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 172.

¹⁸³ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 172-173.

¹⁸⁴ *Naša sloga*, 2. kolovoza 1894., br. 31; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, *Pragmatika za učitelje i učiteljice na školama družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru* (1897).

¹⁸⁵ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 250; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 177.

privremeno uskače tada 25-godišnji Viktor Car Emin¹⁸⁶, koji je u to vrijeme bio u pokrajinskoj službi kao učitelj na utrakvističkoj školi u Voloskom. Preuzimanje te dužnosti značilo je opasnost za njegovu karijeru, no, kako sam navodi u svojem djelu *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru*, bio je nadahnut radom hrvatskih narodnih vođa u Istri. Do 1897. godine, kada se sa studija u Grazu vratio dr. Ivan Pošćić, Car je u tajnosti obavljao funkciju tajnika, dok je sve spise umjesto njega potpisivao odbornik Ante Šimunić. U tom je periodu u Ravnateljstvo kao potpredsjednik nakon Tomičića ušao Konrad Janežić¹⁸⁷, dok je blagajnikom postao liječnik Niko Fabianić.¹⁸⁸

Osnivanje triju škola od strane Družbe u posve neprijateljskom okruženju i unatoč brojnim nastojanjima da se to onemogući bilo je, kao i iznad spomenuta pobjeda Andrije Stangera u Voloskom, jasan pokazatelj da je nacionalna borba ojačala. O tome svjedoči i porast broja narodnih domova, sokolskih društava, gospodarskih zadruga, štedionica, ali i zaoštavanje napetosti između istarskih Slavena i Talijana kako na razini općina, gdje se događa niz incidenata s obje strane, tako i na razini pokrajine, pri čemu je upravo Istarski sabor ostao glavno poprište sukoba. Uporno ustrajanje Talijana da talijanski jezik ostane jedini službeni jezik u Saboru i, s druge strane, borba slavenskih predstavnika za priznanje ravnopravnosti hrvatskog i slovenskog jezika s talijanskim, rezultiralo je čestim opstrukcijama u radu Sabora, a onda i njegovim privremenim premještanjem u Pulu.¹⁸⁹ Iako pregovori slavenskih zastupnika s bečkom vladom u tom razdoblju nisu pridonijeli rješenju pitanja jezične ravnopravnosti, nakon nekoliko desetljeća uporne borbe ostvarena je jedna velika pobjeda. Naime, 1899. godine utemeljena je hrvatska gimnazija u Pazinu kao prvi hrvatski srednjoškolski zavod u Istri.¹⁹⁰ Iako tema borbe za pazinsku gimnaziju prelazi okvire ovoga rada, neophodno je spomenuti njezino osnivanje kako zbog njene važnosti, tako i zbog uključenosti same Družbe i njezinog vodstva u tu dugotrajnu borbu. Vitezić, Laginja i Spinčić smatrani su, zbog brojnih interpelacija u Carevinskom vijeću, najzaslužnijima za njezino osnivanje, a pitanje hrvatske gimnazije u Istri toliko je okupiralo narodne prvake da se i na

---

¹⁸⁶ Viktor Car Emin (1870-1963) bio je učitelj, književnik i publicist. Uređivao je opatijski tjednik *Narodni list* te časopise *Mladi Istranin* i *Mladi Hrvat*, a proslavio se svojim književnim ostvarenjima s nacionalnom problematikom (drama *Zimsko sunce*, romani *Pusto ognjište*, *Danuncijada* i dr.) Pseudonim i nadimak Emin uzeo je nakon ženidbe s Emom Jurković („Viktor Car Emin“, *Istrapedia*, <http://www.istrapedia.hr/hrv/439/car-emin-viktor/istra-a-z/> (posjet 17.6.2018).

¹⁸⁷ Na glavnoj skupštini 1903. godine Janežić i Fabianić zamijenili su mjesta – Janežić je time postao blagajnik, dok je Fabianić postao potpredsjednik. Godine 1910. Janežića je zamijenio Julij Miran, a od 1913. godine blagajnik je bio Rikard Katalinić-Jeretov (*Naša sloga*, 26. svibnja 1904., br. 21; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26).

¹⁸⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 37-38.

¹⁸⁹ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 173-175; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 45-46.

¹⁹⁰ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 177-179; 205-206.

svakoj sjednici Ravnateljstva Družbe raspravljalo o njemu. To je pitanje uistinu bilo jedno od ključnih – iz javnih i Družbinih škola svake je godine izlazilo sve više djece koja su svoje obrazovanje mogla nastaviti u hrvatskoj gimnaziji, a nje u Istri nije bilo.¹⁹¹ S njezinim osnutkom redovi hrvatske i slovenske inteligencije u Istri mogli su se ojačati bez potrebe za odlaskom mladih u hrvatske gimnazije u ugarskom dijelu Monarhije.¹⁹² O važnosti tog pitanja svjedoči i činjenica da je Ravnateljstvo Družbe 1896. godine podneslo spomenicu na C. kr. ministarstvo za bogoštovlje i nastavu za utemeljenjem gimnazije u Pazinu, dok je na glavnoj skupštini 1899. godine, održanoj dok gimnazija još nije bila otvorena i dok su Talijani još mogli spriječiti njezino otvaranje, Laginja u svom govoru istaknuo da je Družba osnovana ne samo za podupiranje hrvatskog i slovenskog osnovnog školstva, već slavenskog školstva općenito. Na njegov prijedlog ministarstvu za bogoštovlje i nastavu podnesena je molba da se barem prvi razred otvori početkom školske godine 1899./1900., a usput je s ironijom ponuđeno da će Družba snositi troškove ako sama vlada ne bi imala dovoljno sredstava za početno razdoblje rada gimnazije. Ipak, hrvatska je gimnazija¹⁹³ te godine započela s radom, čime je i učenicima Družbinih škola omogućena daljnja naobrazba, a time je poraslo i značenje same Družbe i njezina rada.¹⁹⁴

Uz stalne sukobe s Talijanima, na samom prijelazu iz 19. u 20. stoljeće došlo je i do unutarnje krize u redovima narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca. Nemir je unio kratkotrajni separatistički „istrijski pokret“ Ivana Krestića, kao i rastuće ideološke razlike između liberala i klerikalaca, no, s druge strane, hrvatsko-slovenska suradnja u Istri se, unatoč napetostima prouzrokovanim pitanjem sudbine slovenskih zemalja u koncepciji istarskih pravaša, nastavila.¹⁹⁵ Prolazna kriza u narodnom pokretu na prijelazu stoljeća na Družbu i njezin rad, kako se čini, nije utjecala, što će pokazati i iduće razdoblje njezina djelovanja kada se, pod novim vodstvom, uspješno povećava broj osnovanih škola, a ujedno jača i njezina materijalna osnova.

---

¹⁹¹ Josip Šiklič, ur., *Hrvatska gimnazija u Pazinu: 1899.-1999.* (Pazin: Gimnazija i strukovna škola „Jurja Dobrile“, Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 1999), 58; Car Emin, *Moje uspomene*, 71.

¹⁹² Diplome stečene na gimnazijama u ugarskom dijelu Monarhije nisu se priznavale niti za stjecanje službe u Istri niti za upis na sveučilišta u Cislajtaniji (Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 81).

¹⁹³ Uz hrvatsku gimnaziju u Pazinu je osnovano i Đačko pripomoćno društvo 1899. godine za pružanje materijalne pomoći srednjoškolcima, a Družba je tom društvu davala novčanu potporu (Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 83-84; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1902. godine).

¹⁹⁴ HR-HDA-819, Izvješće za 1896. godinu; Car Emin, *Moje uspomene*, 72-73.

¹⁹⁵ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 44-45; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 187.

7. Širenje Družbine djelatnosti (1900. – 1907.)

7.1. Novo vodstvo i jačanje materijalne osnove

Na samom početku 20. stoljeća došlo je do određenih promjena u sastavu Ravnateljstva Družbe. Glavna skupština održana 31. svibnja 1900. godine u Opatiji bila je posljednja skupština za Dinka Vitezića na dužnosti predsjednika. S obzirom na svoju životnu dob¹⁹⁶, sam je Vitezić molio skupštinare da ga više ne biraju za predsjednika, a dobio je dostojnu zamjenu u vidu Vjekoslava Spinčića¹⁹⁷ koji će na toj poziciji ostati do političkih promjena nakon Prvog svjetskog rata.¹⁹⁸ Iako je od samog početka bio uključen u Družbin rad, preuzimanjem funkcije predsjednika Družbe Spinčić je, uz svoje obveze u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću, dobio još jednu važnu čelnu ulogu u narodnom pokretu istarskih Hrvata i Slovenaca, a niz pomno sačuvanih dokumenata, tiskanih godišnjih izvješća o Družbinu radu, pisama, izrezaka iz novina te raznih bilješki u njegovoj rukopisnoj ostavštini svjedoči o tome da ju je obavljao savjesno, svjestan odgovornosti koju ta uloga nosi. Sama činjenica da je vodstvo društva nakon Vitezića, koji je jednoglasno imenovan doživotnim pokroviteljem Družbe¹⁹⁹, preuzeo još jedan istaknuti narodni prvak ponovno nam jasno pokazuje njezinu važnost ne samo u okvirima školstva, već i u okvirima politike, s kojom je pitanje školstva u to doba bilo usko povezano. U upravu su 1900. godine birani, osim Spinčića, i Konrad Janežič, Niko Fabianić, Ivan Pošćić, Matko Laginja, Rajmund Jelušić, Viktor Tomičić, Ante Šimunić i mons. Vinko Zamlić. Nadzorničko vijeće činili su Mirko Jelušić, Slavoj Jenko i Dinko Trinajstić, a Obranički sud Mijo Laginja, Matko Trinajstić i Andrija Stanger.²⁰⁰ Riječ nije bila o novim imenima, već o onim osobama koje su u Družbino vodstvo i njeno djelovanje već otprije bile uključene i u pravilu su uvijek iznova bile birane u glavne institucije Družbe. Godine 1901. došlo je do nove promjene. Rajmund Jelušić zbog vlastitih obveza izlazi iz Ravnateljstva i njegovo mjesto preuzima Viktor Car Emin. Budući da se Ivan Pošćić, također opterećen raznim svojim dužnostima, povukao s pozicije tajnika, Car, nakon što je sredinom

---

¹⁹⁶ Dinko Vitezić preminuo je četiri godine kasnije, 25. prosinca 1904. godine, u dobi od 82 godine („Dinko Vitezić,“ *Istrapedia*).

¹⁹⁷ Uz to što je bio političar, potrebno je napomenuti da je Vjekoslav Spinčić službovao kao profesor u Učiteljskoj školi u Kopru (1876-1882), kao školski nadzornik u kotarima Kopar i Volosko (1882-1888) te kao profesor u Učiteljskoj školi u Gorici (1888-1892) („Vjekoslav Spinčić,“ *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hrv/926/spincic-vjekoslav/istra-a-z/> (posjet 18.7.2018)). Dakle, bio je neposredno uključen u prosvjetno-odgojnu sferu, što je zacijelo pozitivno djelovalo na njegov senzibilitet prema pitanjima školstva.

¹⁹⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 82.

¹⁹⁹ Isto 82.

²⁰⁰ Isto, 35.

1890-ih u tajnosti obavljao tu dužnost, tad službeno postaje Družbinim tajnikom.²⁰¹ Kako je godine 1900. Car ostao bez učiteljske službe jer je odbio premještaj na drugo mjesto iz Voloskog, nije više bilo zapreke koja bi ga sputavala u tome da se otvoreno posveti svojoj novoj dužnosti.²⁰² Sam je Car naveo sljedeće: „[...] ništa me u životu nije tako zaokupljalo kao ova naša ustanova, i ni jednoj se nisam misli posvetio takvim zanosom, kao napretku ove naše institucije. [...] ja sam u nju gledao kao u simbol jedne velike i vrlo časne borbe za našu materinju riječ, za naše najviše narodne ideale, za naš nacionalni opstanak“²⁰³. Na poziciji tajnika Car je osjećao veliki pritisak, smatrajući da su drugi odbornici upravo njemu prepustili glavnu riječ u propagandi, mobilizaciji, prikupljanju sredstava i potrazi za novim mogućnostima povećanja prihoda. Znajući da svi oni imaju niz raznih obveza, bojao se da će ih na toj odgovornoj dužnosti tajnika iznevjeriti te je stoga uvijek nastojao pronaći najbolja rješenja u danom trenutku.²⁰⁴ Jedno je od glavnih pitanja pritom bilo pitanje jačanja materijalne osnove.

Nakon početnog razdoblja djelovanja istarskog školskog društva, i u ovom se razdoblju nastavilo s organiziranjem raznih zabava, prikupljanjem donacija i članarina te uključivanjem Družbe u oporučne ostavštine. Riječ je bila o izvorima prihoda koji će se zadržati kroz čitavo razdoblje djelovanja društva. Na skupštini 1900. godine spominje se ples koji je hrvatska omladina Rijeke i Sušaka organizirala te iste godine u Rijeci, a ukupan prihod iznosio je 5651 krunu²⁰⁵. Isti se ples spominje i na idućim skupštinama, što znači da se ta akcija u korist Družbe periodički ponavljala. Godine 1903. prihod s plesa namijenjen Družbi bio je 3000 kruna, a 1904. čak 8000 kruna. U Zagrebu je 14. ožujka 1903. godine održan veliki koncert u istu svrhu s konačnim prihodom od 6253 krune, a u odboru koji je organizirao koncert bio je i, prema riječima Cara, „veliki prijatelj Istre“²⁰⁶ Ivan vitez Trnski.²⁰⁷ Sve podatke o održanim zabavama, naravno, u okviru ovoga rada ne možemo iznijeti, no pojedini primjeri svjedoče o interesu koji je u raznim hrvatskim gradovima postojao za Družbu i o

---

²⁰¹ Car Emin u svojem djelu navodi da mu je Pošćić predao dužnost tajnika 1900. godine. Međutim, tek 1901. godine na glavnoj skupštini u Opatiji Car je umjesto Rajmunda Jelušića primljen u Ravnateljstvo tako da je službeno mogao postati tajnikom tek tada (Car Emin, *Moje uspomene*, 38; *Naša sloga*, 4. lipnja 1901., br. 43).

²⁰² „Viktor Car Emin,“ *Istrapedia*.

²⁰³ Car Emin, *Moje uspomene*, 38.

²⁰⁴ Isto, 45-46.

²⁰⁵ Umjesto forinti (guldena) počinje se u korištenim izvorima od 1900. godine upotrebljavati naziv kruna koji je označavao novu novčanu jedinicu uvedenu unutar Austro-Ugarske Monarhije. Pritom je 1 forinta iznosila 2 krune (Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 13; „Gulden,“ *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23762> (posjet 20.8.2018)).

²⁰⁶ *Naša sloga*, 11. svibnja 1904., br. 19.

²⁰⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu; *Naša sloga*, 19. ožujka 1903., br. 12; 4. lipnja 1903., br. 23; 11. svibnja 1904., br. 19.

osjećaju dužnosti da se takvom društvu pomogne. Pojedinci su svojim oporučnim ostavštinama također nastavili pokazivati senzibilitet za Družbu. Primjerice, Ivan Nepomuk Petrović ostavio joj je 2000 kruna, Sidon Brkić 5000 kruna, a Đuro Kundek 6274,73 krune.²⁰⁸ Uz hrvatsku omladinu, koju se neprestano hvalilo zbog angažiranosti u prikupljanju sredstava i organiziranju akcija, jedan od stupova Družbe bilo je svakako hrvatsko novinstvo. Kao najvažnije novine u tom smislu spominju se u ovom razdoblju *Obzor*, riječki *Novi list*, *Hrvatska*, *Hrvatsko pravo*, *Narodne novine*, *Narodni list*, *Agramer Tagblatt*, *Naša sloga*, *Glas naroda*, a u svima njima nalazila se stalna rubrika pod nazivom „Za Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru“, dok se u *Našoj slozi* redovito mogao pročitati i poziv „Sjetite se Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru“. Kako bi se dobio jasniji uvid u to koliko su novine za Družbu bile bitne, možemo navesti podatak da su kroz 1904. godinu sabrale ukupno 15 945,77 kruna prihoda, dok je 1906. godine ta svota iznosila 22 tisuće kruna.²⁰⁹ I kod njih je, naravno, kroz godine bilo oscilacija u sakupljenim sredstvima, što je, kao i u slučaju većine drugih izvora prihoda, često ovisilo o političkim okolnostima.²¹⁰ Od novčanih zavoda koji su pomogli Družbi u ovom se razdoblju njezina djelovanja spominju Istarska posujilnica, Prva hrvatska štedionica u Zagrebu te štedionice u Križevcima, Bjelovaru, Novoj Gradiški, Petrinji, na Sušaku, posudionica u Voloskom te razne druge štedovne i zajmovne ustanove.²¹¹ Što se tiče podružnica, nezadovoljstvo koje se osjećalo u prethodnom razdoblju djelovanja društva, zadržalo se i u ovom. I Car je, kao i prethodno Vitezić, isticao da bi „podružnice [...] morale biti glavna podloga, glavni oslon i podpora našoj Družbi [...]“²¹², ali „tekom godine malo koja od njih daje kakovi god znak života“²¹³. Povjerenje koje je dano podružnicama kao priželjkivanom stalnom izvoru prihoda, one, u cjelini gledano, nisu opravdale. Svojim su se aktivnostima uvijek isticale iste, a to su, između ostalih, bile one u Puli, Pazinu, Kastvu, Voloskom, Opatiji, Mihotićima, Lovranu, Jelsi, Splitu, Dubrovniku, dok su se mnoge samo povremeno aktivirale ili nisu uopće. Ipak, njihov je materijalni doprinos u ovom razdoblju rastao – 1904. podružnice su prikupile 3600,53 krune, 1906. oko 8000 kruna, a 1907. godine

²⁰⁸ *Naša sloga*, 11. svibnja 1904., br. 19; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu.

²⁰⁹ *Naša sloga*, 1. srpnja 1902., br. 50; 11. svibnja 1904., br. 19; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 27. lipnja 1907., br. 36.

²¹⁰ Zanimljivo je napomenuti da je Car u svojem izvješću za 1903. godinu naveo da je ukupni prihod prikupljen kroz tu godinu najviši dotad. Dakle, unatoč pokretu protiv Khuena u Banskoj Hrvatskoj, koji je zahtijevao i određene materijalne žrtve, Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru to nije osjetila (*Naša sloga*, 19. svibnja 1904., br. 20). S druge strane, moguće je da je upravo pokret protiv Khuena 1903. godine dodatno potaknuo Hrvate u Banskoj Hrvatskoj na pružanje pomoći Istri.

²¹¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1907. godine (dalje u radu: Izvješće za 1907. godinu).

²¹² HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu.

²¹³ *Naša sloga*, 20. lipnja 1902., br. 47.

17 311,03 krune.²¹⁴ Posljednja cifra nije mala, no samo Ravnateljstvo smatralo ju je takvom zbog stalnog pritiska radi rasta troškova. Uostalom, sam broj podružnica uopće nije bio zadovoljavajući. Dok ih je krajem 1899. godine bilo ukupno 41, u izvješću za 1907. godinu navodi se ukupno 68 podružnica, od čega ih je 7 ukinuto ili tek trebalo biti konstituirano. Jasno je da na taj način podružnice nisu niti mogle ispuniti funkciju koju im je Ravnateljstvo namijenilo.²¹⁵ Znalo se događati da su pojedine planirane zabave podružnica bivale i zabranjene, pa je tako 1905. godine c. kr. kotarsko poglavarstvo zabranilo održavanje plesa koji je organizirala Družbina podružnica u Kašteliru, dok, s druge strane, zabave podružnica Lege Nazionale na zabrane u pravilu nisu nailazile.²¹⁶ Potrebno je istaknuti da je Ravnateljstvo posebnu pohvalu često upućivalo gospođama i gospođicama koje su djelovale u sklopu ženskih ili mješovitih podružnica. Naime, njihovi „gospojinski odbori“ u raznim su mjestima uoči Božića organizirali dječje zabave ili su pak siromašnu djecu opremali nužnim potrepštinama.²¹⁷ Što se tiče članova utemeljitelja, njihov se broj u ovom razdoblju Družbina djelovanja u odnosu na 1899. godinu povećao za 58, tako da je krajem 1907. godine bilo ukupno 140 takvih članova. Pridružili su se, između ostalih, sa 200 uplaćenih kruna²¹⁸ Kazimir Jelušić, Niko Fabianić, Podružnica Istarske posujilnice u Pazinu, grof Norman-Ehrenfels te nekoliko uzastopnih generacija maturanata Sušačke gimnazije.²¹⁹

Oslanjanje samo na rad podružnica, članarine, novinstvo, akcije pojedinih grupacija i oporučne ostavštine nije se smatralo mudrim niti je bilo dovoljno za rastuće Družbine potrebe. Potrebno je bilo pronaći nove izvore prihoda na koje se na godišnjoj razini, uz ove postojeće, moglo računati. S tim u vidu počinju se kao pouzdaniji izvor prihoda uvoditi tzv. Družbini proizvodi ili, kako ih se nazivalo u godišnjim izvješćima, Družbina poduzeća. Još 1899. godine donesena je, po uzoru na slovensku Družbu, odluka da se počnu proizvoditi i prodavati žigice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (Prilog 3), te je u vezi toga sklopljen ugovor s jednom od najvećih tvornica u Monarhiji – bečkom tvornicom u vlasništvu Bernarda Fürtha.²²⁰ Godine 1900. one su puštene u prodaju, postavši ubrzo jednim od glavnih načina

---

²¹⁴ HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 27. lipnja 1907., br. 36; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²¹⁵ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1900. godine (dalje u radu: Izvješće za 1900. godinu); HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²¹⁶ *Naša sloga*, 2. ožujka 1905., br. 9.

²¹⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²¹⁸ Prije promjene valute 100 forinti.

²¹⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu; *Naša sloga*, 1. srpnja 1902., br. 50; 11. svibnja 1904., br. 19.

²²⁰ Ravnateljstvo je tom prilikom bilo optuženo jer je ugovor sklopilo sa stranom tvrtkom, a ne hrvatskom tvornicom, pri čemu se konkretno mislilo na tvorničara žigica u Osijeku, Adama Reissnera. Pritom je

prikupljanja sredstava za Družbu.²²¹ Te je prve godine prihod od prodaje bio 2716 kruna, 1902. godine 5783 krune, 1904. 11 200 kruna, dok je 1906. godine iznosio 10 736 kruna.²²² Godine 1901. Ravnateljstvo je sklopilo ugovor s trgovcem u Jelsi, Stjepanom Gamulinom, u vezi prodaje cigaretnog papira, pri čemu je određeno da 5% od prodaje ide Družbi.²²³ Iste je godine s Prvom jugoslavenskom tvornicom kavinih surogata u Ljubljani dogovorena i prodaja cikorijske, a Družba je posebno apelirala na Hrvatice da u kućanstvu koriste samo njezinu cikoriju.²²⁴ Uz to, u izvješću za 1901. godinu spominje se i prodaja šljivovice, a u idućim su godinama pridodani još neki proizvodi, kao što su razglednice, sapun, kišobrani i olovke, koje su uvedene po uzoru na češko školsko društvo. U korist istarskog društva prodavao se i Broz-Ivekovićev rječnik hrvatskog jezika, pušten u promet 1907. godine, dok je Ravnateljstvo prodavalo i knjigu *Preko Atlantika do Pacifika* Antuna Tresića-Pavičića. Unatoč poticaju Ravnateljstva da narod koristi proizvode koji se prodaju pod oznakom Družbe, jedino je prodaja žigica išla uspješnije, tako da su one uvjerljivo prednjačile pred drugim Družbinim proizvodima. Uspjehu u prodaji žigica pridonijeli su nesumnjivo i redoviti poticaji u *Našoj slozi* upućeni čitateljima – „Rodoljubi! Kupujte samo Ćirilo-Methodijske žigice!“.²²⁵ Prihod od prodaje cigaretnog papira i cikorijske bio je u pravilu sljedeći po redu i kretao se negdje oko 1000 kruna godišnje. Primjera radi, godine 1907. ukupan prihod dobiven od prodaje Družbinih proizvoda bio je 19 835,23 krune, pri čemu je 17 324,14 kruna otpadalo na žigice, 1472 krune na cikoriju i 852 krune na cigaretni papir, dok je ostatak podijeljen među ostalim proizvodima.²²⁶ Svoj doprinos u povećanju Družbinih sredstava, u skladu s velikom osobnom odgovornošću koju je osjećao, nastojao je dati i sam Viktor Car Emin. Godine 1902., kada je Družba osjećala manjak prihoda, napisao je dramu *Zimsko sunce* s podnaslovom *Slika iz istarskog života u četiri čina*²²⁷ koja je doživjela izniman uspjeh kod onovremene publike i

---

Ravnateljstvo objasnilo da je Adam Reissner imao vremena iznijeti ponudu, što on nije učinio, te je zato donesena odluka da se ugovor sklopi s Bernardom Fürthom (*Naša sloga*, 27. lipnja 1902., br. 49).

²²¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu.

²²² HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu; *Naša sloga*, 27. lipnja 1902., br. 49; HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 4. srpnja 1907., br. 37.

²²³ *Naša sloga*, 21. lipnja 1901., br. 48.

²²⁴ *Naša sloga*, 1. srpnja 1902., br. 50.

²²⁵ *Naša sloga*, 1. srpnja 1902., br. 50; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 28. lipnja 1906., br. 26; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²²⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²²⁷ Carevo *Zimsko sunce* prikazano je po prvi put 10. prosinca 1902. godine u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, a kroz 1903. godinu i na Sušaku, u Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Trstu, Lošinj, Splitu i Dubrovniku. Iste godine dramu je objavila Matica hrvatska u Zagrebu. S obzirom na to da je u osnovi djela tema odnarođivanja i talijanskih pretenzija na hrvatske teritorije, što se moglo povezati s mađarizacijom, drama je u Banskog Hrvatskoj odlično prihvaćena. Naime, 1903. godina, kao što je već napomenuto, bila je godina snažnih političko-društvenih napetosti koje su u konačnici dovele do odstupanja Khuena Hedervaryja. I Stjepan Miletić, intendant zagrebačkog HNK, nakon ponovljene izvedbe drame u Zagrebu uputio je Caru pismo u kojem mu čestita na velikom uspjehu (Lukežić, „Viktor Car Emin“).

čitatelja, a prihod od izvedbi išao je, naravno, u korist Družbe.²²⁸ Snažan impuls njezinu radu dalo je društvo pod nazivom Klub Ćirilo-Methodskih zidara, osnovan u Zagrebu 1903. godine. Vitezić je još 1899. godine na glavnoj skupštini napomenuo da bi se u Banskoj Hrvatskoj, ukoliko se ne dopusti osnivanje Družbinih podružnica, trebalo utemeljiti posebno društvo s ciljem podupiranja hrvatskih škola u Istri. Na idućoj glavnoj skupštini on spominje da se u Zagrebu utemeljio posebni privremeni odbor za sabiranje prinosa za Družbu, koji je od zemaljske vlade dobio dopuštenje da kroz dvije godine prikuplja priloge za to istarsko društvo. Riječ je, naime, bila o akciji zagrebačkih sveučilištaraca, i inače vrlo angažiranih oko Družbe, no Vitezić izražava nezadovoljstvo što je nedovoljan broj ljudi pristao uz njihovu akciju. On tom prilikom ponovno naglašava potrebu za osnutkom posebnog društva u Zagrebu koje bi utemeljilo vlastite podružnice širom Banske Hrvatske i pomagalo u razvoju hrvatskog školstva u Istri.²²⁹ Vitezićeva zamisao u određenoj je mjeri svoje ostvarenje pronašla upravo u osnutku Kluba Ćirilo-Methodskih zidara²³⁰ koji je utemeljen „da po svuda i u svakoj zgodi i prilici sakuplja prinose za našu družbu“²³¹. Navedeno je društvo u kratkom roku postalo jednim od glavnih promotora Družbe u Banskoj Hrvatskoj, kao i jednim od najvažnijih elemenata u jačanju Družbine materijalne osnove. Svake su godine organizirali zabave u korist Družbe, a ujedno su neprestano pokušavali naći nove izvore prihoda. U skladu s tim, krajem 1904. godine Ćirilo-Methodski zidari dali su tiskati narodni biljeg, koji su već imali Česi, Srbi i Slovenci, kao vid dobrovoljnog „narodnog poreza“ po 2 filira koji se stavljao na listove i dopisnice, a kroz 1905. godinu sklopili su ugovor s osječkom tvornicom šibica, s češkom tvornicom pisaćih potrepšina u vezi proizvodnje olovaka te sa zagrebačkim trgovcem Ivanom Djakovićem koji se bavio prodajom manžeta i kravata.²³² Godine 1906. na glavnoj godišnjoj skupštini Družbe u Voloskom²³³ prisustvovao je Milan Ogrizović, zastupnik

²²⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 46; Lukežić, „Viktor Car Emin.“

²²⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1898. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu.

²³⁰ Prvu upravu Kluba činili su inženjer Egidije Kornitzer u funkciji velikog meštra, ugledni trgovac Nikola Ratković kao meštar, blagajnik je bio Ante Biljan, tajnik Mirko Oršanić. Odbornici su u to vrijeme bili Milan Kučera, Levin Polc, Dragutin Stunić i Alberto Stadler (Mira Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara u Zagrebu i pomaganje Istre,“ u *Bertošin zbornik – Zbornik u čast Miroslava Bertoše*, knjiga 3, ur. Ivan Jurković (Pula, Pazin: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv u Pazinu, 2013), 100).

²³¹ *Naša sloga*, 11. svibnja 1904., br. 19.

²³² HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Glasnik Knjižare i papirnice u Korist Kluba „Ćirilo-Methodskih zidara,“ br. 1, svibanj 1907. godine; *Naša sloga*, 26. siječnja 1905., br. 4; 2. veljače 1905., br. 5; 28. prosinca 1905., br. 52.

²³³ Na istoj skupštini izneseno je da je Ravnateljstvo započelo s izdavanjem svoga glasila pod nazivom *Vjesnik*. List je trebao izlaziti 4 puta godišnje, donoseći podatke o radu Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru – o osnovanim školama, podružnicama, proizvodima, zabavama, prikupljenim sredstvima. Urednik je bio tajnik Viktor Car Emin, a prvi je broj izašao 1. svibnja 1906. godine. Budući da je *Vjesnik* trebao donijeti cjeloviti izvještaj s održane glavne godišnje skupštine u srpnju 1906. godine, izvješće za 1905. godinu nije tiskano (*Naša sloga*, 12. srpnja 1906. godine, br. 28; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 52, *Vjesnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*, br. 1-4, 1906. godina). S obzirom na to da među arhivskom građom pronalazimo samo prva četiri broja

Kluba Ćirilo-Methodskih zidara, koji je iznio podatak da će Klub u rujnu te godine izdati Koledar Ćirilo-Methodskih zidara za 1907. godinu. Koledar, čiji je urednik bio upravo Ogrizović, izdavao se svake iduće godine, a posljednja knjiga koja je izašla odnosila se na 1911. godinu.²³⁴ Također, Ćirilo-Methodski zidari izdavali su iskaznice za razna društva koje je ilustrirao umjetnik Bela Ćikoš, raspačavali su razglednice, sapun i platno, a 1907. godine u Zagrebu su otvorili *Knjižaru i papirnicu u korist Kluba Ćirilo-Methodskih zidara (Šimunić i drug)*²³⁵ koja je poslovala s izričitom svrhom da podupre rad Družbe te da ujedno pokaže da svaki obrt i svaka trgovina mogu i moraju pomoći u domoljubne svrhe. Godine 1907. Ćirilo-Methodski zidari otvorili su u Zagrebu, na mjestu današnjeg kina *Europa*, i *Kinematograf Kluba Ćirilo-Methodskih zidara*, čiji je prihod uvijek išao u korist Družbe.²³⁶ Doprinos Kluba Ćirilo-Methodskih zidara došao je do izražaja već tijekom 1905. godine. Naime, 1904. godina bila je vrlo teška kad je u pitanju bio omjer između Družbinih prihoda i rashoda. Prikupljeno je 48 426,79 kruna, a potrošeno 74 379,73 krune, pa je Car naveo da je u pitanje iduće godine došao sam opstanak Družbe. Te su 1905. godine Ćirilo-Methodski zidari prikupili oko 14 tisuća kruna prihoda, a iduće se dvije godine njihov prihod kretao oko 10 tisuća kruna.²³⁷ Godine 1905. i hrvatska akademska mladež u Dubrovniku nastojala je dodatno pripomoći, pa je na sva općinska poglavarstva u Dalmaciji upućena molba u vezi pružanja materijalne podrške Družbi, a njihov je primjer slijedilo i samo Ravnateljstvo koje je jednake molbe upravilo na sve općine u Banskoj Hrvatskoj te hrvatske i slovenske općine u Istri. U idućim je godinama i taj element postao jednim od stalnih izvora prihoda – godine 1906. općine su doprinijele s oko 5000-6000 kruna, a 1907. godine s oko 7000 kruna.²³⁸ Uvjerljivo najveći ukupni prihod u razdoblju od 1900. do 1907. godine Družba je prikupila 1906. godine, i to 107 820 kruna. S obzirom na to da su rashodi te godine iznosili oko 61 tisuću kruna, bilanca je tada bila vrlo povoljna, a Ravnateljstvo zadovoljno.²³⁹ Ipak, i u takvim je situacijama ono naglašavalo da Družba neprestano mora ustrajati na povećanju prihoda jer Lega Nazionale u

---

Vjesnika, dok se drugi podatci u okviru korištenih izvora i literature o izlaženju *Vjesnika* ne spominju, pitanje je jesu li izašla samo četiri broja, odnosno je li se s tiskanjem tog Družbina glasila nastavilo.

²³⁴ „Veliki Ćiril-Methodski koledar,“ *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/3051/veliki-ciril-metodski-koledar/istra-a-z/> (posjet 10.7.2018); „Glavna skupština Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru,“ *Narodna prosvjeta* 9 (1906): 139 – 141.

²³⁵ Knjižara se nalazila na tadašnjem Preradovićevu trgu br. 4, odnosno današnjem Cvjetnom trgu (Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara,“ 101).

²³⁶ *Naša sloga*, 28. lipnja 1905., br. 26; 28. prosinca 1905., br. 52; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu; HR-HDA-819, Glasnik Knjižare i papirnice u Korist Kluba „Ćirilo-Methodskih zidara,“ br. 1, svibanj 1907. godine; Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara,“ 100-101.

²³⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 21. lipnja 1906., br. 25; 28. lipnja 1906., br. 26; 27. lipnja 1907., br. 36; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²³⁸ *Naša sloga*, 28. lipnja 1906., br. 26; 7. prosinca 1905., br. 49; 27. lipnja 1907., br. 36; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²³⁹ *Naša sloga*, 4. srpnja 1907., br. 37.

tom pogledu ne miruje, a njena mnogo sigurnija i jača materijalna osnova, kao i snažna potpora, omogućavaju joj i jednostavniju realizaciju ciljeva. Materijalna osnova Lega Nazionale dodatno je ojačana 1904. godine kada je talijanska većina, bez prisutnosti slavenskih zastupnika, u Istarskom saboru na sjednici 11. studenog odobrila stalnu novčanu potporu Legi iz pokrajinskih sredstava u iznosu od 10000 kruna godišnje. Uz to je navedeno da „će se tim novcem okoristiti i slavenska djeca Istre, jer da će lahko postati dionici talijanske škole i talijanske kulture“²⁴⁰. Bečka je vlada zaključak talijanske većine potvrdila, i potpora za Legu ušla je u pokrajinski proračun za 1905. godinu, dok je zahtjev slavenske manjine da se jednaka potpora udijeli Družbi talijanska većina odbacila.²⁴¹ Činjenica da će se novcem poreznih obveznika, a većinu stanovništva čini su Slaveni, plaćati osnivanje i održavanje talijanskih škola izazivala je očaj kod slavenskih političkih prvaka, i još je jednom pokazala protiv čega su se istarski Hrvati i Slovenci, u nepovoljnom položaju, morali boriti.

7.2. Rast broja Družbinih škola

Školske godine 1899./1900. u Istri je, prema Antonu Klodiću Sabladoskom, ukupno bilo 204 javnih pučkih škola.²⁴² Talijanskih je bilo 70 (od tog 4 pomoćne i 13 jednorazrednica), hrvatskih 87 (od tog 26 pomoćnih i 41 jednorazrednica), slovenskih 31 (od tog 8 pomoćnih, 1 ex currendo škola i 13 jednorazrednica), hrvatsko-talijanskih 13 (od tog 8 jednorazrednica) te 2 slovensko-talijanske škole i 1 njemačka. Iako za 1899./1900. godinu Klodić Sabladoski ne navodi podatke o točnom broju razreda ovisno o nastavnom jeziku, okvirni podatci o tome mogu se izvući na temelju broja učitelja, uključujući onih u pomoćnim školama. Hrvatskih učitelja bilo je ukupno 122, slovenskih 40, talijanskih 219, a njemačkih učitelja 4.²⁴³ Raspodjela navedenih učitelja po kotarevima²⁴⁴ (Prilog 4) u određenoj nam mjeri pokazuje

---

²⁴⁰ *Naša sloga*, 23. veljače 1905., br. 8.

²⁴¹ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 170; *Naša sloga*, 23. veljače 1905., br. 8; Diana de Rosa, *Maestri, scolari e bandiere. La scuola elementare in Istria dal 1814 al 1918* (Udine: Del Bianco editore, 1998), 330.

²⁴² Iste je godine bilo i 17 privatnih škola s ukupno 45 razreda, no Klodić-Sabladoski ne navodi njihovu podjelu ovisno o nastavnom jeziku. Ipak, znamo da su 1899./1900. godine postojale tri Družbine škole u Baderni, Kašteliru i Šijani, što bi značilo da su ostale škole ili talijanske ili njemačke.

²⁴³ Anton Klodić-Sabladoski, „Povijest školstva u austrijskom Primorju,“ *Narodna prosvjeta* 9-10 (1910): 195-199; Anton Klodić-Sabladoski, „Povijest školstva u austrijskom Primorju,“ *Narodna prosvjeta* 11-12 (1910): 239-245.

²⁴⁴ Otok Krk do 1905. godine spadao je pod kotar Lošinj (Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 289) zbog čega Klodić-Sabladoski krčki kotar ne navodi posebno. Također, Rovinj se navodi posebno jer se, kao grad s posebnim statutom, izdvajao iz kotarske podjele (Fran Barbačić, *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata* (Pula: Tisak i naklada Jos. Krmpotića, 1918), 143).

koji su od tih kotareva početkom 20. stoljeća još uvijek bili najugroženiji, a riječ je bila o porečkom i pulskom kotaru. Kotarevi Lošinj i Kopar, u kojima je broj talijanskih i slavenskih učitelja bio otprilike podjednak, bili su sljedeći po redu što se tiče ugroženosti, dok su kotarevi Pazin i Volosko, barem po statistici, imali u odnosu na ostale najpovoljniju situaciju, iako su se, kao što ćemo vidjeti, pojedina područja u okviru tih kotareva ipak suočavala s izraženom opasnošću od odnarođivanja. No, navedeni podatci još uvijek ne daju dovoljno jasnu sliku. Godine 1899. bilo je ukupno 52 767 školskih obveznika, dok je, s druge strane, bilo oko 16 tisuća djece koja su bila sposobna polaziti školu, no u nju nisu išla. Prema Klodiču-Sabladoskom, ta se brojka odnosila upravo na slavensku djecu.²⁴⁵ Dakle, kao i početkom 1890-ih godina, problem nije bio samo u odnarođivanju slavenske djece, već i u nepostojanju dovoljnog broja škola. Upravo se zato samo na temelju navedenih podataka o broju slavenskih učitelja po kotarevima ne mogu izvlačiti konačni zaključci o stanju slavenskog školstva u njima. Stoga čak i u onim kotarevima u kojima je omjer talijanskih i slavenskih učitelja nešto povoljniji stanje je, zbog nedostatka redovitih škola, postojanja određenog broja neredovitih pomoćnih škola te talijanskih privatnih škola, bilo daleko od idealnog.

U razdoblju od 1900. do 1907. godine Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, zahvaljujući stečenim materijalnim sredstvima, kao i jačanju nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca, postigla je, s obzirom na teške okolnosti, značajne uspjehe. Otvorila je 2 zabavišta, osnovala 24 škole, proširila je dvije od tri škole utemeljene u prethodnom razdoblju te je pomogla u izgradnji školskih zgrada u koje su bile smještene javne škole. S obzirom na to da je u istom tom razdoblju i Lega Nazionale zaoštrila svoju djelatnost, dok je pokrajinska vlast i dalje otezala s osnivanjem javnih hrvatskih i slovenskih škola, i Družbini su napori trebali biti jači. Zbog ograničenog opsega rada nemoguće je dati detaljan pregled procesa osnutka svake od osnovanih Družbinih ustanova, ali unatoč tome, nastojat će se pokazati važnost utemeljenja škole u određenom području, kao i teškoće na koje je Družba nailazila na svom putu.

Nakon porečkog i pulskog kotara na red je početkom 20. stoljeća došao lošinjski kotar kao još jedno od glavnih žarišta narodne borbe u Istri. U općini Mali Lošinj, prema popisu stanovništva 1900. godine, oko 19% stanovnika koristilo je hrvatski i slovenski općevni jezik,

---

²⁴⁵ Klodič-Sabladoski, „Povijest školstva u Austrijskom Primorju,“ *Narodna prosvjeta* 9-10 (1910): 195-199; Klodič-Sabladoski, „Povijest školstva u Austrijskom Primorju,“ *Narodna prosvjeta* 11-12 (1910): 239 – 245.

dok je oko 81% koristilo talijanski²⁴⁶. Družba je u središtu općine, u Malom Lošinju, 1900. godine otvorila zabavište, ali presudno je pitanje, zbog nepostojanja hrvatske javne škole u gradu, bilo upravo osnivanje škole. Još 1897. godine stanovnici Malog Lošinja molili su Družbu da uspostavi školu, no ona je tada bila usredotočena na porečki kotar, gdje su s radom tek započele dvije njene škole, te na osnivanje škole u Puli. Godine 1900. Hrvati u Malom Lošinju obratili su se školskim vlastima, no javnu hrvatsku školu nisu dobili. Situacija je bilo utoliko teža zbog tog što su u gradu postojale dvije višerazredne talijanske javne škole koje su bila obvezna polaziti i hrvatska djeca, pa tako i ona koja su izlazila iz Družbina zabavišta.²⁴⁷ Kako je utemeljenje hrvatske škole uistinu bilo prijeko potrebno jer je talijanizacija u gradu napredovala, Družba je krenula s planovima o njenu osnivanju. Teškoće koje su putem pratile Družbu konkretan su primjer problema s kojima se ona redovito suočavala. Ravnateljstvo je nabavilo zemljište za gradnju škole, nacrti su bili izrađeni, a molba za gradnju podnesena je 1903. godine. Nakon par mjeseci općina, na čelu koje su se nalazili Talijani, odbila je molbu uz obrazloženje da se na tom zemljištu ne smije graditi. Družba se na to obratila Zemaljskom odboru u Poreču koji je nakon dugo vremena samo potvrdio odluku općinskih vlasti. Pitanje je došlo i do Vrhovnog suda u Beču, a nakon nekoliko mjeseci sud je odgovorio da se cijeli postupak treba ponoviti. Na ovom je primjeru jasno da su vlasti po nekoliko mjeseci ili čak i više godina u nekim slučajevima, ukoliko samo osnivanje škole ne bi mogle spriječiti, odugovlačile s odobrenjem, pa je često trebalo pronaći neki drugi način kako bi zamisao o osnutku škole bila ostvarena. U skladu s tim, Ravnateljstvo je namjeravalo smjestiti školu u zgradu u kojoj se nalazila lošinjska čitaonica, što je opet odbijeno, ovaj put uz objašnjenje da škola ne može biti u zgradi u kojoj se u prizemlju nalazi krčma. U konačnici je Družbi pomogao tamošnji rodoljub Ivan Lovrić koji joj je ustupio svoju kuću. Škola je kao jednorazrednica s hrvatskim nastavnim jezikom otvorena u siječnju 1904. godine, ubrzo je zbog velikog broja djece morala biti proširena na dvorazrednicu, a onda i na trorazrednicu 1905. godine.²⁴⁸ Iduće su po redu u lošinjskom kotaru bile Nerezine u općini Osor-Nerezine gdje je 1900. godine bilo oko 23% stanovnika hrvatskog i slovenskog te oko 77% stanovnika talijanskog općevnog jezika. U Nerezinama su od 1897. godine postojale javna talijanska i javna hrvatska škola. Kako je hrvatska jednorazredna škola redovito imala više djece nego talijanska trorazredna, Družba je pomogla otvaranjem jednog dodatnog razreda 1906. godine

²⁴⁶ U obzir treba uzeti činjenicu da općevni jezik ne znači ujedno narodnost.

²⁴⁷ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 44; HR-HDA-819, Izvješće za 1900. godinu; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 357; Smiljana Zrilić i Dejan Nekić, „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području od 1870. do 1918. godine“, *Školski vjesnik* 59/2 (2010): 241 – 260.

²⁴⁸ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 278-279; Car Emin, *Moje uspomene*, 57; *Naša sloga*, 19. svibnja 1904., br. 20.; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 12. srpnja 1906., br. 28.

koji je ona uzdržavala. Razred je djelovao kao zasebna Družbina jednorazredna škola, a smješten je u dvorani Hrvatske čitaonice u Nerezinama.²⁴⁹ U općini Veli Lošinj 1900. godine bilo je oko 23% stanovnika talijanskog i oko 77% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika. Dakle, čak i prema popisu koji se temeljio na općevnom jeziku hrvatsko i slovensko stanovništvo činilo je veliku većinu, ali, neovisno o tome, hrvatske javne škole u to vrijeme nije bilo. Kako su Spinčičevi zahtjevi iz 1896. i 1901. godine o uvođenju hrvatskog jezika u školu u gradu Velom Lošinju odbijeni, Družba je u tom gradu otvorila svoju dvorazrednu hrvatsku školu 1907. godine.²⁵⁰ I u općini Cres statistički su podatci išli u prilog hrvatskom i slovenskom stanovništvu. Naime, u općini se 1900. godine oko 74% stanovnika izjasnilo da koristi hrvatski ili slovenski općevni jezik. Unatoč tome, Talijani su bili na vlasti, a glavno žarište sukoba bio je grad Cres u kojem su djelovale samo talijanske škole.²⁵¹ Slavonski zastupnik Fran Volarić još je 1892. godine na jednoj sjednici Istarskog sabora slikovito iskazao svoju rezignaciju stanjem školstva u tom gradu: „Kod nas u Cresu, gdje su dvie trećine našega naroda, tu je naukovni jezik talijanski, a kao predmet ustanovilo se po predlogu občine, na to upućene po jednom bivšem predsjedniku našega zemaljskoga odbora, njemački jezik, koji nije zemaljski jezik, jer Niemci kao narodnost u našoj pokrajini neobstoje. Sve bi se uvuklo, i kinezki jezik (Zast. Mandić: I turski!) al samo ne hrvatski“²⁵². Početkom 20. stoljeća u Cresu je održana komisija u vezi ustanovljenja javne hrvatske škole na kojoj su se mještani, kako navodi Spinčić, tobože izjasnili, osim za hrvatski jezik, i za njemački i čak engleski. Školske su vlasti stoga odbile molbu za utemeljenje hrvatske škole, a kako su u Cresu, kao i u Malom Lošinju, postojale dvije višerazredne talijanske škole, hrvatska je škola bila nužna, i Družba je ponovno morala pomoći. Škola je otvorena u rujnu 1907. godine kao četverorazrednica, a u nju se odmah upisalo oko 300 djece, čime je postala trn u oku tamošnjim Talijanima koji su u idućim godinama svašta poduzimali kako bi školu oslabili. Prevladavale su ucjene – ako je netko nešto dugovao, trebao je sve platiti ili ispisati dijete iz škole. Jednako tako, ako je osoba željela dobiti potvrdno rješenje od općine, ne bi ga dobila ukoliko joj dijete pohađa Družbinu školu.²⁵³

²⁴⁹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 49-50; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 358-359; *Naša sloga*, 10. siječnja 1907., br. 2; 27. lipnja 1907., br. 36; Zrilić i Nekić, „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području“, 241 – 260.

²⁵⁰ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 47; Zrilić i Nekić, „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području“, 241 – 260; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 360; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²⁵¹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 41.

²⁵² *Naša sloga*, 13. listopada 1892., br. 41.

²⁵³ HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. prosinca 1911. godine (dalje

U voloskom kotaru, koji je imao najizraženiji slavenski karakter, pokušaja talijanizacije, pa čak i germanizacije, bilo je u gradskim središtima uz obalu, stoga je Družba svoju djelatnost i u ovom kotaru usmjerila na njihovo suzbijanje. Opatija je pritom, uz Pulu i još poneki izolirani slučaj u Liburniji poput Lovrana, bila jedno od mjesta izloženo napadu s dviju strana. Riječ je, naime, bila o gradu koji je postao mondeno morsko odmaralište i lječilište austrijskog dijela Monarhije, što je ujedno uzrokovalo i širenje nijemstva. To jasno pokazuju i statistički podatci. U gradu je 1900. godine bilo oko 47% stanovnika njemačkog te oko 48% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika, dok je talijanski jezik koristilo oko 5% stanovnika.²⁵⁴ U Opatiji je stoga, uz hrvatsku i talijansku paralelku²⁵⁵, osnovana i njemačka pučka škola 1902. godine koja je, čini se, inicijalno bila privatna²⁵⁶. S obzirom na to da je u hrvatskoj paralelki bilo previše djece na jednog učitelja, a Pokrajinsko školsko vijeće još jednog učitelja nije htjelo poslati, Družba je u rujnu 1900. godine u Opatiji otvorila svoju hrvatsku školu kako bi rasteretila javnu. Već je 1901. Družbina škola dobila pravo javnosti, a nakon što je hrvatska paralelka proširena na dva razreda 1904. godine, jedan dio djece koja su pohađala Družbinu jednorazrednicu prešao je u javnu školu, čime se i nastava u Družbinoj školi mogla kvalitetnije odvijati.²⁵⁷ Iako su od 1895. godine Hrvati bili na čelu općine Volosko, pod koju je spadala i Opatija, i u samom gradu Volosko imali su poteškoća u vezi školstva. Naime, tražili su hrvatsku školu, ali je školske vlasti nisu željele uspostaviti uz objašnjenje da ona već postoji u Opatiji, tako da su u Voloskom, u kojem je 1900. godine bilo oko 62% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika, hrvatska djeca bila prisiljena ići u javnu talijansku dvorazrednu školu. Družba je stoga u rujnu 1901. godine otvorila hrvatsku školu koja je zbog velikog broja polaznika proširena na dvorazrednicu. Prema Družbinu godišnjem izvješću za 1904. godinu i pisanju *Naše sloge* navodi se da je 1904. godine u Voloskom u javnu školu konačno uveden i jedan paralelni hrvatski razred koji uzdržava pokrajina, pa je otpao jedan razred Družbine škole, no šk. god. 1906./07. ona je ponovno

---

u radu: Izvješće za 1911. godinu); Zrilić i Nekić, „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području,“ 241 – 260.

²⁵⁴ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 157.

²⁵⁵ Milanović navodi da su u Opatiji bile hrvatska i talijanska paralelka, dok se u Družbinim godišnjim izvješćima spominju dvije odvojene škole – javna hrvatska i javna talijanska škola (Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 356-357; *Naša sloga*, 15. srpnja 1902., br. 54; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu).

²⁵⁶ U *Našoj slozi* još se 1895. godine donosi vijest o tome da je navodno u Opatiji osnovan odbor koji će u gradu utemeljiti podružnicu Schulvereina te da će se početi graditi školska zgrada za njemačku školu (*Naša sloga*, 4. travnja 1895., br. 14.). Milanović navodi da je njemačka škola u gradu otvorena 1902. godine, a na glavnoj godišnjoj skupštini 1906. godine Spinčić njemačku školu u Opatiji ubraja, kako se čini, među privatne. S obzirom na to, moguće je da ju je utemeljio upravo Schulverein, iako se to izrijeком ne spominje (*Naša sloga*, 14. lipnja 1906., br. 24).

²⁵⁷ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 356-357; HR-HDA-819, Izvješće za 1900. godinu; *Naša sloga*, 11. srpnja 1902., br. 53; 15. srpnja 1902., br. 54; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu.

postala dvorazrednica.²⁵⁸ Iduća Družbina škola u voloskom kotaru utemeljena je 1907. godine u Ičićima u općini Veprinac kao jednorazrednica. U samoj općini veliku je većinu činilo slavensko stanovništvo, no talijanaši su bili na vlasti sve do 1906./07. godine. S obzirom na to da se Opatija, Volosko i Ičići, kao i mjesta u kojima je Družba kasnije osnovala školu, nalaze na obali, možemo zaključiti da je opasnost od odnarođivanja u voloskom kotaru postojala uglavnom uz obalu, dok većinski hrvatske (Kastav) i slovenske općine (Podgrad, Jelšane, Materija) u unutrašnjosti takve probleme nisu imale.²⁵⁹

Krajnje nepovoljno stanje hrvatskog školstva u porečkom kotaru, opisano u prethodnom poglavlju, nije se promijenilo niti početkom 20. stoljeća. Hrvatskih javnih škola u kotaru još uvijek nije bilo tako da je sva odgovornost u vezi napretka hrvatskog školstva padala upravo na Družbu. Nakon Baderne i Kaštelira²⁶⁰, na red su došle Livade u općini Oprtalj u kojoj je 1900. godine oko 70% stanovnika koristilo talijanski, a oko 30% stanovnika hrvatski i slovenski jezik.²⁶¹ Školska zgrada u tom se mjestu počela graditi 1899. godine, a Matko Trinajstić iz Buzeta redovito je išao u Livade, prateći kako napreduje gradnja škole. U srpnju 1900. godine kotarskom školskom vijeću u Poreč poslana je molba za otvorenje škole, no odgovor je stigao nakon 4 mjeseca s naznakom da se mora udovoljiti još nekim uvjetima. Jedan od njih bio je taj da zgrada mora imati munjovod. Nakon što su uvjeti zadovoljeni, nastupili su novi problemi. Prvo je učitelj koji je trebao podučavati u školi državi morao vratiti 392 krune koje je dobio kao potporu dok se školovao, a zatim je kotarsko školsko vijeće navelo da učitelj nije osposobljen za podučavanje vjeronauka. Iako je, prema riječima Viktora Cara Emina, bilo talijanskih učitelja koji iznos stipendije nisu vratili niti su imali položen ispit za podučavanje vjeronauka, ti su se faktori kod osnivanja slavenskih škola iskorištavali pri odgodi otvorenja škole.²⁶² Družbina hrvatska škola u Livadama napokon je otvorena u veljači 1901. godine, a kad je Lega dala do znanja da namjerava utemeljiti svoju školu u Livadama, što se kasnije i ostvarilo, Družba je reagirala proširenjem svoje škole na dvorazrednicu.²⁶³ Iako je samo osnivanje Legine „prkos-škole“²⁶⁴ u hrvatskim Livadama bilo

---

²⁵⁸ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 355; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 157; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 16. rujna 1904., br. 37; 16. ožujka 1905., br. 11; 27. lipnja 1907., br. 36.

²⁵⁹ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 251, 269-272.

²⁶⁰ Škola u Baderni dobila je 1901. godine pravo javnosti, a škola u Kašteliru, koja je isto imala pravo javnosti, proširena je 1902. godine na dvorazrednicu (*Naša sloga*, 11. srpnja 1902., br. 53).

²⁶¹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 85.

²⁶² HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu; Car Emin, *Moje uspomene*, 57, 64; Zlatan Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911.-2011.* (Umag: Ogranak Matice hrvatske Umag, 2011), 60, 63.

²⁶³ *Naša sloga*, 5. ožujka 1901., br. 19; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 63.

²⁶⁴ Tako Viktor Car Emin naziva Legine škole (Car Emin, *Moje uspomene*, 65).

potpuno neopravdano, takvi su Legini potezi, s obzirom na njenu svrhu osnivanja škola u isključivo slavenskim krajevima, bili uobičajeni. Sličan konflikt između Družbine i Legine škole bio je u Vabrigi²⁶⁵, gdje je Družbina hrvatska jednorazredna škola otvorena 1901. godine, te u Zrenju, u kojem je Družba jednorazrednicu s hrvatskim nastavnim jezikom osnovala 1905. godine.²⁶⁶ Hrvatska škola koju je Družba utemeljila u Sv. Luciji te iste 1905. godine imala je, uz škole u Livadama i Zrenju, funkciju neutraliziranja talijanskog utjecaja iz obližnjeg Oprtlja, jednog od središta moći istarskih Talijana. Kroz 1904. godinu Družba je gradila školsku zgradu u Sv. Luciji, a oportaljski Talijani već su tada nastojali roditelje odvratiti od slanja djece u tu hrvatsku jednorazrednicu. Pritom je jedan od načina pritiska bilo uskraćivanje zajmova, što jasno ukazuje na važnost osnivanja gospodarsko-novčanih ustanova istarskih Slavena.²⁶⁷ Čini se da Talijani nisu posustali niti nakon što je škola 1905. godine otvorena. Naime, *Naša sloga* donosi podatak o napadima talijanske mladeži iz Oprtlja na djecu koja su hodala do škole.²⁶⁸ Uz Poreč i Oprtalj, i Višnjan je bio jedno od tzv. talijanskih gnijezda. U istoimenoj općini za oko 64% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika nije bilo niti jedne njihove škole, pa je Družba u Fabcima 1905. godine otvorila hrvatsku jednorazrednicu, ali je zato Lega svoju školu osnovala u susjednom Sv. Ivanu od Šterne.²⁶⁹ Iduća Družbina škola, isto kao jednorazrednica, u porečkom je kotaru utemeljena u Kaldiru kraj Motovuna 1906. godine u jednoj privatnoj kući, a kako su u Motovunu na vlasti bili Talijani, škola je bila važna brana protiv talijanizacije na tom području. U samoj motovunskoj općini 1900. godine bilo je oko 53% stanovnika hrvatskog i slovenskog te oko 47% stanovnika talijanskog općevnog jezika, ali unatoč tome, Družbina je škola bila prva hrvatska škola u tom području.²⁷⁰ Na primjeru porečkog kotara jasno se može zamijetiti jedan od osnovnih obrazaca u djelovanju Družbe koji se očituje u suzbijanju utjecaja talijanskih gradskih središta na slavensku ruralnu okolicu, kao i u otporu prema Leginim školama u blizini onih Družbinih. Takav će obrazac biti zamjetan i na nizu drugih primjera.

---

²⁶⁵ Vabriga se nalazila u općini Poreč u kojoj je 1900. godine oko 73% stanovnika koristilo talijanski, a oko 27% stanovnika hrvatski ili slovenski općevni jezik. Kao i škola u Baderni, škola osnovana u Vabrigi imala je važnu ulogu u suzbijanju talijanskog utjecaja koji se širio iz toga grada (Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 87; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu).

²⁶⁶ *Naša sloga*, 21. srpnja 1902., br. 56; 25. srpnja 1902., br. 57; 11. svibnja 1904., br. 19; 14. lipnja 1906., br. 24; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 81-82; Car Emin, *Moje uspomene*, 65-66.

²⁶⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 71.

²⁶⁸ *Naša sloga*, 12. listopada 1905., br. 41; 7. prosinca 1905., br. 49.

²⁶⁹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 95; Car Emin, *Moje uspomene*, 65.

²⁷⁰ *Naša sloga*, 27. lipnja 1907., br. 36; Trogrlić, „Hrvatske škole na području Mjesne općine Motovun“, 46; Car Emin, *Moje uspomene*, 66; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 81.

U pazinskom kotaru uvjerljivo najzapuštenije područje po pitanju hrvatskog školstva bila je Labinština, koja je ujedno bila jedan od krajeva koji su na razini Istre bili najviše izloženi talijanizaciji. Stoga je Družba, uz otvorenje zabavišta 1904. godine u Pazinu, gdje je hrvatska škola postojala od 1890. godine, svoja sredstva usmjerila upravo na općinu Labin u kojoj je 1900. godine oko 70% stanovnika koristilo hrvatski ili slovenski općevni jezik. Talijani iz grada Labina redovito su vršili velike izborne nepravde, sprečavajući Hrvate i Slovence koji su dolazili na glasanje da daju svoj glas, dok su oni sami glasali i po nekoliko puta. Rezultat je bio taj da je općinska vlast bila čvrsto u talijanskim rukama, a talijanski se utjecaj iz Labina širio na okolicu naseljenu isključivo slavenskim stanovništvom.²⁷¹ Družba je stoga još 1902. godine pomogla u izgradnji školske zgrade u Vlahovu (Sv. Lovreč) kraj Labina. U navedenu je školu namješten javni učitelj, no budući da on nije primao plaću, plaćala ga je Družba kako bi djeca imala poduku²⁷², dok pokrajina nije na sebe preuzela njegovo uzdržavanje.²⁷³ Početkom 1905. godine Družba je svoju jednorazrednu školu otvorila u Sv. Marini, nakon što je tamošnji posjednik g. Glušić svoju kuću ustupio u školske svrhe.²⁷⁴ Jasno je na ovom primjeru i nizu drugih da se Družba često oslanjala na dobru volju stanovnika pojedinog mjesta koji su, ili zbog nemogućnosti izgradnje školske zgrade ili zbog ubrzavanja čitavog procesa, svoje privatne kuće ustupali Družbi na korištenje. Sljedeća Družbina škola u općini Labin bila je ona u Ripendi, otvorena kao jednorazrednica u studenom 1906. godine, čija je glavna funkcija bila nastupanje protiv Legine škole u obližnjem Rapcu, osnovane 1900. godine, a u idućem razdoblju svoga djelovanja Družba će na Labinštini dodatno ojačati hrvatsko školstvo.²⁷⁵ U pazinskom je kotaru posebna bila situacija sa školom u Šušnjevici u općini Boljun. Kroz 1902. godinu Družba je dala 3000 kruna za gradnju školske zgrade nakon što je Pokrajinsko školsko vijeće odobrilo osnutak javne škole u tom mjestu. Međutim, nakon što je zgrada dovršena, Zemaljski je odbor uložio žalbu protiv namještenja javnog učitelja, a Pokrajinsko školsko vijeće učitelja nije htjelo imenovati dok se žalba ne riješi. Družba je reagirala na način da je u školi privremeno, na

---

²⁷¹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 59; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu.; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 184-185; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2, 346.

²⁷² U literaturi se, zbog činjenice da je Družba izgradila školu i neko vrijeme plaćala javnog učitelja kojeg su školske vlasti namjestile, neispravno napominje da je škola bila Družbina, iako se kao takva u izvorima ne navodi. Takve greške u literaturi nisu rijetke, zbog čega je potrebno pripaziti. Pritom je konzultacija Družbinih godišnjih izvješća najbolji način da se jasno odredi koje su škole Družbine, a koje nisu jer se u svakom godišnjem izvješću navodi popis Družbinih škola. Milanović, primjera radi, navodi da su škole u Juršićima, Humu i Drenju Družbine, no Družba je samo pomogla u izgradnji, odnosno nabavi školskih prostorija.

²⁷³ HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; *Naša sloga*, 16. srpnja 1903., br. 29; 19. svibnja 1904. br. 20; 12. srpnja 1906., br. 28.

²⁷⁴ HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 12. siječnja 1905., br. 2.

²⁷⁵ *Naša sloga*, 15. studenog 1906., br. 46; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 168.

godinu dana, namjestila svoju učiteljicu, nakon čega su školske vlasti ipak zaposlile učitelja.²⁷⁶ Dakle, škola je, stjecajem okolnosti, jako kratko bila Družbina, nakon čega je postala pokrajinska.

U pulskom kotaru jedno je od gorućih pitanja bilo hrvatsko školstvo u Puli gdje se svake godine samo povećavao broj djece koja pohađaju školu u Šijani na čijem se čelu kao ravnatelj nalazio Ernest Jelušić. Stoga je ona iz godine u godinu proširivana te je školske godine 1907./08. imala ukupno šest razreda, šest učitelja i oko 400 polaznika²⁷⁷, a uz nju je otvoren i nastavni tečaj za krojenje.²⁷⁸ Školu u Šijani pohađao je nakon njezina otvorenja i dio djece iz Vinkurana, no udaljenost koju su djeca trebala prelaziti bila je prevelika, pa je Družba školske godine 1902./03. u Vinkuranu otvorila jedan paralelan razred šijanske škole²⁷⁹. Razred je bio smješten na katu jedne privatne kuće u mjestu, a za njega se brinula pulska podružnica Družbe. Iz *Naše sloge* saznajemo da je 1905. godine Družba u Vinkuranu podignula školsku zgradu u koju je smješten postojeći razred, a on je ostao pod ravnateljstvom šijanske škole.²⁸⁰ Uz Vinkuran, na Premanturštini je Družba otvorila i hrvatsku školu u Banjolama²⁸¹, a glavni razlog njezina osnivanja bila je Legina škola u istom mjestu, otvorena 1905. godine.²⁸² Općina Barban bila je početkom 20. stoljeća u slavenskim rukama, što je održavalo i činjenicu da je u općini slavensko stanovništvo bilo u velikoj većini. Ipak, u Raklju je postojala snažna talijanska propaganda. Nakon što je Družba otvorila hrvatsku jednorazrednicu u studenom 1904. godine, Lega je iduće godine u istom mjestu otvorila svoju, no s obzirom na to da su djeca pohađala Družbinu školu, Legina se zbog nedovoljnog broja polaznika morala zatvoriti.²⁸³ Primjer Legine škole u Raklju služi kao jasan dokaz toga da su Talijani svoje privatne škole osnivali u određenom mjestu neovisno o tome ima li tamo

---

²⁷⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu.

²⁷⁷ U *Narodnoj prosvjeti* navodi se da je te školske godine škola u Šijani podijeljena na dvije trirazredne škole – mušku i žensku („Desetgodišnjica Družbine škole u Puli,“ *Narodna prosvjeta* 7-8 (1908): 113 – 120).

²⁷⁸ *Naša sloga*, 19. svibnja 1904., br. 20; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²⁷⁹ Iako je razred u Vinkuranu bio pod ravnateljstvom škole u Šijani, na popisu Družbinih škola u godišnjim izvješćima on se uvijek navodi posebno, pa ga iz tog razloga uzimamo kod statističkih podataka o broju Družbinih škola kao zasebnu ustanovu.

²⁸⁰ Tone Crnobori, „Škola i Ćirilo-Metodska družba u Premanturi,“ u *Prilozi o zavičaju*, sv. 4, ur. Josip Percan (Pula: Čakavski sabor – Katedra Pula, 1986), 351; *Naša sloga*, 18. svibnja 1905., br. 20; 19. svibnja 1904., br. 20; 5. srpnja 1906., br. 27.

²⁸¹ O samoj godini njezina otvorenja postoje proturječni podatci. Tone Crnobori navodi da je ona otvorena 1911. godine, dok u Družbinom godišnjem izvješću za 1907. godinu Viktor Car Emin spominje da je ona otvorena 1907. godine (Crnobori, „Škola i Ćirilo-Metodska družba u Premanturi,“ 351-352; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu).

²⁸² Crnobori, „Škola i Ćirilo-Metodska družba u Premanturi,“ 351-352; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 168; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²⁸³ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 109; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 205-206; Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 169, 171; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 17. studenog 1904., br. 46.

Talijana ili nema uopće, što samo potvrđuje već izneseni zaključak da je djelatnost Lege bila čisto ofenzivna, usmjerena na zatiranje slavenstva, a ne na obranu talijanstva. Općina Svetvinčenat, u kojoj su početkom 20. stoljeća vlast držali Talijani, bilo je još jedno od područja u kojima je hrvatsko školstvo bilo posve zapušteno.²⁸⁴ Družba je stoga u razdoblju od par godina tamo osnovala ukupno tri svoje škole. Prva među njima bila je ona u Štokovcima, a sam proces osnivanja te škole bio je ispunjen napetošću. Naime, s g. Perkovićem, posjednikom u Štokovcima, koji je ponudio kat svoje kuće za smještaj škole, pregovarale su istovremeno i Družba i Lega. Dotični je gospodin bio u dugovima i tražio je izlaz, pa je brza reakcija bila nužna. U konačnici je Družba, uz veliku pomoć naroda u tim trenutcima, uspjela za 7000 kruna otkupiti potrebne prostorije, i hrvatska jednorazrednica u Štokovcima²⁸⁵, nakon odugovlačenja vlasti s izdavanjem uporabne dozvole, mogla je napokon biti otvorena.²⁸⁶ Nakon Štokovaca, Družba je jednorazrednu školu s hrvatskim nastavnim jezikom otvorila i u Smoljancima u ožujku 1906. godine, a 1907. godine i u samom Svetvinčentu gdje je mjesno Gospodarsko društvo Družbi ustupilo potrebne prostorije za smještaj škole.²⁸⁷

U koparskom kotaru, gdje su u najvećoj opasnosti od talijanizacije bili Slovenci i Hrvati u općinama Kopar, Piran, Izola i Milje, Družba je tek nakon 1907. godine osnovala većinu svojih škola.²⁸⁸ Prva njezina škola u tom kotaru bila je, silom prilika, hrvatska jednorazrednica u Brgudcu u općini Buzet, u kojoj su na vlasti bili Hrvati. Još sredinom 1890-ih godina, nakon što je Pokrajinsko školsko vijeće odobrilo osnivanje javne hrvatske škole, mještani su uz Družbinu pomoć sagradili školsku zgradu. Međutim, školske su vlasti odugovlačile s namještenjem učitelja, i Družba je u Brgudac kao učitelja uputila Josipa Svjetličića. Nakon što je on prešao u novootvorenu školu u Štokovcima, škola u Brgudcu ponovno je ostala bez učitelja. Budući da školske vlasti učitelja nisu poslale, Družba je ponovno namjestila svog učitelja, i škola koja je trebala biti javna, postala je na neko vrijeme zapravo Družbina.²⁸⁹ Spomenuti primjeri Vlahova, Šušnjevice i Brgudca pokazuju da Družba

---

²⁸⁴ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 203-204; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine“, 173 – 211.

²⁸⁵ Dok Ante Cukrov navodi da je škola otvorena 7. studenog 1903. godine, *Naša sloga* spominje da je otvorenje bilo 23. studenog 1902. godine, a izvješće Družbinog ravnateljstva školu ubraja u one koje su otvorene 1902. godine (Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine“, 198; *Naša sloga*, 27. studenog 1902., br. 76; HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu).

²⁸⁶ *Naša sloga*, 29. srpnja 1902., br. 58; Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine“, 198.

²⁸⁷ Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine“, 199; *Naša sloga*, 27. lipnja 1907., br. 36; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²⁸⁸ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 242-246.

²⁸⁹ *Naša sloga*, 15. srpnja 1902., br. 54; HR-HDA-819, Izvješće za 1902. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu; *Naša sloga*, 19. svibnja 1904., br. 20.

ne samo da je pomogla u gradnji javnih škola, već je jednako tako nastojala, u skladu sa svojim kadrovskim i materijalnim mogućnostima, omogućiti njihov nesmetan rad ukoliko bi školske vlasti otezale s namještenjem učitelja ili pak njegovim uzdržavanjem.

U krčkom kotaru Družbina pomoć nije bila prijeko potrebna. Naime, sve su općine bile posve hrvatske, a Talijana je bilo jedino u gradu Krku. Dok će do otvorenja Družbine škole u tom gradu proći još neko vrijeme, 1907. godine Družba je školu otvorila u Gabonjinu, gdje su mještani sami sagradili školsku zgradu, ali školske vlasti odbile su poslati učitelja. Stoga je umjesto javne otvorena Družbina hrvatska jednorazredna škola.²⁹⁰ Iako se zabavište utemeljeno u Vrbniku u *Našoj slozi* također spominje kao Družbina ustanova, ono to nije bilo. Naime, Družba je samo pomogla u njegovu osnivanju, te se ono u Družbinim godišnjim izvješćima ne ubraja u Družbina zabavišta.²⁹¹

7.3. Narodna pobjeda i glavna skupština u Pazinu 1907. godine

Povećanje broja Družbinih škola od 1900. godine nadalje teklo je usporedno s postepenim izlaskom narodnog pokreta iz privremene krize na samom prijelazu stoljeća i s novim važnim uspjesima na političkom planu. Nakon uvođenja pete kurije općeg glasačkog prava, čime je Istra birala pet svojih predstavnika u Carevinsko vijeće, na izborima 1897. i 1901. godine Hrvatsko-slovenska narodna stranka doživjela je neuspjeh. Godine 1897. izabrani su Spinčić i Laginja, ali uz neočekivan poraz u petoj kuriji, dok je 1901. godine od slavenskih zastupnika izabran samo Spinčić, a na izborima za Istarski sabor iste godine slavenski su zastupnici osvojili 9 od ukupno 33 mandata.²⁹² U skladu s navedenim, potrebna je bila reorganizacija strukture i djelovanja Hrvatsko-slovenske narodne stranke, pa je 1902. godine osnovano Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, kao podružnica tršćanske Edinosti bazirana u Istri koja je trebala omogućiti samostalnije djelovanje istarskih Hrvata i Slovenaca. Na čelo društva došao je Spinčić, čime je listi njegovih dužnosti pridodana još jedna.²⁹³ Zbivanja u Bansknoj Hrvatskoj 1903. godine također su pomogla narodnom pokretu u Istri u izlasku iz krize jer su osnažila osjećaj solidarnosti i zajedništva, a osnivanje društva Sokol u Pazinu ujesen iste godine značajno je pridonijelo općoj mobilizaciji narodnih masa.²⁹⁴ Jačanje

²⁹⁰ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 289; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu.

²⁹¹ *Naša sloga*, 26. kolovoza 1909., br. 35; HR-HDA-819, Izvješće za 1904. godinu.

²⁹² Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 184, 186, 209-210; Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 197-198; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 45-46.

²⁹³ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 218.

²⁹⁴ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 224-225; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 46.

istarskih Hrvata i Slovenaca učvrstilo je beskompromisnost Talijana koji su u Saboru nastavili ignorirati hrvatski i slovenski jezik, odbijajući bilo kakvo popuštanje kad je u pitanju jezična ravnopravnost, dok su Hrvati i Slovenci, s druge strane, bili spremni na određene kompromise. Međutim, nastojanja bečke vlade za ostvarenjem suradnje Talijana, Hrvata i Slovenaca u Istri nailazila su na neuspjehe.²⁹⁵ Novi poticaj istarskim Hrvatima i Slovencima dala je borba za demokratizaciju izbornog prava koja je 1905. godine započela u austrijskom dijelu Monarhije, a u kampanju se uključila i Hrvatsko-slovenska narodna stranka. Borba je rezultirala reformom izbornog prava 1907. godine kada je uvedeno opće, tajno i izravno pravo glasa na izborima za Carevinsko vijeće, što je trebalo pomoći i u jačanju slavenske pozicije u državnom parlamentu. Izbori provedeni u svibnju 1907. godine, na kojima je Istra po novom birala 6 predstavnika u Carevinsko vijeće, smatrani su trijumfom narodnog pokreta, pokazavši u kojoj je mjeri nacionalna svijest među istarskim Hrvatima i Slovencima raširena i učvršćena. Iako su od 6 mandata slavenski kandidati osvojili njih 3, pri čemu su izabrani Spinčić, Laginja i Mandić, uspjeh je bio izniman zbog činjenice da su 3 kandidata Talijanske liberalne stranke sveukupno osvojila 15 985 glasova²⁹⁶, dok su kandidati Hrvatsko-slovenske narodne stranke osvojili dvostruko više glasova, njih 30 123.²⁹⁷

Oduševljenje tom pobjedom do izražaja je došlo prilikom održavanja glavne godišnje skupštine Družbe u Pazinu 9. lipnja 1907. godine (Prilog 5) koju je potrebno izdvojiti zbog njezine posebne važnosti. Riječ je, naime, bila o velikom narodnom slavlju na kojem se, kako piše *Naša sloga*, okupilo preko 10 tisuća ljudi, a uz političke uspjehe toga su dana istaknuti i oni u sferi školstva koji su također pridonijeli narodnoj pobjedi.²⁹⁸ Uistinu, Družbina je razgranata djelatnost utjecala na povezivanje istarskih Slavena kako na području pojedinih općina, tako na razini čitave pokrajine, a konstantno naglašavanje važnosti obrazovanja na materinjem jeziku i potrebe za prikupljanjem sredstava u korist razvoja slavenskog školstva pomoglo je u jačanju nacionalne svijesti i aktiviranju niza pojedinaca, kao i raznih društava te organizacija istarskih Slavena. Nabranje onih koji su se 9. lipnja okupili u Pazinu pritom jasno ukazuje na snagu i masovnost koju je narodni pokret dosegao, ali i na dobru suradnju sa Slovencima izvan Istre. Uz Laginju, Mandića i Spinčića, prisutni su bili ljubljanski načelnik Ivan Hribar, prvak tršćanskih Slovenaca Otokar Rybář, odvjetnici i bilježnici Konrad Janežič, Šime Kurelić, Ivan Pošćić, Ivan Zuccon, Đuro Červar, Josip Vilfan,

²⁹⁵ Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 218-219, 225-227; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 47.

²⁹⁶ Takvom je rezultatu pridonijelo i to što je Talijanska liberalna stranka oslabljena nastankom Talijanske kršćansko-socijalne stranke i Talijanske socijaldemokratske stranke (Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 47).

²⁹⁷ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 198; Cetnarowicz, *Narodni preporod u Istri*, 232-234.

²⁹⁸ *Naša sloga*, 13. lipnja 1906., br. 34; 27. lipnja 1907., br. 36.

Fran Flego, zatim profesori pazinske gimnazije, svećenici, rodoljubne gospođe i gospođice, učitelji i učiteljice (posebno Družbinih škola), načelnici i podnačelnici slavenskih općina, brodovlasnici, pomorski kapetani, studenti, trgovci, obrtnici, radnici i seljaci.²⁹⁹ Riječi tadašnjeg načelnika pazinske općine Šime Kurelića odrazile su važnost izbornog uspjeha: „Naš je narod pokazao na izborima, da nije više 'šćavo', kako bijaše nekoć, da nije nesvijestan, da više ne spava, nego da je postao zrio, da je postao faktor, s kojim mora svak da računa i sada i u budućnosti.³⁰⁰“ Upravo su te riječi nagovijestile političko ozračje koje će prevladavati u godinama nakon narodne pobjede kada će i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru intenzivno nastaviti sa svojom djelatnošću.

8. Djelovanje Družbe nakon narodne pobjede (1908. – 1914.)

8.1. Političke prilike i sporazum 1911. godine

Oснаženi političkim uspjehom 1907. godine, hrvatski i slovenski političari zahtijevali su, uz provedenu reformu izbornog zakona za Carevinsko vijeće, i provedbu reforme izbornog zakona za Istarski sabor, čime su nastojali postići ravnopravniji položaj u pokrajinskoj vlasti u odnosu na Talijane. Sporazumom koji je uslijedio 1908. godine dogovoreno je povećanje broja zastupnika u Saboru s 33 na 47, pri čemu su za viriliste bila predviđena 3 mandata, za Talijane 25, a za slavenske zastupnike 19 mandata. Slavenski su zastupnici istovremeno dobili i garanciju za sudjelovanje u Zemaljskom odboru, kao i jamstva da se odluke o pitanjima školstva, poljoprivrede i javnih radova ne mogu donositi bez kvalificirane većine.³⁰¹ Iako se slavenska pozicija time poboljšala, istarski se Talijani svoje dominacije nisu htjeli odreći, zbog čega do prave suradnje nije niti moglo doći. Talijani su i dalje nastupali protiv jezične ravnopravnosti u Saboru, odluke su u Zemaljskom odboru donosili bez sudjelovanja slavenskih prisjednika³⁰², a tražili su i novo razgraničenje općina koje bi njima išlo u korist.³⁰³ Zaoštreni odnosi u pokrajini su se nastavili, a posebno je patila pokrajinska uprava, što je

²⁹⁹ *Naša sloga*, 13. lipnja 1907., br. 34.

³⁰⁰ Car Emin, *Moje uspomene*, 86.

³⁰¹ Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 199; Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 48; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 102.

³⁰² Konkretno, misli se na prijedlog talijanskih prisjednika Zemaljskog odbora o potpori od 50 tisuća kruna za organizaciju Prve istarske pokrajinske izložbe u Kopru koja je zapravo trebala izraziti da je Istra talijanska zemlja. Prijedlog je prihvaćen bez prisustnosti slavenskih prisjednika, a kad se o njemu trebalo glasati u Istarskom saboru, došlo je do burne reakcije slavenskih zastupnika na koju je reagirala i talijanska većina. Bilo je to na sjednici 18. listopada 1910. godine u Kopru koja je ujedno posljednja sjednica Istarskog sabora (Trogrlić i Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 201; *Naša sloga*, 20. listopada 1910., br. 42).

³⁰³ Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 49; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 102; *Naša sloga*, 20. travnja 1911., br. 16.

uznemiravalo bečku vladu. Upravo je ona i u ovom razdoblju nastojala zbog toga posredovati između Talijanske liberalne stranke i Hrvatsko-slovenske narodne stranke s ciljem postizanja sporazuma među njima.³⁰⁴ Kao rezultat tih nastojanja, u travnju 1911. potpisan je u Beču novi sporazum koji je, između ostalog, sadržavao i važne odredbe o slavenskom školstvu u Istri. Talijani su pristali na to da se kroz razdoblje od pet godina, počevši od 1. siječnja 1912. godine, u Istri otvori oko 60 škola. Naime, toliko se molbi nagomilalo kod Zemaljskog odbora, i zahtijevalo se da se one riješe. Jednako tako, sporazum je sadržavao odredbu prema kojoj su Družbine škole u Puli, Cresu i Malom Lošinj³⁰⁵ u roku od pet godina trebale prijeći pod pokrajinsku upravu, a dotad se bečka vlada obvezala na uzdržavanje navedenih škola.³⁰⁶ Riječ je bila o lokacijama na kojima su se nalazile najveće Družbine škole na koje je godišnje odlazilo mnogo sredstava, što je, uz ostale troškove, onemogućavalo usmjeravanje Družbina rada prema drugim ugroženim dijelovima Istre. U skladu s tim, konačan cilj Družbe, kao što je već naglašeno, bio je postepen prelazak njezinih škola pod pokrajinsku upravu, čime bi ona umanjila svoje troškove, a njezina će nastojanja da se to ostvari u ovom razdoblju rezultirati i prvim uspjesima. Obvezivanje Talijana u okviru sporazuma 1911. godine na otvaranje javnih, pokrajinskih hrvatskih i slovenskih škola također je trebalo rasteretiti Družbu i pomoći joj da posloži svoje prioritete, odnosno da uloži sredstva u osnivanje škola tamo gdje ih pokrajina nema u planu otvoriti. Iz novinskih natpisa saznajemo da su se javne škole u skladu s postignutim sporazumom uistinu osnivale, no odluka o osnutku škole nije ujedno značila i njezino otvorenje. Naime, prostorija za smještaj škole u određenom mjestu često nije bilo, a upravo su općine to pitanje trebale rješavati. S jedne strane, ukoliko je općinska vlast bila u talijanskim rukama, postojao je nemar prema izgradnji školske zgrade ili pak pronalasku adekvatnih prostorija za smještaj škole. S druge strane, problemi su u vezi s otvorenjem škola postojali i u slavenskim općinama, vjerojatno zbog nedostatka sredstava.³⁰⁷ Sukladno tome, otvorene su samo pojedine od planiranih javnih hrvatskih i slovenskih škola, dok je Družba istovremeno, suočavajući se sa sve većim troškovima, a time i potrebama za materijalnim sredstvima, nastavila svoj rad.

---

³⁰⁴ Car Emin, *Moje uspomene*, 44.

³⁰⁵ Treba naznačiti da nije potpuno jasno koje su Družbine ustanove tim dogovorom obuhvaćene jer se to izrijekom nigdje ne navodi. Problem zapravo predstavljaju Cres i Mali Lošinj, odnosno Lošinj. U slučaju Cresa nije jasno uključuje li dogovor samo grad Cres ili cijeli otok, a isto se pitanje nameće i u vezi Malog Lošinja. Viktor Car Emin, naime, u svojoj knjizi spominje Lošinj, što je naziv cijelog otoka, dok se u Družbinim godišnjim izvješćima spominje Mali Lošinj, što je naziv grada. Dio odgovora daje nam izvješće za 1911. godinu u kojem se spominje da je u Družbinim školama na području obuhvaćenom sporazumom tada zaposlena 21 učiteljska sila, što upućuje na to da je ipak riječ, uz grad Pulu, o otocima Cresu i Lošinj.

³⁰⁶ *Naša sloga*, 20. travnja 1911., br. 16.

³⁰⁷ *Naša sloga*, 16. siječnja 1913., br. 3.

8.2. Prihodi i rashodi Družbe

Podatci o Družbinim rashodima koje je blagajnik iznosio na glavnim godišnjim skupštinama jasno pokazuju da Družbini troškovi, u skladu s njezinim intenzivnim djelovanjem, u pravilu nastavljaju rasti. Dok su rashodi 1906. godine iznosili 61 tisuću kruna, 1908. godine dosegнули su oko 97 tisuća kruna, 1909. godine oko 126 tisuća kruna, 1910. godine smanjili su se na 114 tisuća kruna, 1911. godine povećali na više od 164 tisuće kruna, da bi 1913. godine rashodi iznosili oko 208 tisuća kruna.³⁰⁸ Sredstva se pritom nisu trošila samo na gradnju školskih zgrada, adaptaciju prostorija za smještaj škole ili pak na pružanje materijalne pomoći pojedinim javnim školama. U godišnje su rashode ulazile i plaće sve brojnijim Družbinim učiteljima, pristojbe učiteljskom mirovinskom fondu, potpore za učenike (pogotovo učiteljske pripravnike), najamnine, porezi, zatim troškovi za uzdržavanje školskih prostorija, za popravke zgrada, nabavu školskih potrepština i inventara.³⁰⁹ S obzirom na potrebu podmirivanja svih navedenih troškova, kao i potrebu za daljnjim osnivanjem škola, godišnji su prihodi nužno trebali rasti, dok je Družba istovremeno nastavila s nastojanjima da njene škole postanu javne. Zahvaljujući brojnim izvorima prihoda, kojima su se u razdoblju 1908. – 1914. godine pridružili i neki novi, Družba je, unatoč određenim teškoćama, ipak uspijevala održavati pozitivan odnos prihoda i rashoda, a materijalni su dobitci, prema dostupnim podacima bili sljedeći: za 1908. godinu oko 106 tisuća kruna, za 1909. oko 130 tisuća kruna, za 1910. oko 186 tisuća kruna, za 1911. godinu oko 174 tisuće kruna, za 1912. oko 225 tisuća kruna te za 1913. oko 213 tisuća kruna.³¹⁰

Novi element u prikupljanju sredstava od 1908. godine bile su škrabice za sakupljanje priloga³¹¹ – jedne manje za obitelji, a druge veće za javne lokale, koje su uvedene s ciljem jednostavnijeg prikupljanja donacija.³¹² Osim toga, 1909. godine Ravnateljstvo je iznijelo ideju o pokretanju tzv. Družbine čete od 1000 u vezi koje je sastavljen i poseban pravilnik.

---

³⁰⁸ *Naša sloga*, 4. srpnja 1907., br. 37; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. siječnja 1908. godine (dalje u radu: Izvješće za 1908. godinu); HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³⁰⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 44-45.

³¹⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Izvješće Ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru od 1. siječnja do 31. siječnja 1912. godine (dalje u radu: Izvješće za 1912. godinu); *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³¹¹ Zanimljivo je da jedan čitatelj *Naše sloge* još 1894. godine predlaže da se u čitaonice, kavane i gostione postave škrabice za sakupljanje priloga, kakve je, uostalom, imala i slovenska Družba, a to je predloženo i 1895. godine na glavnoj skupštini u Opatiji (*Naša sloga*, 29. ožujka 1894., br. 13; 11. kolovoza 1895., br. 32). Nije jasno zašto su one uvedene, kako se čini prema izvorima, tek od 1908. godine.

³¹² HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu.

Prema njemu, svaki član te skupine dobiva poseban znak i iskaznicu (Prilog 6) koji zapravo predstavljaju njegovu akreditaciju. Na taj su se način vjerojatno nastojale spriječiti zlouporabe. Uz to, svaki je od tih posebnih povjerenika obvezan na godišnjoj razini poslati Ravnateljstvu najmanje 100 kruna koje će ili sakupiti ili sam uplatiti. Motivacija za pokretanje takve akcije dolazila je iz nemara većine podružnica koje nisu opravdavale visoka očekivanja Ravnateljstva, ali time se, jednako tako, nastojala prevladati nemogućnost osnivanja Družbinih podružnica u Hrvatskoj, Slavoniji te Bosni i Hercegovini, gdje su umjesto njih, povjerenici trebali raditi na prikupljanju sredstava.³¹³ Sama funkcija Družbina povjerenika zapravo nije bila novost i postojala je od samog osnutka Družbe, tako da je ovdje riječ bila o sistematizaciji te funkcije i željenom povećanju broja osoba koje tu dužnost obavljaju. Godine 1912. bilo je ukupno 136 članova Družbine čete od 1000, a među njima su bili i članovi Ravnateljstva te dugogodišnji Družbini povjerenici u hrvatskim gradovima – Pero Magdić u Varaždinu, Božo Vinković u Karlovcu, Gašpar Martinić u Iloku te Rikard Katalinić Jeretov, koji je, živeći u Zadru, dugo bio glavni Družbin povjerenik za Dalmaciju.³¹⁴

U stalnoj potrazi za novim izvorima prihoda, Viktor Car Emin došao je 1909. godine na ideju da donacije upućene Družbi povodom blagdana sv. Ćirila i Metoda 5. srpnja podigne na višu razinu. Naime, sam objašnjava da je od svih prihoda najmanje otpadalo upravo na taj element, zbog čega je odlučio predložiti da se 5. srpnja u svim hrvatskim krajevima dostojno proslavi kao narodni blagdan. U nekim se mjestima, a Car kao primjer navodi Brseč, taj dan već slavio kao narodni blagdan inicijativom puka, a Družba, oko koje se narod okuplja, mogla bi kao takva, po mišljenju Cara, imati ovlast da taj dan proglasi općim narodnim blagdanom. Nakon konzultacija s Konradom Janežičem i Ivanom Poščićem, Car je sastavio proglas kojim poziva narod da 5. srpnja proslavi kao svoj narodni blagdan, uz sakupljanje priloga za Družbu.³¹⁵ U proglasu objavljenom u *Našoj slozi* 24. lipnja 1909. godine on se posebno obraća sokolskim društvima, hrvatskoj omladini, čitaonicama, pjevačkim i tamburaškim društvima da sudjeluju u organizaciji i realizaciji proslave narodnog blagdana, objašnjavajući pritom da je Družbi pomoć naroda nužna jer su „njezini izdatci za posljednjih godina trostruko porasli, dok su joj dohodci ostali gotovo isti“³¹⁶. Uspjeh povodom 5. srpnja bio je 1909. godine uistinu značajan jer je ukupno prikupljeno oko 30 tisuća kruna. Pritom su se iskazali Zagreb s oko 5400 kruna, Opatija-Volosko s oko 5000 kruna, Karlovac s oko 2700

³¹³ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³¹⁴ HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; „Rikard Katalinić Jeretov,“ *Istrapedia*, <https://www.istrapedia.hr/hrv/1318/katalinic-jeretov-rikard/istra-a-z/> (posjet 7.8.2018).

³¹⁵ Car Emin, *Moje uspomene*, 46-47.

³¹⁶ *Naša sloga*, 24. lipnja 1909., br. 26.

kruna, Sušak s preko 2000 kruna, a pridonijeli su i mnogi drugi gradovi i manja mjesta.³¹⁷ Godine 1910. organizaciju narodnog blagdana, uz dopuštenje zemaljske vlade u Zagrebu, preuzeo je Klub Ćirilo-Methodskih zidara³¹⁸, točnije, Središnji odbor za proslavu narodnog blagdana koji su vodili članovi Kluba, a ukupan prihod povodom toga iznosio je oko 40 tisuća kruna.³¹⁹ S obzirom na to da je Klub u većoj mjeri počeo pozornost posvećivati i drugim hrvatskim krajevima koji su bili u opasnosti od odnarođivanja, 63 250 kruna, koliko je prikupljeno povodom narodnog blagdana 1911. godine, trebalo je biti podijeljeno na pola između Družbe i Ćirilometodskih zidara koji su dobivenu svotu iskoristili za „narodno-prosvjetne svrhe svih onih Hrvata koji stanuju u Slavoniji, Medjimurju, Bosni Hercegovini, Bačkoj i na Rieci“³²⁰. Posebna je pažnja među njima posvećena Slavoniji u kojoj su mađarske julijanske škole počele ugrožavati hrvatsku djecu.³²¹ U skladu s tim, Središnji je odbor za proslavu narodnog blagdana razmatrao i osnivanje Hrvatske Matice školske³²², no 1912. godine došlo je do promjena koje su to onemogućile i koje su ujedno negativno utjecale na visinu Družbinih prihoda. Te je godine u Banskoj Hrvatskoj uveden komesarijat, a za kraljevskog je komesara imenovan tadašnji ban Slavko Cuvaj koji je povodom narodnog blagdana dopustio sakupljanje sredstava samo za škole u Hrvatskoj i Slavoniji. U to je vrijeme Klub Ćirilometodskih zidara preimenovan u Hrvatsku narodnu stražu čime se ujedno gubi njegova izričita svrha pružanja pomoći Družbi zbog koje je Klub 1903. godine i osnovan.³²³ Iako su se sredstva iz Banske Hrvatske nastavila prikupljati drugim putevima, Družba je tom promjenom ostala bez značajne materijalne i moralne potpore jer su mnoge akcije dotad išle upravo preko Kluba Ćirilo-Methodskih zidara.³²⁴ Godine 1913. ostale su u Banskoj Hrvatskoj na snazi izvanredne mjere povodom narodnog blagdana, no Ravnateljstvo Družbe uspjelo je ipak postići da zemaljska vlada u Zagrebu ne zabrani prikupljanje sredstava i za Družbu.³²⁵

³¹⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; Car Emin, *Moje uspomene*, 48.

³¹⁸ Te je godine Egidija Kornitzera na poziciji velikog meštra zamijenio Rudolf Horvat (Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara“, 101).

³¹⁹ Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara“, 103; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³²⁰ *Naša sloga*, 29. lipnja 1911., br. 26.

³²¹ Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara“, 105-106; Car Emin, *Moje uspomene*, 42; *Naša sloga*, 29. lipnja 1911., br. 26.

³²² Središnji odbor za proslavu narodnog blagdana na sjednici 4. kolovoza 1911. godine naglasio je potrebu osnutka Hrvatske Matice školske koja bi okupila sva školska društva i klubove u hrvatskim zemljama – Klub Ćirilometodskih zidara u Zagrebu, Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru, društvo Ljudevit Gaj u Rijeci, Napredak u Bosni i Hercegovini i Zrinjsko-Frankopanski klub u Međimurju (*Naša sloga*, 10. kolovoza 1911., br. 32; Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara“, 106-107). Međutim, ideja nije ostvarena.

³²³ HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; Car Emin, *Moje uspomene*, 48; Kolar-Dimitrijević, „Klub Ćirilo-Methodskih zidara“, 110.

³²⁴ U Družbinu izvješću za 1912. godinu Spinčić izražava svoje nezadovoljstvo odnosom Hrvatske narodne straže prema Istri. On pritom navodi da je tek uz velike pismene i otvorene molbe 1912. godine ona dala 4000 kruna iako, prema njegovim riječima, raspolaže imetkom od 100 tisuća kruna.

³²⁵ *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

Narodni blagdan u to se vrijeme nesmetano nastavio obilježavati u Istri, a 1913. godine za njegovu se organizaciju pobrinula Narodna zajednica za Istru³²⁶. Čuvajev komesarijat i nastanak Hrvatske narodne straže nisu bili jedini razlozi umanjenja prihoda koje je Družba dobivala iz hrvatskih krajeva izvan Istre. To je ujedno bilo razdoblje Balkanskih ratova, pa je i akcija Crvenog križa koja se u to vrijeme održavala također nepovoljno utjecala na visinu prikupljenih sredstava.³²⁷ Ono što je Družbi znatno pomoglo kroz 1912. i 1913. godinu bila je potpora bečke vlade dogovorena prethodno spomenutim sporazumom iz 1911. godine, kojom je Družba ipak nadoknadila gubitke tih godina. Nakon dugih pregovora s bečkom je vladom dogovoren fiksni iznos od 70 tisuća kruna, kojim samo Ravnateljstvo nije bilo zadovoljno, smatrajući da su troškovi za uzdržavanje Družbinih škola u Puli, Cresu i Lošinj u viši.³²⁸

Što se tiče ostalih izvora prihoda u razdoblju 1908. – 1914., valja izdvojiti još neke. Zanimljivo je da je 1910. i 1911. godine Družba nakon upućene molbe dobila potporu od zemaljske vlade u Zagrebu na čelu koje se u to vrijeme kao ban nalazio Nikola Tomašić. Potpora je 1910. godine iznosila 5 tisuća kruna, a 1911. godine zemaljskoj vladi u Zagrebu pridružio se i dalmatinski zemaljski odbor.³²⁹ Družbini proizvodi ostali su jednim od najvažnijih izvora prihoda, što se posebno odnosi na žigice koje su redovito donosile oko 20 tisuća kruna prihoda. Ipak, problem koji se u vezi prodaje Družbinih isticao bila je velika konkurencija jer su mnoga društva prodavala svoje žigice, pa narod nije znao kojem bi društvu dao prednost.³³⁰ Uz žigice, nastavilo se s prodajom cigaretnog papira, kavinih surogata, sapuna i razglednica, a u promet su puštene i Družbine svijeće, voćni sok, laštilo, metle te prsni bomboni.³³¹ Spinčić je, u vezi s tim, na slikovit način objasnio na koji način svatko može pridonijeti napretku Družbe: „Mi možemo nadalje svaki dan raditi za Družbu, ako se peremo njezinim sapunom, ako laštimo svoje cipele njezinim laštilom, ako zamatamo duhan u njezin papirić, ako uživamo surogat kavin, što se prodaje u njezinu korist i uopće, ako

---

³²⁶ Riječ je bila o društvu osnovanom u lipnju 1912. godine čija je svrha bila moralno i materijalno pomoći hrvatskom i slovenskom stanovništvu u Istri, a prije svega se to odnosilo na njegovo ekonomsko jačanje i kulturno uzdizanje. Sam Viktor Car Emin navodi da su sve djelatnosti, u koje je Družba zalazila, ali koje su izlazile iz djelokruga određenog Družbinim pravilima, trebale biti integrirane u novoosnovanu Narodnu zajednicu za Istru. Uostalom, na njezinu su se čelu nalazili članovi Ravnateljstva Družbe: Ivan Pošćić postao je njenim predsjednikom, a u središnjem su odboru bili i Spinčić, Car Emin, Janežič, Ivan Ivančić i drugi (*Naša sloga*, 13. lipnja 1912. godine, br. 24; 8. kolovoza 1912., br. 32; 19. lipnja 1913., br. 25; Viktor Car Emin, *Moje uspomene*, 78-79).

³²⁷ *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; Car Emin, *Moje uspomene*, 42.

³²⁸ Car Emin, *Moje uspomene*, 17-18.

³²⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

³³⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³³¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu.

rabimo njezine proizvode“³³². Godine 1909. sklopljen je i ugovor s Prvim češkim društvom za životno osiguranje, kakav je sklopila i slovenska Družba, prema kojem su se osobe mogle osiguravati u korist Družbe.³³³ Nastavilo se s raspačavanjem narodnog biljega, no prihod prikupljen na taj način nije bio zadovoljavajući te je u pravilu iznosio samo oko nekoliko stotina kruna.³³⁴ Važna novčana sredstva, kao i moralna podrška, stizali su iz Sjeverne i Južne Amerike od hrvatske emigracije, posebice od društva Materinska Rieč, koje je obitelj Martinolić utemeljila u Argentini, te od Hrvatske Narodne Zajednice u Pittsburghu, a Družba je svoje povjerenike imala i u Chicagu (Tomo Lacković) te San Franciscu (Fran Akačić).³³⁵ Među izdašnjim donacijama pojedinaca izdvaja se 25 tisuća kruna koje je krajem 1910. godine, neposredno prije svoje smrti, Družbi namijenio podmaršal Đuro Čanić, zatim 25 tisuća kruna od zagrebačkog nadbiskupa Josipa Jurja Posilovića, koji je taj iznos 1912. godine donirao na poticaj nadbiskupa koadjutora Antuna Bauera, te oporučna ostavština izvjesnog Adolfa Petrua iz Osijeka od kojeg je Družba, nakon ostavinske rasprave, 1912. godine dobila oko 20 tisuća kruna.³³⁶ Posljednje dvije donacije, uz novčanu potporu bečke vlade, znatno su pomogle Družbi da u razdoblju Cuvajeva komesarijata i Balkanskih ratova ne osjeti u većoj mjeri manjak prihoda. Hrvatske su novine sa svojim čitateljstvom također nastavile s pružanjem podrške Družbi, što jasno pokazuju i sredstva sakupljena putem novina – 1908. godine sabrano je oko 26 tisuća kruna, 1909. godine oko 20 tisuća, a 1910. i 1911. po 30 tisuća kruna. Značajan pad zamjetan je tek 1912. godine kada je zbog već spomenutih okolnosti sabrano oko 13 tisuća kruna.³³⁷ Potpore je Družba i dalje primala od niza novčanih zavoda (Pusujilnica u Voloskom, Prva hrvatska štedionica Zagreb, Pučka štedionica u Splitu, Banka za Primorje na Sušaku i dr.) te općina, među kojima se izdvajaju Zagreb, Volosko, Karlovac, Kastav, Imotski, Koprivnica, Bjelovar, Varaždin, Split itd.³³⁸ Broj članova utemeljitelja porastao je u ovom razdoblju u odnosu na prethodna dva razdoblja Družbina djelovanja u najmanjoj mjeri. Naime, Družba je od početka 1908. dobila 31 člana utemeljitelja, tako da ih je krajem 1913. godine ukupno bilo 171. Između ostalih, pridružili su

---

³³² HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu.

³³³ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu.

³³⁴ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

³³⁵ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

³³⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³³⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³³⁸ Isto.

se Ivan Pošćić, Rikard Katalinić-Jeretov, Đuro Červar, Adolf Petru te Ferdo Solar.³³⁹ Podružnica je, pak, 1914. godine bilo, prema riječima Viktora Cara Emina, ukupno 93, no tu brojku treba uzeti s dozom opreza jer je pitanje koliko ih je zapravo bilo aktivno. U prilog tome ide i činjenica da su podružnice, gledano u cjelini, nastavile biti jedan od glavnih neuspjeha Družbe, te se njihovo djelovanje iz godine u godinu isticalo kao nezadovoljavajuće. Neprestano naglašavajući požrtvornost i angažman podružnica Lege i Schulvereina, njihov broj te ukupan broj članova tih društava, Ravnateljstvo je, s jedne strane, nastojalo potaknuti Družbine podružnice na intenzivnije djelovanje, no, s druge strane, usporedba s Legom i Schulvereinom, zbog njihove materijalne i brojčane nadmoći, bila je zapravo deplasirana. U razdoblju od 1908. do 1914. godine ukupan prihod Družbinih podružnica kretao se između 12 i 20 tisuća kruna, pri čemu su se kao najaktivnije izdvajale podružnice u Splitu, Puli, Dubrovniku, Šibeniku, Pazinu, Opatiji, Malom Lošinju, Kastvu. Pomalo je ironično da se Ravnateljstvo po prvi put na rad podružnica ne žali na glavnoj Družbinoj skupštini u lipnju 1914. godine uz naznaku da njihov doprinos raste.³⁴⁰ Naime, Prvi svjetski rat zaustavit će njihov napredak i mnoge od onih koje su bile aktivne uvesti u stagnaciju, ali i zamiranje.

8.3. Položaj i djelovanje Družbina učiteljstva

Znatan dio prikupljenih materijalnih sredstava odlazio je godišnje na podmirivanje učiteljskih plaća i doplataka, a s porastom broja Družbinih škola, povećavao se i broj učitelja i učiteljica koje je Družba trebala uzdržavati, te je godinu za godinom taj trošak sve više rastao. Dok je 1899. godine Družba trebala uzdržavati ukupno 3 učitelja, taj se broj 1907. godine popeo na 42, da bi krajem 1913. godine Družba imala ukupno 77 svojih učitelja i učiteljica.³⁴¹

Budući su se učitelji u Istri isprva školovali u muškoj učiteljskoj školi u Kopru čiji je hrvatski odjel u razdoblju od 1905. do 1907. godine postepeno prebačen u Kastav, dok za djevojke sve do 1912. godine u Istri nije postojala učiteljska škola. Naime, te je godine u Pazinu otvorena privatna ženska učiteljska škola s hrvatskim nastavnim jezikom koja je 1916.

---

³³⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³⁴⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³⁴¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1899. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1907. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

godine dobila i pravo javnosti.³⁴² To je ujedno jedan od razloga zbog kojeg su učiteljice u Istri često dolazile iz Banske Hrvatske ili pak Dalmacije, pa tako i one koje su se zaposlile u Družbinim školama. U slučaju da su učitelj ili učiteljica bili iz Banske Hrvatske, Družba se, zbog njene pripadnosti ugarskom dijelu Monarhije, morala obraćati Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beču kako bi dobila odobrenje za njihovo zapošljavanje, ali problema je bilo i pri zapošljavanju onih učitelja koji su se školovali u Istri ili Dalmaciji. Budući da su gotovo svi učiteljski kandidati za vrijeme školovanja dobivali od države potporu koja ih je obvezivala da nakon završetka školovanja moraju minimalno 6 godina službovati u javnim školama u Istri ili Dalmaciji, Družba je morala Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu upućivati molbe o tome da ih razriješi te obveze.³⁴³ Svatko tko se htio zaposliti u Družbinoj školi trebao je, uz molbu za zaposlenje, priložiti svjedodžbu zrelosti ili pak osposobljenja te svjedodžbu dobrog vladanja koje je Ravnateljstvo Družbe prosljeđivalo kotarskim školskim vijećima u sklopu procedure o otvorenju škola.³⁴⁴ Dakle, po svemu sudeći, Ravnateljstvo je imenovalo i namještalo svoje učitelje i učiteljice, no školske su vlasti trebale dati konačno odobrenje.

Jednako tako, školske vlasti i pokrajinsko zakonodavstvo, kao što je već navedeno, Družbinu učiteljstvu nisu jamčili ista prava kao učiteljima u javnim školama, što je značilo da je isključiva odgovornost za regulaciju prava Družbinih učitelja i učiteljica bila u rukama Ravnateljstva koje je o njima moralo voditi posebnu brigu. Riječ je, naime, bila o osobama koje su nerijetko u mjestu gdje je škola osnovana bile glavnim motivatorima raznih akcija, a zbog svoje su se funkcije, kao i hrvatski i slovenski učitelji u javnim školama, nalazili na meti verbalnih i fizičkih napada. Osim toga, učitelji, učiteljice i njihove obitelji financijski su ovisili o Družbi, i ona je morala ispuniti obveze koje je prema njima imala. S druge strane, i Družbino je učiteljstvo zahtijevalo od Ravnateljstva regulaciju svoga pravnog statusa, zalažući se za ostvarenje određenih svojih zahtjeva. Osim toga, organiziranje Družbinih učitelja i učiteljica bilo je potaknuto osnivanjem i djelovanjem staleških učiteljskih organizacija u Istri koje su se borile za zaštitu vlastitih interesa. Čini se da je veći dio Družbina učiteljstva djelovao u sklopu učiteljskog društva Narodna prosvjeta, osnovanog 1897. godine, sudjelujući na glavnim godišnjim skupštinama toga društva, no s obzirom da je

---

³⁴² Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 86-87, 122; Car Emin, *Moje uspomene*, 73; *Hrvatski list*, 7. srpnja 1916., br. 359.

³⁴³ Car Emin, *Moje uspomene*, 80.

³⁴⁴ Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-442, *Kotarsko školsko vijeće u Poreču – 1869/1918*, kut. 7, E – Nove škole (1913), Sovišćine, otvorenje škole, 21. svibnja 1913. godine; Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-442, kut. 6, E – Nove škole (1912), Otvorenje škole u Fuškulinu – Dopis Ravnateljstva Družbe Kotarskom školskom vijeću u Poreču, 9. kolovoza 1912. godine; *Naša sloga*, 24. srpnja 1913., br. 30.

njegov status bio drukčiji od statusa učiteljskih sila u javnim školama, Družbino je učiteljstvo 1906. godine³⁴⁵ izrazilo želju za posebnim zasjedanjem³⁴⁶ prilikom održavanja glavne godišnje skupštine Narodne prosvjete. Čini se da je upravo tada dogovoreno formiranje Udruge Družbinog učiteljstva koja će i u idućim godinama, u vrijeme održavanja skupština Narodne prosvjete, imati svoje zasebne skupštine.³⁴⁷ S obzirom na to se imena pojedinih Družbinih učitelja i učiteljica i nadalje spominju u sklopu društva Narodna prosvjeta, izgleda da su oni svoje djelovanje nastavili u okviru toga društva, unutar kojeg je onda djelovalo i posebno udruženje Družbina učiteljstva.³⁴⁸

Na skupštinama toga udruženja redovito se raspravljalo o pitanju učiteljskih plaća, doplata i mirovinskog fonda, a svi su se prijedlozi i zahtjevi upućivali Ravnateljstvu Družbe. Tako je bilo i nakon skupštine u listopadu 1907. godine u Pazinu na kojoj je glavno pitanje bilo ono o predstojećem novom zakonu o plaćama pokrajinskog učiteljstva Istre. U skladu s tim, Družbino je učiteljstvo u lipnju 1908. godine svoje prijedloge o uređenju vlastitih plaća podnijelo Ravnateljstvu.³⁴⁹ Rezultat nastojanja Družbina učiteljstva za poboljšanje svoga položaja nije izostao. Naime, 1909. godine Ravnateljstvo je tiskalo novu *Pragmatiku za učitelje i učiteljice na školama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru* koja je zamijenila onu iz 1897. godine. Novom su pragmatikom plaće Družbina učiteljstva uređene u skladu s novim pokrajinskim zakonom o učiteljskim plaćama, pa je godišnja plaća za podučitelje (manje od 10 godina učiteljske službe) bila 1200 kruna, za učitelje III. reda (između 10 i 20 godina

---

³⁴⁵ Godine 1906. društvo Narodna prosvjeta počelo je izdavati svoj stručni mjesečnik istog naziva, a u njemu se nalaze i podatci o djelovanju Družbina učiteljstva („Narodna prosvjeta“, *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/3669/narodna-prosvjeta-mjesečnik/istra-a-z/> (posjet 8.8.2018)). Upravo iz tog razloga tek od 1906. godine možemo jednostavnije pratiti organiziranje Družbinih učitelja i učiteljica.

³⁴⁶ Skupština je održana 5. lipnja 1906. godine u Puli u tada još uvijek jedinoj Družbinjoj školi u gradu, a prisutno je bilo 19 Družbinih učitelja i učiteljica. Organizator sastanka bio je Ernest Jelušić, ravnatelj (nadučitelj) Družbine škole u Šijani te predsjednik društva Narodna prosvjeta, kojeg su kolege i kolegice zaposleni u Družbinim školama zamolili za posebno zasjedanje („Glavna skupština Družbinog učiteljstva Istre“, *Narodna prosvjeta* 7-8 (1906): 122 – 123).

³⁴⁷ „Narodna prosvjeta“, *Istrapedia*; „Družbinom učiteljstvu Istre“, *Narodna prosvjeta* 4 (1906); „Glavna skupština Družbinog učiteljstva Istre“, *Narodna prosvjeta* 7-8 (1906): 122 – 123; „Plaće Družbinog učiteljstva“, *Narodna prosvjeta* 7-8 (1908): 126; Nevio Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914.* (Zagreb: Hrvatski književno-pedagoški zbor, Profil International, 2010), 85.

³⁴⁸ Potrebno je navesti da podjela na liberalno i klerikalno usmjerene učitelje i učiteljice nije zaobišla niti Družbino učiteljstvo. Godine 1911., pod utjecajem hrvatskog katoličkog pokreta koji se u to vrijeme širio u Istri, došlo je do raskola unutar društva Narodna prosvjeta istupanjem pojedinih članova, čime je nastala Hrvatska škola – Katoličko učiteljsko društvo za Istru koje je pokrenulo svoj časopis s istim nazivom. Pojedini Družbini učitelji i učiteljice stupili su u novo društvo, a u okviru njega utemeljen je klub Bogoljub koji su činile klerikalno usmjerene učiteljice dječjih zabavišta. Pritom su upravo učiteljice Družbinih zabavišta bile te koje su taj klub formirale („Hrvatska škola“, *Istrapedia*, <http://istrapedia.hr/hrv/1068/hrvatska-skola-casopis/istra-a-z/> (posjet 9.8.2018); Šetić, *Staleška društva*, 112-117; „Zapisnik ustanovne skupštine 'Kluba zabavišnih učiteljica za Istru Bogoljub“, *Hrvatska škola* 4 (1912): 79 – 80). Unatoč tome, ne čini se da je podjela na liberalno i klerikalno učiteljstvo utjecala na Družbin rad.

³⁴⁹ „Plaće Družbinog učiteljstva“, *Narodna prosvjeta* 7-8 (1908): 126.

službe) 1440 kruna, za učitelje II. reda (između 20 i 30 godina službe) 1680 kruna te za učitelje I. reda (više od 30 godina službe) 1920 kruna. Učitelji bez ispita osposobljenja, odnosno oni koji su položili samo ispit zrelosti, dobivali su na godinu 960 kruna, dok su plaće učiteljica u svim navedenim slučajevima iznosile 80% od plaće učitelja.³⁵⁰ Troškovi koji su otpadali na podmirivanje plaća i raznih doplataka Družbinu učiteljstvu time su se povećali, a rastu toga troška svake je godine pridonosio i porast broja škola, odnosno osoba namještenih u njima. Dok je, prema izvješću za 1909. godinu, 51 učiteljskom licu isplaćeno ukupno 67 723 kruna, na više od 60 učitelja i učiteljica 1911. godine potrošeno je 89 269,47 kruna. Kroz 1912. godinu plaće su ponovno uređene u skladu s povećanim plaćama na javnim pučkim školama, tako da je 1913. godine potrošeno ukupno 123 tisuće kruna na 77 učitelja i učiteljica. Ako uzmemo u obzir da su te godine Družbini rashodi iznosili oko 208 tisuća kruna, dolazimo do zaključka da je na plaće i doplatke otpalo oko 59% cjelokupnog rashoda 1913. godine, a postotak od oko 50-60% odnosio se na isti trošak i prethodnih godina.³⁵¹ Pritom je financiranje učitelja izravno ovisilo o narodu, odnosno prikupljenim sredstvima, što je bilo još jednim razlogom zbog kojih je Ravnateljstvo osjećalo pritisak da osigura dostatan godišnji prihod. Mirovinsko osiguranje bilo je još jedno važno pitanje o kojem su Ravnateljstvo te Družbini učitelji i učiteljice raspravljali u nastojanju da pronađu najbolje rješenje. Godine 1909. Ravnateljstvo je osiguralo Družbino učiteljstvo kod Češko slovenskog mirovinskog zavoda u Pragu kod kojeg je osigurano bilo i učiteljstvo slovenske Družbe. S obzirom na to da obje Družbe nisu bile zadovoljne jamstvima koje je taj zavod pružao, zatražile su, svaka za sebe, utemeljenje dviju posebnih mirovinskih zaklada u koje će ulagati sredstva namijenjena učiteljstvu. Ravnateljstvo istarske Družbe dopuštenje za to dobilo je 1912. godine.³⁵²

Iako su Družbini učitelji i učiteljice bili izloženi dvostrukom nadzoru, s obzirom na to da su ih nadzirali nadzornici javnih škola, ali i Ravnateljstvo preko svojih članova ili posebnih ovlaštenika³⁵³, Družbini učitelji i učiteljice mogli su zapravo slobodnije djelovati u odnosu na zaposlenike javnih škola. U vezi s tim, pragmatika iz 1909. godine s jedne je strane potvrdila

---

³⁵⁰ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 51, Pragmatika za učitelje i učiteljice na školama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1909.); HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu.

³⁵¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

³⁵² HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

³⁵³ Dugogodišnji nadzornik Družbinih škola bio je Vjekoslav Spinčić koji je, kad su mu obveze to dopuštale, obilazio Družbine škole, dajući savjete osobama koje su u njima bile namještene (Car Emin, *Moje uspomene*, 76; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 39).

da se Družbino učiteljstvo treba strogo držati školskog i nastavnog reda propisanog za javne pučke škole³⁵⁴, no s druge je strane također potvrdila i članak 15. pragmatike iz 1897. godine u kojem je navedeno sljedeće: „Svaki učitelj na budi kojoj školi Družbe sv. Ćirila i Metoda mora se držati onih istih zakona i ustanova, koje vežu učitelje javnih pučkih škola u Istri. Razumije se, da se u te ustanove ne ubrajaju posebne odredbe, usljed kojih se učiteljima zabranjuje, da slobodno sudjeluju u javnom, političkom životu naroda“³⁵⁵. Dok je učiteljstvo u javnim školama bilo zapravo u funkciji pokrajinskih činovnika te je, kao takvo, u mnogočemu, pa tako i u svojem djelovanju, bili ograničeno samovoljom vlasti, Družbini su učitelji i učiteljice mogli u određenoj mjeri slobodnije djelovati. Dana odredba Ravnateljstva odrazila je ujedno značenje koje je Družba imala u političkom životu pokrajine, u kojem su aktivno sudjelovali i njezini učitelji i učiteljice. Njihov izvanškolski rad bio je uistinu značajan, a osim političke sfere, odnosio se i na onu kulturnu te gospodarsku. U neposrednom kontaktu s narodom, oni su nastojali osigurati poboljšanje njegova položaja, pa su tako pripremali narod na izbore, držali tečajeve za nepismene, organizirali razna predavanja i proslave, osnivali i vodili gospodarska društva, podružnice Družbe i Narodne zajednice za Istru, dok su učiteljice uz to potpomagale i odgoj djevojaka, podučavajući ih vođenju kućanstva, ručnom radu, izradi nošnji i drugim vještinama. Za sav taj rad nisu dobivali nikakvu materijalnu naknadu, ali su ga zato obavljali savjesno i uporno, unatoč izloženosti napadima Talijana i talijanaša.³⁵⁶ Zbog svoje su požrtvornosti Družbini učitelji i učiteljice bili vrlo cijenjeni, a Ravnateljstvo je svoje obveze prema njima uvijek shvaćalo ozbiljno.³⁵⁷

8.4. Nove Družbine škole i stanje u školstvu uoči Prvog svjetskog rata

U razdoblju od 1908. do 1914. godine Družba je značajno proširila mrežu svojih školskih ustanova koja je obuhvatila 23 nove škole i 8 novih zabavišta. Izazovi su pritom ostali isti jer nastojanje Talijana i talijanaša da onemoguće otvaranje i rad osnovanih hrvatskih i slovenskih Družbinih škola nije zamiralo. Narodna pobjeda koju su istarski Hrvati i Slovenci ostvarili 1907. godine pokazala je Talijanima da njihova uporišta u Istri slabe, a s obzirom na to da je talijanizacija putem školskog sustava bila jednom od njihovih efikasnih metoda učvršćenja

---

³⁵⁴ HR-HDA-819, Pragmatika za učitelje i učiteljice na školama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1909).

³⁵⁵ HR-HDA-819, Pragmatika za učitelje i učiteljice na školama Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru (1897).

³⁵⁶ Isto je zapravo vrijedilo i za hrvatske te slovenske učitelje u javnim školama, samo što su oni, u skladu sa svojim položajem, morali biti nešto oprezniji.

³⁵⁷ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 89; Car Emin, *Moje uspomene*, 75-76, 79; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

vlastita položaja, u cijelom su nizu prilika i dalje pokušavali otežati Družbin rad³⁵⁸. Družba je, pak, u ipak za nju nešto povoljnijoj političkoj klimi, uspjela postići određene uspjehe, pa je uz osnutak novih škola i zabavišta, došlo i do prelaska pojedinih njezinih škola pod pokrajinsku upravu, odnosno, u drugim slučajevima, do naznaka da bi se za neke škole u idućem razdoblju to moglo ostvariti. Važan uspjeh, unatoč nezadovoljstvu Ravnateljstva konačnim iznosom, bio je i spomenuti dogovor u vezi 70 tisuća kruna državne subvencije za uzdržavanje škola u Puli, Cresu i Lošinj u koji je i u okolnostima nešto lošijeg materijalnog stanja dopustio Družbi da nastavi svoju djelatnost.

Koparskom se kotaru Družba u većoj mjeri posvetila tek od 1908. godine. Te je godine ona preuzela hrvatsku pomoćnu školu u Račicama, dok je u ožujku iste godine otvorena i jednorazredna škola u Rakitovcu kao prva Družbina škola sa slovenskim nastavnim jezikom.³⁵⁹ Obje su se nalazile u općini Buzet u kojoj je, prema popisu stanovništva 1910. godine na temelju uporabnog jezika³⁶⁰, oko 96% stanovnika koristilo slovenski i hrvatski jezik.³⁶¹ S obzirom na taj podatak i činjenicu da su vlast u općini držali Hrvati, hrvatsko i slovensko školstvo na buzetskom području nije bilo značajnije ugroženo od strane Talijana, ali Družba je u pojedinim slučajevima, poput prije spomenutog Brgudca te Račica i Rakitovca, ipak odlučila pripomoći³⁶². Škola u Brgudcu, koja je od samog početka trebala biti javna, prešla je u pokrajinsku upravu 1908. godine jer se u godišnjem izvješću za tu godinu ona kao Družbina škola više ne spominje, dok je škola u Rakitovcu postala javnom 1911.

---

³⁵⁸ Mnogi pripadnici talijanskog liberalnog građanstva u Istri dijelili su stav koji je imao talijanski povjesničar, novinar i diplomat Attilio Tamaro, opravdavajući tim stavom djelovanje usmjereno protiv Družbe. Kako navodi Cukrov, Tamaro je 1911. godine iznio sljedeće: „I naši protivnici imaju svoje školske ustanove čija su imena poput brazgotina rana usječena u srca Talijana jer njihove škole nisu djelo obrane već uvrede, ne brane Slavene i Nijemce jer nisu ugroženi, kao što to radi Lega Nazionale. [...] Većina Schulvereinovich i Družbinih škola su vojarne u kojima se ugnijezdio [...] neprijatelj koji želi osvajati [...]“ (Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 182). S druge strane, potrebno je naglasiti da je među Talijanima bilo i onih koji su razmišljali drukčije. U skladu s tim, talijanski jezikoslovac i Legin dužnosnik Graziadio Ascoli izjavio je sljedeće: „Tužbe na Družbu sv. Ćirila i Metoda su smiješne. Družba neće nego jedno: da se Slaveni osjećaju Slavenima“ (Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 194).

³⁵⁹ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; *Naša sloga*, 26. ožujka 1908., br. 13; Milan Marušić, „Slovenska škola v Istri“, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 6 (1995): 179 – 196.

³⁶⁰ Svi podatci o broju stanovnika koji će se koristiti u ovom potpoglavlju temeljit će se na popisu stanovništva provedenom 1910. godine. Kako je kriterij koji se koristio i dalje bio uporabni, odnosno općevni jezik, ponovno treba upozoriti da riječ nije o brojkama koje odražavaju narodnost, zbog čega se uz izražene postotke ne koriste riječi koje označavaju narodnu pripadnost (Talijani, Hrvati, Slovenci, Nijemci). Kao što je već navedeno, u pravilu je među stanovnicima talijanskog općevnog jezika bilo i dosta Hrvata i Slovenaca, pa i to treba imati na umu kad se opisuje stanje u školstvu na pojedinom području.

³⁶¹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 5.

³⁶² Iako je Družba u pravilu svoje škole osnivala u onim mjestima u kojima je slavensko stanovništvo bilo u opasnosti od odnarođenja, bilo je i mjesta u kojima Hrvati i Slovenci nisu bili na taj način ugroženi, ali kako škole uopće nije bilo, Družba je u skladu sa svojim mogućnostima ipak pomogla. Međutim, takvi su slučajevi bili rijetki jer je borba protiv talijanizacije, odnosno, rjeđe, germanizacije, ipak bila glavni motivator Družbina djelovanja, što jasno pokazuju i podatci izneseni u ovome radu.

godine.³⁶³ Treba naznačiti da je u koparskom kotaru slavensko školstvo i stanovništvo najugroženije bilo u općinama na sjeverozapadu gdje su i okolnosti bile drukčije. To pokazuje i primjer općine Kopar. Uz to što su na vlasti bili Talijani, godine 1910. u općini je oko 79% stanovnika koristilo talijanski jezik. Sukladno tome, Talijani su vršili snažan pritisak, pogotovo u samom gradu Kopru u kojem je omjer stanovnika, u korist Talijana, bio 93% naprama 7%. Utoliko je značajniji bio uspjeh Družbe koja je u gradu 1910. godine otvorila slovensku jednorazrednicu, znajući da molba o otvorenju javne škole upućena školskim vlastima neće biti tako brzo realizirana.³⁶⁴ Otvorenje Družbine škole u gradu Kopru, s obzirom na navedene okolnosti, predstavlja, u okviru rada Družbe, posebnu situaciju. Riječ je, naime, o jedinoj Družbinoj školi koja je otvorena u tada izrazito talijanskom središtu, u jednom od tzv. talijanskih gnijezda. Općina Milje imala je jednake odlike kao i općina Kopar, stoga nije začuđujuće da je Družba i u ovoj općini odlučila osnovati svoju školu. U skladu s tim, 1910. godine otvorena je slovenska jednorazrednica u Sv. Barbari³⁶⁵, odnosno Miljskim Hribima, važna za sprečavanje talijanizacije koja se širila iz Milja.³⁶⁶ Još jedno isključivo talijansko središte u tom području bio je Piran, koji je, prema popisu 1910. godine, bio čisto talijansko mjesto, dok je u piranskoj općini bilo oko 82% stanovnika talijanskog općevnog jezika. Osnivanjem hrvatske jednorazredne škole u Kaštelu 1911. godine, u blizini kojeg su se nalazile tada talijanske Buje te Umag³⁶⁷, Družba je zašla u područje gdje je talijanizacija već snažno uznapredovala.³⁶⁸ O bujskom kraju *Naša sloga* piše u to vrijeme sljedeće: „Lijep kraj [...] hoće da nam otmu Talijani. Posijali su na pregršt talijanskih, pokrajinskih škola. Gdje nisu mogli – eto ondje 'Lege'. I već sada čuješ upliv tih njihovih kovačnica. Starci i starice govore još lijepim hrvatskim jezikom; muži i žene govore po i po, a djeca čavrljaju među sobom samo talijanski. Do 30-40 godina, što će biti?“³⁶⁹. Dok su Talijani na neko vrijeme nastojali odgoditi otvaranje škole u Kaštelu, prijeteci roditeljima hrvatske djece kaznama i zatvorom, njihova je reakcija u vezi Družbine slovenske dvorazredne škole u Sv. Luciji kraj Portoroža, otvorenoj u rujnu 1912. godine u neposrednoj blizini Pirana, bila mnogo oštrija. *Naša sloga* donijela je u nizu brojeva vijesti o provokacijama Talijana neposredno prije

³⁶³ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

³⁶⁴ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 12; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; *Naša sloga*, 7. listopada 1909., br. 41; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 242.

³⁶⁵ Točna lokacija tog mjesta danas je nepoznata. S obzirom na to da se spominje da je riječ o Miljskim Hribima, znamo da se navedena Družbina škola nalazila negdje na Miljskom poluotoku.

³⁶⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; *Naša sloga*, 8. rujna 1910., br. 36; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 245; Marušić, „Slovenska šola v Istri“, 179 – 196.

³⁶⁷ Administrativno su pripadali porečkom kotaru, dok se Kaštel nalazio u koparskom kotaru.

³⁶⁸ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1, 243; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 24, 99-100.

³⁶⁹ *Naša sloga*, 9. veljače 1911., br. 6.

otvaranja škole, a onda i nakon početka njezina rada. Tamošnji narodni prvak Grgur Milković³⁷⁰ ishodio je na svoje ime građevnu dozvolu, sagradio zgradu i predao je Družbi, što je izazvalo bijes Talijana u Piranu koji su Milkoviću prvo zapalili kuću, a kasnije bacali kamenje kroz prozore nove kuće. Kuću su Talijani zapalili i Ivanu Urbanu, još jednom narodnom prvaku toga kraja, a u prosincu 1912. godine održali su i protestnu skupštinu u Piranu.³⁷¹ Družbine škole u Kaštelu i Sv. Luciji bile su jedine slavenske škole u toj općini.³⁷² Općenito gledano, 1910. godine u koparskom je kotaru bilo oko 43% stanovnika talijanskog i oko 56% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika³⁷³. Dok su prvi krajem 1913. godine imali ukupno 29 škola s 81 razredom, drugi su imali 43 škole sa 67 razreda, u okviru čega je tada 9% otpadalo na Družbine razrede kojih je ukupno, na 5 njezinih škola³⁷⁴, bilo 6.³⁷⁵ Pritom se velika većina slovenskih i hrvatskih javnih škola nalazila, naravno, u slavenskim općinama, zbog čega je djelatnost Družbe, koja je, tada uz izuzetak Račica, svoje škole smjestila u općinama pod talijanskom vlašću, bila od velike važnosti.

U porečkom je kotaru Družba u razdoblju od 1908. do 1914. godine otvorila ukupno 7 škola i 1 zabavište. U svibnju 1909. godine s radom je započela hrvatska jednorazredna škola u Ferencima kraj talijanske Vižinade. Iako je oko 38% stanovnika općine Vižinada koristilo hrvatski jezik, javna hrvatska škola nije osnovana, stoga se škola u Ferencima u tom području pridružila postojećoj Družbinoj školi u Kašteliru. Godine 1912. Družba je u Kašteliru uz školu otvorila i svoje zabavište kako bi dodatno oslabila utjecaj Legine škole i zabavišta u susjednim Labincima.³⁷⁶ U općini Poreč, u kojoj je 1910. godine zabilježeno da oko 32% stanovnika koristi hrvatski jezik, od hrvatskih škola postojale su samo Družbine jednorazrednice u Vabrigi i Baderni. Novu je hrvatsku jednorazrednu školu Družba otvorila 1910. godine u Novoj Vasi u jednoj privatnoj kući, a protiv nje su reagirali kako porečki

³⁷⁰ U izvorima se ponekad navodi ime Gregor umjesto Grgur te prezime Milović umjesto Milković.

³⁷¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; Marušić, „Slovenska šola v Istri,“ 186; *Naša sloga*, 26. rujna 1912., br. 39; 3. listopada 1912., br. 40; 5. prosinca 1912., br. 49; 19. prosinca 1912., br. 51.

³⁷² Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 22.

³⁷³ Stanovnika hrvatskog općevnog jezika bilo je oko 20% i imali su 18 škola i 25 razreda, dok je stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo oko 36% i imali su 25 škola i 42 razreda.

³⁷⁴ Uključene su Družbine škole koje je ona krajem 1913. godine još uvijek uzdržavala. Škole u Brgudcu i Rakitovcu, koje su prešle pod pokrajinsku upravu, zbog toga ovdje nisu ubrojane.

³⁷⁵ Svi statistički podatci o broju stanovnika te broju škola i razreda koji se u ovom potpoglavlju iznose temelje se na podacima koje je Barbalić naveo u svojem djelu *Pučke škole u Istri. Statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata*. Dok se podatci o broju stanovnika, kao što je već navedeno, odnose na 1910. godinu, podatci o školama odnose se na stanje zaključno s 31. prosincem 1913. godine te na sveukupno osnovno školstvo. Dakle, uključuju državne, pokrajinske i privatne (zasebne) škole, a unutar toga i pučke i građanske škole.

³⁷⁶ *Naša sloga*, 27. svibnja 1909., br. 22; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 97-98; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-442, kut. 6, E – Nove škole (1912), Utemeljenje zasebnog dječjeg zabavišta sv. Ćirila i Metoda u Kašteliru, 3. siječnja 1913.

Talijani, tako i tadašnji porečko-pulski biskup Ivan Krstitelj Flapp, no škola je opstala i napredovala. U istoj je općini 1912. godine otvorena i Družbina jednorazredna hrvatska škola u Fuškulinu, dok je iduće godine škola u Baderni prešla pod pokrajinsku upravu.³⁷⁷ Općina Umag bila je, prema popisu 1910. godine, dominantno talijanska općina s oko 94% stanovnika talijanskog općevnog jezika. Hrvatskom stanovništvu ruralne okolice, podložnom talijanskom utjecaju, trebao je, kao i u mnogim drugim slučajevima, vanjski poticaj. Za Materadu, u kojoj je 1896. godine osnovana Legina škola, taj je poticaj dao župnik Šime Sironić koji je 1909. godine došao u to mjesto, stupivši ubrzo u suradnju s Družbom u vezi osnivanja hrvatske škole. Školska se zgrada počela graditi na ime izvjesnog Marka Kozlovića, što je još jedan primjer među već navedenima koji svjedoči o snalažljivosti Družbe u nastojanju da izbjegne pojedine teškoće u procesu osnutka škole. Nakon što je općinska vlast saznala da se gradi škola, započele su prijetnje koje je slijedilo i uništavanje imovine osoba uključenih u gradnju. Družbina je hrvatska škola u konačnici ipak otvorena u siječnju 1912. godine kada joj je, nakon odugovlačenja, izdana stambena dozvola, a ubrzo je postala dvorazrednicom.³⁷⁸ Na neprilike je naišlo i osnivanje Družbine škole u selu Babići³⁷⁹ u kojem je Lega 1909. godine osnovala svoju školu. Prema izvorima, općina Umag prvo nije htjela izdati stambenu dozvolu, a zatim je prilikom blagoslova Družbine jednorazredne škole poslala žandare kako bi je zapečatili, onemogućivši na kraće vrijeme njezino otvorenje. Škola je ipak otvorena krajem 1912. godine.³⁸⁰ U općini Grožnjan Družba je za oko 28% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika, koji nisu imali nijedne svoje škole, pripremala osnutak hrvatske škole u mjestu Martinčići³⁸¹ nedaleko tada talijanskog Grožnjana, a s radom je započela u školskoj godini 1912./13. kao jednorazrednica. Pritom je na stotinjak djece dolazio samo jedan učitelj, što nije bila rijetkost kod hrvatskih i slovenskih škola, bilo javnih,

---

³⁷⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 24. studenog 1910., br. 47; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 87; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; HR-DAPA-442, kut. 6, E – Nove škole (1912), Dozvola za otvorenje škole Družbe sv. Ćirila i Metoda u Fuškulinu, 14. rujna 1912.

³⁷⁸ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 92; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 24, 141, 147-149; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 11. siječnja 1912., br. 2.

³⁷⁹ U izvorima i literaturi se za lokaciju ove škole koriste tri toponima – Babići, Starčići i Lovrečica, zbog čega se može pomisliti da je riječ o dvije ili čak tri različite Družbine škole, što nije slučaj. Čini se da se škola nalazila u selu Babići, za koje se tada koristio i naziv Starčići, dok se toponim Lovrečica koristio za oznaku šireg područja.

³⁸⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 11. ožujka 1909., br. 11; 24. prosinca 1912., br. 52; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 164-169.

³⁸¹ U izvorima i literaturi može se naići na podatak da se škola nalazila u Grožnjanu, no i Barbalić i Varelija navode da je u Grožnjanu bila javna talijanska škola, dok Družbinu školu smještaju u Martinčiće. Vjerojatno objašnjenje jest to da se zbog neposredne blizine Grožnjana znao koristiti upravo taj toponim.

bilo Družbinih.³⁸² Godine 1913. Družbina hrvatska jednorazredna škola u općini Motovun, gdje je 1910. godine bilo oko 67% stanovnika hrvatskog i slovenskog jezika, otvorena je, uz postojeću Družbinu školu u Kaldiru, i u Sovinjštini. Nakon dobivanja stambene dozvole krajem 1912. godine, problem je bio pronalazak učitelja koji će u Sovinjštini održavati nastavu, što pokazuje da je bilo situacija u kojima se Družba suočavala i s tim izazovom. Škola je kao jednorazrednica u konačnici službeno otvorena u listopadu 1913. godine.³⁸³ U porečkom kotaru Družbino je djelovanje bez svake sumnje bilo od najveće važnosti. Na oko 68% stanovnika talijanskog općevnog jezika dolazila je 41 škola s 82 razreda, dok je za oko 31% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika³⁸⁴ ukupno bilo 17 škola i 20 razreda. U okviru toga, 14 škola i 17 razreda bilo je krajem 1913. godine Družbino, što znači da je 85% svih hrvatskih razreda u porečkom kotaru otpadalo upravo na Družbu.

U lošinjskom je kotaru Družba u razdoblju od 1908. do 1914. godine osnovala 1 školu, 3 nastavna i 1 obrtni tečaj te čak 6 zabavišta. Budući da statističke podatke o ukupnom broju zabavišta u pojedinim kotarevima nemamo, možemo samo nagađati da je lošinjski kotar bio u tom pogledu zanemaren, što je onda možebitno potaknulo Družbu na to da čak 7 od ukupno 10 svojih zabavišta osnuje upravo u tom kotaru. Jednako tako, važan je faktor pritom bio i taj da su po lošinjskom kotaru nicala talijanska zabavišta koja su u talijanizaciji pomagala talijanskim školama, dok mnoge javne ili pak Družbine hrvatske škole u kotaru takvo uporište nisu imale. Uz postojeće zabavište u Malom Lošinju, Družba je 1908. godine zabavište otvorila uz svoju školu u Cresu, a od 1909. godine u izvješćima se kao zasebno zabavište počinje navoditi i ono u Nerezinama³⁸⁵. U Velom Lošinju Družbino je zabavište s radom krenulo 1910. godine, dok su 1911. godine takve ustanove otvorene i u Čunskom i Unijama, mjestima u kojima su se nalazile talijanska i hrvatska javna škola te talijansko zabavište. U istim je okolnostima 1913. godine Družbino zabavište osnovano i na Susku.³⁸⁶ Krojački

---

³⁸² Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 78-79; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 24. listopada 1912., br. 43; Varelija, *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole*, 113-116.

³⁸³ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 80; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; 16. listopada 1913., br. 42; HR-DAPA-442, kut. 7, E – Nove škole (1913), Sovištine, otvorenje škole, 29. ožujka 1913. i 21. svibnja 1913. godine; Trogrlić, „Hrvatske škole na području Mjesne općine Motovun“, 35 – 58.

³⁸⁴ Stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo je unutar toga 3%, a slovenskih škola nije bilo.

³⁸⁵ U Nerezinama je, kao što je već navedeno, 1906. godine osnovan jedan razred Družbine škole. S obzirom na to da se u izvješćima za 1907. i 1908. godinu uz tu školu spominje i zabavište koje je imalo istu učiteljicu, ono se, po svemu sudeći, nije smatralo zasebnom ustanovom. Od 1909. godine u Družbinim godišnjim izvješćima škola u Nerezinama više se ne navodi na popisu Družbinih ustanova, pri čemu je ona vjerojatno ukinuta, što znači da je u Nerezinama ostala samo postojeća javna hrvatska jednorazredna škola. Možemo zaključiti da se iz tog razloga tek od 1909. godine Družbino zabavište u tom mjestu uključuje u ukupan broj Družbinih zabavišta.

³⁸⁶ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; 14. studenog 1912., br. 46; Zrilić i Nekić, „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području“, 241 – 260.

nastavni tečaj Družba je u ovom razdoblju pokrenula u Malom Lošinj, Velom Lošinj i Cresu, uz objašnjenje da nakon završene hrvatske škole djevojke krojenju privatno podučavaju Talijanke, što također utječe na otuđivanje od hrvatstva. Vjerojatno je iz sličnog razloga otvoren i dječjački obrtni tečaj u Malom Lošinj.³⁸⁷ Što se pak škola tiče, 1909. godine otvorena je Družbina jednorazrednica s hrvatskim nastavnim jezikom u Ustrinama, škola u Velom Lošinj proširena je tada na trirazrednicu, dok je iste te godine trirazredna škola u Malom Lošinj zajedno s nastavnim tečajem smještena u zgradu u centru grada koju je Družba otkupila za 24 tisuće kruna.³⁸⁸ Družbina je aktivnost u lošinjском kotaru bila osjetno zamjetna, na što jasno ukazuju i statistički podatci. Dok je za oko 48% stanovnika talijanskog općevnog jezika bilo ukupno 12 škola s 34 razreda, oko 50% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika³⁸⁹ imalo je 13 škola i 20 razreda, od čega je krajem 1913. godine 11 razreda otpadalo na Družbine 4 škole. Dakle, 55% svih hrvatskih razreda u lošinjском kotaru bilo je Družbino. Osim škola, ne smije se zaboraviti na njena zabavišta i tečajeve, čime njezin rad na lošinjском području dobiva još i veće značenje.

U voloskom su kotaru dvije Družbine škole u ovom razdoblju postale javnima. Godine 1908. pokrajina je preuzela jednorazrednicu u Opatiji, a 1912. godine i Družbinu školu u Voloskom.³⁹⁰ U školi u Ičićima Družba je, pak, zaposlila još jednu osobu, čime je 1911. godine ta škola postala dvirazrednica, a iste je godine otvoreno i Družbino zabavište u Lovranu. Zabavište je, uz javnu dvirazrednu hrvatsku školu u tom gradu kojoj je Družba 1908. godine dodijelila jednog pomoćnog učitelja, trebalo oslabiti utjecaj četverorazredne talijanske, ali i jednorazredne njemačke škole.³⁹¹ U samoj općini Lovran 1910. godine bilo je oko 9% stanovnika njemačkog, oko 15% stanovnika talijanskog i oko 74% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika. Za Hrvate i Slovence u općini postojala je samo navedena škola u Lovranu sve do 14. lipnja 1914. godine, kada je Družba otvorila hrvatsku školu u Lignju gdje je istoga dana održana i posljednja Družbina glavna godišnja skupština.³⁹² Veliki uspjeh, u čijem su ostvarenju sudjelovali i članovi Ravnateljstva Družbe, postignut je u voloskom kotaru 1909. godine kada je u Opatiji s radom započela Komunalna mala realna

---

³⁸⁷ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³⁸⁸ HR-HDA-819, Izvješće za 1909. godinu; *Naša sloga*, 2. prosinca 1909., br. 49.

³⁸⁹ Stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo je unutar toga manje od 1%, a slovenskih škola nije bilo.

³⁹⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu.

³⁹¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 150; *Naša sloga*, 7. rujna 1911., br. 36.

³⁹² Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 150; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; „Stogodišnjica otvorenja škole u Lignju – institucija koja je živjela u inat nedaćama,“ <https://poduckun.net/stogodisnjica-otvorenja-skole-u-lignju-institucija-koja-je-zivjela-u-inat-nedacama/> (posjet 10.8.2018).

gimnazija (Općinska niža realna gimnazija)³⁹³ s hrvatskim nastavnim jezikom.³⁹⁴ Statistički podatci koje Barbalić iznosi pokazuju da je omjer stanovnika i razreda ovisno o općevnom, tj. nastavnom jeziku u voloskom kotaru bio, uvjetno rečeno, najpravedniji u odnosu na ostale kotareve. U skladu s tim, oko 2% stanovnika talijanskog općevnog jezika imalo je 2 škole i 5 razreda, oko 4% stanovnika njemačkog općevnog jezika imalo je 3 škole i 9 razreda, dok je na oko 93% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika dolazilo ukupno 40 škola sa 78 razreda³⁹⁵. Krajem 1913. godine Družba je u ovom kotaru imala samo dvorazrednu školu u Ičićima, stoga je u to vrijeme otprilike 3% svih slavenskih razreda otpadalo na njezine razrede, no pritom ne treba zaboraviti na pomoć koju je prethodno pružila slavenskom školstvu u Opatiji i Voloskom, kao i na pomoć koju će ukazati općini Lovran.

U pazinskom kotaru Družba je nastavila najveću pozornost pridavati općini Labin u kojoj je dotad osnovala škole u Sv. Marini i Ripendi. Iako su Talijani bili u većini samo u gradu Labinu, dok je u cijeloj općini 1910. godine bilo čak 85% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika, njihov je utjecaj još uvijek bio snažan, a mnogo slavenske djece bilo je bez škole. Stoga je Družba pomogla u izgradnji školskih zgrada u Drenju i Sv. Nedelji, a 1910. godine otvorila je hrvatsku jednorazrednicu u Rapcu koja je od Družbine škole u obližnjoj Ripendi preuzela borbu protiv Legine škole u tom mjestu. Rezultat je bio taj da su roditelji djecu ispisivali iz Legine škole i upisivali je u Družbinu čime je broj učenika u njoj ubrzano pado.³⁹⁶ Ono što je također važno naglasiti kad je u pitanju pazinski kotar bilo je otvorenje već spomenute hrvatske Privatne ženske učiteljske škole u Pazinu 1912. godine, što je djevojčicama koje bi završile javne hrvatske ili pak Družbine škole dalo mogućnost školovanja za učiteljice u Istri. Njezinim je osnutkom ujedno osnaženo hrvatsko srednje školstvo u Istri koje je u razdoblju od nešto više od jednog desetljeća dobilo ukupno četiri ustanove³⁹⁷. Uz jačanje sustava osnovnog školstva, i napredak na planu srednjoškolskog obrazovanja svjedoči o učvršćenju pozicije istarskih Hrvata i Slovenaca u pokrajini, a u daljnjem napretku ključnu je ulogu trebala imati upravo mlada inteligencija. Iako su Talijani u pojedinim dijelovima pazinskog kotara pružali snažniji otpor, statistički podatci, u cjelini

---

³⁹³ U njenu su osnivanju sudjelovali, između ostalih, Viktor Car Emin, Andrija Stanger, Matko Trinajstić, Niko Fabianić, Ivan Pošćić, Konrad Janežić i Julije Miran, a glavni je poticaj utemeljenju gimnazije bila vijest u bečkom tisku o mogućnosti osnutka njemačke gimnazije u Opatiji (Car Emin, *Moje uspomene*, 104-106).

³⁹⁴ *Naša sloga*, 9. rujna 1909., br. 37; Car Emin, *Moje uspomene*, 104-106.

³⁹⁵ Stanovnika hrvatskog općevnog jezika bilo je oko 59% s ukupno 26 škola i 57 razreda. S druge strane, stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo je oko 34% s ukupno 12 škola i 18 razreda.

³⁹⁶ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 85; HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; *Naša sloga*, 17. studenog 1910., br. 46; 27. svibnja 1909., br. 22; HR-HDA-819, Izvješće za 1908. godinu.

³⁹⁷ C. kr. državna gimnazija u Pazinu, C. kr. muška učiteljska škola u Kastvu, Općinska niža realna gimnazija u Opatiji i Privatna ženska učiteljska škola u Pazinu.

gledano, ukazuju na nesumnjivu hrvatsku prevlast pred početak Prvog svjetskog rata. Dok je oko 9% stanovnika talijanskog općevnog jezika imalo 10 škola s 19 razreda, oko 90% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika imalo je 35 škola i ukupno 50 razreda³⁹⁸, od čega je 6% otpadalo na razrede Družbe. Ona je svoju aktivnost pritom usmjerila na najugroženiju Labinštinu gdje je krajem 1913. godine imala 3 škole s 3 razreda, potpomažući ujedno gradnju školskih zgrada za smještaj javnih hrvatskih škola.

U pulskom kotaru najveće je zanimanje u razdoblju od 1908. do 1914. godine Družba imala za pulsku općinu, ili točnije, za grad Pulu, gdje je, s obzirom na prisutnost i Talijana i Nijemaca, slavensko školstvo ipak bilo najugroženije. Za 28% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika nasuprot 9% stanovnika njemačkog te 63% stanovnika talijanskog općevnog jezika sve do 1910. godine postojale su samo muška i ženska Družbina škola u Šijani s ukupno 6 razreda, što je značilo da je znatan broj slavenske djece zapravo pohađao talijanske i njemačke škole u gradu.³⁹⁹ S tim u vidu, Družba je 1910. godine u gradu otvorila hrvatsku dvorazrednicu u ulici Castropola koja je zbog svoje lokacije imala posebnu važnost. Naime, bila je smještena u samom srcu grada, u prostorijama Istarske posujilnice uz Narodni dom.⁴⁰⁰ Već je 1911. godine Družba pripremala otvorenje dviju novih škola, u Kaštanjeru i Verudi, no talijanske gradske vlasti to su na neko vrijeme onemogućile. Kao posljedica toga, 26. prosinca 1911. godine u Puli je održan veliki skup protiv zabrane otvaranja dviju škola na kojem se, prema pisanju *Naše sloge*, okupilo oko 1500 ljudi. I dok su s jedne strane Talijani po svaku cijenu nastojali spriječiti napredak slavenskog školstva u Puli, pulski Hrvati i Slovenci, predvođeni tamošnjom vrlo aktivnom podružnicom Družbe, s druge su strane vršili snažan pritisak, boreći se time za svoja prava. Dvorazrednica u Kaštanjeru i jednorazrednica u Verudi s hrvatskim nastavnim jezikom u konačnici su s radom započele 1912. godine. Škola u Kaštanjeru ubrzo je proširena na trorazrednicu, a 1913. godine premještena je u ulicu Besenghi i postala četverorazrednica, što pokazuje potrebu za hrvatskim školama u gradu.⁴⁰¹ Godine 1913. Družba je u Puli otvorila i hrvatsku dvorazrednicu na Velom Vrh. Osim škola u samom gradu, Družba je na području pulske općine, uz svoje postojeće škole u Vinkuranu i Banjolama, 1910. godine osnovala još i

---

³⁹⁸ U pazinskom kotaru stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo je manje od 1% te slovenskih škola nije bilo. S druge strane, za manje od 1% stanovnika njemačkog općevnog jezika ipak je postojala jedna njemačka škola.

³⁹⁹ Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 115.

⁴⁰⁰ HR-HDA-819, Izvješće za 1910. godinu; *Naša sloga*, 25. kolovoza 1910., br. 34; 1. rujna 1910., br. 35; 15. rujna 1910., br. 37.

⁴⁰¹ HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu.

hrvatsku jednorazrednicu u Jadreškima.⁴⁰² Uz porečki i lošinjski kotar, Družba je veliku pozornost pridavala pulskom gdje je 1910. godine bilo oko 5% stanovnika njemačkog, oko 52% stanovnika talijanskog i oko 42% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika⁴⁰³. Pritom je u kotaru bilo 10 njemačkih škola s 36 razreda, 23 talijanske škole s 82 razreda i 28 hrvatskih škola sa 44 razreda. Od toga je 13 škola i 22 razreda bilo Družbino, što znači da je Družba osnovala i uzdržavala točno 50% svih hrvatskih razreda.

Od svih općina u krčkom kotaru jedino je općina Krk imala talijansku većinu, dok su sve ostale općine bile gotovo stopostotno hrvatske. Međutim, od 68% stanovnika talijanskog općevnog jezika u krčkoj općini, prezimena mnogih, prema pisanju *Naše sloge*, ukazuju na to da je zapravo riječ o Hrvatima koji su kroz godine talijanizirani. Kako bi se daljnja talijanizacija oslabila, Družba se spremala na osnutak hrvatske škole u samom gradu Krku, a ona je, nakon dugogodišnjeg otpora Talijana, otvorena u studenom 1911. godine.⁴⁰⁴ Godine 1910. u ovom je kotaru bilo oko 7% stanovnika talijanskog i oko 92% stanovnika hrvatskog jezika⁴⁰⁵. Pritom je postojala samo 1 talijanska škola s 3 razreda te, s druge strane, 23 hrvatske škole s ukupno 41 razredom. Družbine škole u Gabonjinu i Krku imale su ukupno 2 razreda, što znači da je na Družbine razrede otpadalo 5% svih hrvatskih razreda. S obzirom na minimalnu ugroženost krčkog kotara u odnosu na ostale, ne iznenađuje da je i Družbin rad u tom području bio ograničenih razmjera.

Jedan od zanimljivih podataka tiče se nastojanja Družbe za otvaranjem hrvatske škole u Trstu, dakle, izvan Istre. U samom Trstu bilo je dosta hrvatskih pomoraca, radnika i obrtnika, a za njihovu djecu škole nije bilo. Iako je Družbina podružnica u Trstu radila na otvaranju škole, pripremajući za to teren, na temelju podružničkih pravila to nije bilo moguće realizirati, a čini se da su i pravila same Družbe onemogućavala ostvarenje toga cilja jer su ona podrazumijevala osnivanje škola samo u Istri. Kako bi do osnutka hrvatske škole došlo, podružnica Družbe u Trstu je raspuštena te je 7. prosinca 1913. godine utemeljeno Hrvatsko školsko društvo, a dotadašnji predsjednik podružnice Matko Mandić došao je na njegovo čelo. S obzirom na nastanak tog novog društva krajem 1913. godine, nije jasno zašto je na Družbinoj godišnjoj skupštini 1914. godine došlo do promjene pravila koja je uključivala širenje djelokruga Družbe i na hrvatsko školstvo u Trstu. U razdoblju Prvog svjetskog rata

---

⁴⁰² HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26.

⁴⁰³ Stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo je oko 2%, a slovenskih škola u pulskom kotaru nije bilo.

⁴⁰⁴ *Naša sloga*, 4. siječnja 1912., br. 1; HR-HDA-819, Izvješće za 1911. godinu; HR-HDA-819, Izvješće za 1912. godinu; *Naša sloga*, 9. srpnja 1914., br. 26; 28. prosinca 1911., br. 52; 5. rujna 1912., br. 36.

⁴⁰⁵ Stanovnika slovenskog općevnog jezika gotovo i nije bilo.

izvori pokazuju da je upravo Hrvatsko školsko društvo radilo na osnutku škole, a ne Družba, no, po svemu sudeći, do njezina otvorenja nije došlo.⁴⁰⁶

Za kraj ovog dijela rada ostaje još ukratko navesti statističke podatke o školstvu koji se odnose na cijelu pokrajinu Istru kako bi mogli uvidjeti koliko se stanje, u skladu s ojačanim položajem istarskih Hrvata i Slovenaca te intenzivnim djelovanjem Družbe, izmijenilo u odnosu na 1900. godinu, ali i ranija razdoblja. Krajem 1913. godine, neposredno pred početak Prvog svjetskog rata koji će utjecati i na školstvo, statistički su podatci bili sljedeći. Za oko 2% stanovnika njemačkog općevnog jezika bilo je ukupno 14 škola, 46 razreda i 65 učitelja. Stanovnici talijanskog općevnog jezika, kojih je bilo oko 39%, imali su 124 škole, 332 razreda i 409 učitelja⁴⁰⁷. Na oko 59% stanovnika hrvatskog i slovenskog općevnog jezika dolazilo je ukupno 197 škola, 317 razreda te 359 učitelja⁴⁰⁸, pri čemu je Družba imala 42 škole⁴⁰⁹, 63 razreda i 63 učitelja. Dakle, jedna petina svih slavenskih škola i razreda otpadala je krajem 1913. godine upravo na Družbu, ne računajući njezine škole u Šušnjevici, Brgudcu, Rakitovcu, Opatiji, Voloskom i Baderni, koje su dotad već prešle pod pokrajinsku upravu, te Družbinu školu u Nerezinama koja je prethodno, po svemu sudeći, prestala s radom. Brojke iznesene kod pregleda svakog pojedinog kotara i Istre u cjelini zapravo govore same za sebe, jasno ukazujući na ulogu koju je Družba imala u razvoju hrvatskog i slovenskog školstva u Istri, odnosno u samom narodnom pokretu istarskih Hrvata i Slovenaca. Njena djelatnost nastaviti će se i u idućem razdoblju, tijekom Prvoga svjetskog rata, no uz brigu za školstvo, obuhvatit će, stjecajem okolnosti, i neka nova područja djelovanja, čime je Družba ostala jednim od najznačajnijih aktera u Istri, zanimajući se i dalje za dobrobit tamošnjeg hrvatskog i slovenskog stanovništva.

---

⁴⁰⁶ *Naša sloga*, 13. studenog 1913., br. 46; 18. prosinca 1913., br. 51; 9. srpnja 1914., br. 26; *Hrvatski list*, 9. rujna 1916., br. 424.

⁴⁰⁷ Uključeni su podatci koji se tiču područja grada Rovinja. Rovinj je, podsjećamo, bio izdvojen iz kotarske podjele jer je imao poseban statut, stoga ga i Barbalić navodi posebno. Oko 96% stanovništva činili su oni talijanskog općevnog jezika i u gradu su bile samo talijanske škole.

⁴⁰⁸ Stanovnika hrvatskog općevnog jezika bilo je oko 44%, dok je stanovnika slovenskog općevnog jezika bilo oko 14%. Prvi su imali 160 škola, 257 razreda i 283 učitelja, a drugi 37 škola, 60 razreda i 76 učitelja.

⁴⁰⁹ Škola u Lignju ovdje nije uključena jer je osnovana tek u lipnju 1914. godine.

9. Prvi svjetski rat – nova područja djelovanja Družbe

Promjena okolnosti koju je prouzročio Prvi svjetski rat utjecala je i na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru. Ratne prilike, koje su zahvatile i Istru, prisilile su Družbu na prilagodbu i suočavanje s novim izazovima, a ona je pronasla načine kako da u tom razdoblju ne samo opstane, već i nastavi pružati pomoć. Djelovanje u novim okolnostima bilo je izrazito teško, a postojao je stalan strah od toga da će bečka vlada raspustiti Družbu. Stvarna opasnost za njezino ukidanje pojavila se već nakon sarajevskog atentata u lipnju 1914. godine. Naime, u travnju 1914. godine Družba je poslala pismo prosvjetno-gospodarskom društvu Srpska Zora u Dubrovniku s molbom da Družbi pošalje obrazac zahvale koju je društvo slalo obiteljima zbog prinosa koje su one donirale. Redarstvo je nakon atentata pretreslo prostorije tog dubrovačkog društva i pronaslo prepisku s Družbom. Bilo kakva povezanost sa Srbima u tom trenutku nije bila uputna, ali Laginja je tada uspio spriječiti da situacija izmakne kontroli te da Družba bude ukinuta. Problem time nije bio riješen – Družbu se otprije znalo smatrati panslavističkim društvom, a taj se stav u okviru ratnog sukoba između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije učvrstio. Istarski su Talijani u takvoj situaciji dodatno odmagali, otvoreno izražavajući svoje neprijateljstvo prema Hrvatima i Slovencima u Istri, od kojih su mnogi završili u zatvoru, internaciji ili konfinaciji pod optužbom da su panslavisti i srbofili.⁴¹⁰ Među njima su bili i pojedini Družbini učitelji, dok je nekolicina njih pak mobilizirana. Ipak, u listopadu 1914. godine 55 Družbinih učitelja i učiteljica bilo je na svojim pozicijama, spremno održavati nastavu.⁴¹¹

Jedna od glavnih teškoća ponovno je bilo pitanje materijalnih sredstava za djelovanje, pa tako i uzdržavanje učitelja i učiteljica, koje je u ratnim okolnostima poprimilo novu, zabrinjavajuću razinu. Mnogo je ljudi mobilizirano, a usporedno s akcijom prikupljanja sredstava za Družbu, u tijeku je niz drugih akcija pokrenutih zbog ratnog sukoba, pri čemu se najviše ističe prikupljanje sredstava za Crveni križ. Iako u razdoblju od 1914. do 1918. tiskanih Družbinih godišnjih izvješća nije bilo, kao što se niti njezine glavne godišnje skupštine nisu održavale, novine su ponovno te koje nam nude važne podatke o Družbinu radu. Kada je *Naša sloga* u svibnju 1915. godine prestala izlaziti, jedan od glavnih izvora podataka o razdoblju Prvog svjetskog rata u Istri postao je *Hrvatski list*, dnevnik koji je počeo izlaziti u Puli od srpnja 1915. godine. *Hrvatski list* nastavio je ulogu *Naše sloge* vezanu uz pružanje potpore Družbi, pa u skladu s tim poziva narod na doniranje sredstava, objavljuje

⁴¹⁰ Car Emin, *Moje uspomene*, 99, 102; Radetić, *Istarski zapisi*, 239.

⁴¹¹ Car Emin, *Moje uspomene*, 100-101; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 109.

imena onih koji su donirali te izvještava o organiziranim predstavama i koncertima. Redovito se na njegovim stranicama ističu pozivi „Podupirajte Družbu!“ i „Kupujte žigice 'Družbe sv. Ćirila i Metoda'“. Žigice su ostale glavni, a potencijalno i jedini Družbin proizvod koji se u ratnom razdoblju nastavio prodavati, no Družba je i zbog njih naišla na teškoće. Tvornica koja je žigice izrađivala prekinula je proizvodnju, vjerujući da se na kutijama žigica nalaze boje koje su zabranjene. Ravnateljstvo je na to trebalo razjasniti da crveno-bijelo-modra boja ne predstavlja srpske narodne boje, već hrvatsku trobojnicu, nakon čega se proizvodnja i prodaja žigica mogla nastaviti.⁴¹² Družbi su u ovom razdoblju posebno pomogle izdašnije potpore: Vjekoslava Hassek oporučno joj je ostavila oko 10 tisuća kruna, veletrgovac u Zagrebu Radivoj Hafner donirao je 5000 kruna, dok je dr. Ivan Banjavčić oporučno Družbi ostavio oko 70 tisuća kruna.⁴¹³ Angažman naroda u cjelini također nije izostao, što dokazuju popisi brojnih donatora, a materijalnu potporu pružali su i zastupnici u Hrvatskom saboru.⁴¹⁴ Iako točne podatke o iznosu prikupljenih sredstava tijekom Prvog svjetskog rata nemamo, logično je za pretpostaviti da su ukupna sredstva bila puno skromnija u odnosu na prethodna razdoblja Družbina djelovanja, što je ipak nije spriječilo da ono što posjeduje pokuša iskoristiti tamo gdje je najpotrebnije.

Događaj koji je Družbi istovremeno pomogao i odmogao bio je ulazak Italije u rat na strani sila Antante u svibnju 1915. godine nakon potpisivanja Londonskog ugovora. Takav je potez 15. lipnja iste godine rezultirao raspuštanjem Lege Nazionale, ukidanjem svih njezinih podružnica i zatvaranjem postojećih Leginih škola, a uslijedilo je i postepeno ukidanje talijanskih glazbenih, sportskih i čitaoničkih društava. Time su, umjesto istarskih Slavena, pod strogi nadzor došli Talijani.⁴¹⁵ Glavni neprijatelj Družbe u Istri bio je dijelom neutraliziran, no stupanjem Italije u rat otvorila se fronta na Soči, čime je Istra postala najuže ratno područje. Družbin je opstanak ponovno bio upitan jer je u Opatiju došlo naređenje da sve bude spremno za evakuaciju, koja je ipak ograničena samo na jug Istre. S obzirom na to da je Pula bila glavno sidrište austrougarske ratne mornarice, a tamo se nalazio i pomorski te zrakoplovni arsenal, postojala je opasnost od presijecanja komunikacija između južne Istre i ostalih dijelova Monarhije, odnosno mogućnost napada. Stoga je 1915. godine izdana zapovijed o

---

⁴¹² Car Emin, *Moje uspomene*, 102; *Hrvatski list*, 22. lipnja 1916., br. 344.

⁴¹³ *Hrvatski list*, 26. ožujka 1916., br. 255; 7. srpnja 1916., br. 359; 13. kolovoza 1916., br. 397.

⁴¹⁴ Car Emin, *Moje uspomene*, 101; *Hrvatski list*, 7. travnja 1917., br. 634; 7. srpnja 1916., br. 359.

⁴¹⁵ Cukrov, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, 188, 190, 192; Radetić, *Istarski zapisi*, 240; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 108.

evakuaciji civilnog stanovništva⁴¹⁶ južne Istre koja je proglašena ratnom zonom. Više od 60 tisuća ljudi bilo je prisiljeno napustiti svoje domove, a najčešće su završavali u logorima u Austriji, Češkoj i Moravskoj, dok je samo manji broj izbjeglica razmješten po selima gdje su neki među njima uspjeli naći posao.⁴¹⁷ Družba je u skladu sa svojim mogućnostima nastojala pomoći istarskim izbjeglicama te je poslala dr. Ivana Zuccona (Cukona), političara aktivno uključenog u rad Družbine pulske podružnice, da posjeti evakuirce u Moravskoj i obavijesti Družbu o njihovim potrebama. Životne su prilike bile teške, a djeca, od kojih su mnoga prethodno pohađala Družbine škole na Puljštini, ostala su bez ikakve obuke. Spinčić, koji je u vrijeme rata boravio u Zagrebu, još se početkom srpnja 1915. godine obratio za pomoć češkom zastupniku Albrechtu da se zauzme za otvaranje hrvatskih Družbinih škola. Prva škola otvorena je u gradu Svitavy (Zwittau) u Moravskoj zahvaljujući angažmanu evakuiranog Družbina učitelja Josipa Svjetličića, Družbina ravnateljstva te uz odobravanje tamošnjih gradskih i crkvenih vlasti.⁴¹⁸ Hrvatske škole u Češkoj i Moravskoj otvorene su, prema pisanju *Hrvatskog lista*, osim u gradu Svitavy, i u mjestima Horelice kraj Kladna, Šilperk, Nova Ves kraj Moravske Trebove, a trebale su se otvoriti i u mjestima Jedla, Červena Voda kod Zabreha, Brezova, Moravska Trebova, Greifendorf i Libava.⁴¹⁹ Zapravo nije jasno jesu li sve te škole bile ujedno Družbine škole jer se u korištenim izvorima to izrijeком nigdje ne navodi⁴²⁰. Jednako tako, točan broj škola koje je Družba za evakuirce otvorila ne znamo, iako je Mandić naveo da je do travnja 1916. godine samo u Moravskoj bilo otvoreno 25 njezinih škola i 10 zabavišta, što je neispravno. Naime, taj se podatak odnosi na broj Družbinih škola i zabavišta koja su školske godine 1915./16. bila otvorena u Istri.⁴²¹ Osim otvaranja škola, Družba se brinula i o materijalnom položaju izbjeglica, moleći da evakuircima pomognu oni rodoljubi i prijatelji hrvatskog naroda koji žive u područjima gdje

---

⁴¹⁶ Mogli su ostati oni koji su imali namirnica i ogrjeva za 6 mjeseci, što je označavala bijela vrpca koju su dobili (Davor Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata: sudbina evakuiraca – 1914.-1918.* (Pula: Susreti na dragom kamenu, Povijesni i pomorski muzej Istre, 2013), 43).

⁴¹⁷ Radetić, *Istarski zapisi*, 240; Car Emin, *Moje uspomene*, 103; Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 32, 43, 46-47.

⁴¹⁸ *Hrvatski list*, 27. srpnja 1915., br. 23; 29. srpnja 1915., br. 25; 6. kolovoza 1915., br. 31; 13. kolovoza 1915., br. 38; Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 73.

⁴¹⁹ *Hrvatski list*, 14. listopada 1916., br. 459.

⁴²⁰ Ovdje je potrebno ukazati na Mandićev neispravan navod o tome da je upravo Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru svima koji su odlučili otići u Moravsku podučavati na hrvatskom jeziku nudila besplatnu vožnju kartu drugog razreda, plaću i mjesečnu naknadu od 80 do 100 kruna (Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 75). Naime, u *Hrvatskom listu* iznose se te pogodnosti za učitelje, ali se nigdje ne navodi da je istarska Družba ta koja njih nudi (Vidi: *Hrvatski list*, 14. listopada 1916., br. 459).

⁴²¹ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 73; *Hrvatski list*, 7. travnja 1916., br. 267; HR-HDA-819, kut. 52, Družbine škole u šk. god. 1915./16., 5. kolovoza 1916.

se oni nalaze. Spinčić je, uz stalna nastojanja da se njihov položaj poboljša, izbjeglicama i sam slao novac, a Družba je materijalna sredstva prikupljala i za evakuirano stanovništvo.⁴²²

Evakuacija stanovništva južne Istre značila je ujedno zatvaranje škola na području Puljštine, pa tako i onih Družbinih – muške i ženske škole u Šijani, škole u ulici Castropola i ulici Besenghi, škole u Verudi, na Velom Vrh, u Vinkuranu, Banjolama i Jadreškima. Zatvaranje škola u samom gradu Puli, koje su bile uključene u potporu bečke vlade za uzdržavanje škola u Puli, Cresu i Lošinj, utjecalo je na to da vlada iznos subvencije za 1916. godinu snizi sa 70 tisuća na 40 tisuća kruna, što je, uz općenito niže prihode zbog rata, bio još jedan udarac Družbi. Uostalom, to je, prema sporazumu iz 1911. godine, bila i posljednja godina u kojoj je Družba trebala dobiti potporu.⁴²³ Od ukupno 43 škole⁴²⁴ koje je Družba imala neposredno prije početka Prvog svjetskog rata, školske godine 1915./16. bile su otvorene one u sljedećim mjestima: Cresu, Fabcima, Ferencima, Grožnjanu (Martinčićima), Ičićima, Kaldiru, Kašteliru, Kopru, Kaštelu, Krku, Livadama, Lignju, Lovrečici (Babićima), Malom Lošinj, Velom Lošinj, Sv. Barbari (Miljskim Hribima), Materadi, Novoj Vasi, Ripendi, Rapcu, Sv. Marini, Sv. Luciji kraj Oprtlja, Sv. Luciji kraj Portoroža, Svetvinčentu, Zrenju. Osim toga, iz izvora saznajemo da su, uz već navedene zatvorene škole u općini Pula, školske godine 1915./16. bile zatvorene i Družbine škole u Sovinjštini, Štokovcima i Ustrinama, u kojima nije bilo učitelja, te škola u Vabrigi čiju je zgradu zapremilo vojništvo. Što se tiče Družbinih zabavišta, sva ona koja su bila otvorena prije rata, radila su i u ratno doba (Cres, Čunski, Kaštelir, Lovran, Mali Lošinj, Veli Lošinj, Nerezine, Pazin, Unije, Susak).⁴²⁵ Utjecaj rata vidljiv je i na primjeru djelovanja Družbina učiteljstva te polaznika Družbinih škola. U gotovo svim Družbinim školama otvorene su tzv. narodne pisarne u koje su dolazili nepismeni stariji ljudi, žene i djeca kako bi im učitelji i učiteljice pročitali pisma muževa, sinova, braće s bojišta ili pak sastavili odgovore. Jednako tako, Družbino je učiteljstvo objašnjavalo drugima novosti, pisalo je molbe za dopust i oslobođenje unovačenih osoba, posredovalo je između seljaka i općine u vezi aprovizacije i rekvizicija, a nastavilo je držati i tečajeve za nepismene. Požrtvovan rad Družbinih učitelja i učiteljica bio je ujedno dobar poticaj narodu da donira sredstva Družbi.⁴²⁶ Osim njih, angažirana su bila i djeca koja su Družbine škole pohađala. Ravnateljstvo Družbe je, naime, odmah na početku rata izdalo

⁴²² *Hrvatski list*, 26. studeni 1915., br. 135; 7. travnja 1916., br. 267.

⁴²³ Car Emin, *Moje uspomene*, 102.

⁴²⁴ Uključene su 42 škole za koje je Barbalić naveo da su bile Družbine krajem 1913. godine, uz Družbinu školu u Lignju koja je otvorena u lipnju 1914. godine.

⁴²⁵ HR-HDA-819, kut. 52, Družbine škole u šk. god. 1915./16., 5. kolovoza 1916.

⁴²⁶ *Hrvatski list*, 6. srpnja 1916., br. 358; Car Emin, *Moje uspomene*, 104.

naloge svim upraviteljstvima svojih škola da i djeca djeluju u ratne svrhe. Saznajemo da su djevojčice izrađivale kape, rukavice i čarape koje su slane vojnicima, djeca u zabavištima priređivala su božićnicu za vojnike, a sabirale su se i kovine te sakupljalo kupinovo lišće.⁴²⁷ Unatoč teškim okolnostima i manjku sredstava, veliki je dio Družbinih škola ipak djelovao, a otvorene su i četiri nove škole – u Rogočani (općina Labin), Medveji (općina Lovran), Bokordićima⁴²⁸ (općina Svetvinčenat) i Puli.⁴²⁹

Uslijed rata došlo je i do promjene političke situacije u samoj Istri, koja se onda neposredno reflektirala i na školstvo. Naime, 3. travnja 1916. godine carskim je patentom raspušten Istarski sabor, a umjesto Zemaljskog odbora pokrajinsku upravu preuzela je Zemaljska upravna komisija na čelu s dvorskim savjetnikom Aloisom Lasciacom. Time je ograničena i moć koju su Talijani u Istri imali, što je njih samo potaknulo da nastave pružati otpor bilo kakvim nastojanjima istarskih Slavena za poboljšanjem vlastita položaja. Iako je sporazumom iz 1911. godine određeno da zaključno s 1916. godinom sve Družbine škole u Puli, Cresu i Lošinju moraju prijeći pod pokrajinsku upravu, to se nije ostvarilo. Škole u Puli bile su zatvorene, no na Cresu i Lošinju nisu, a Družba ih je, nakon posljednje državne subvencije isplaćene za 1916. godinu, morala sama nastaviti uzdržavati.⁴³⁰ Dogovoreno osnivanje novih pokrajinskih škola na temelju iznad spomenutog sporazuma što je, čini se, uključivalo i prelazak Družbinih škola u javne, nastavilo se od rujna 1916. godine. Naime, u razdoblju od 1912. do 1914. na godinu je osnovano po 12 planiranih škola, ali 1915. godine zbog rata je došlo do zastoja. Nakon što je Zemaljska upravna komisija predložila osnivanje 38 novih škola, Pokrajinsko školsko vijeće, na čijem je čelu bio tadašnji tršćanski namjesnik Alfred Fries-Skene, u rujnu 1916. godine osnovalo je njih 10. Kao što je već istaknuto, odluka o osnivanju nije automatski značila i brzo otvorenje škole. Teškoću je predstavljao nedostatak sredstava i radne snage za gradnju školske zgrade, dok su Talijani ujedno nastavili podnositi žalbe protiv utemeljenja hrvatskih i slovenskih javnih škola. Tako je bilo i u slučaju Družbinih škola u Novoj Vasi, Zrenju i Ferencima kada su općine Poreč, Oprtalj i Vižinada uložile žalbu

---

⁴²⁷ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 52, Pismo Ravnateljstva Družbe sv. Ćirila i Metoda c. kr. kotarskom poglavarstvu Volosko-Opatija, 10. siječnja 1916.

⁴²⁸ Škola u Bokordićima ne navodi se u literaturi na popisima Družbinih škola, ali u *Hrvatskom listu* jasno piše da je riječ o Družbinoj školi u kojoj je, uz školu u Svetvinčentu, predavao Družbin učitelj Josip Svjetličić. Jednako tako, škola se nalazi na popisu Družbinih škola koje su djelovale 1918. godine. Riječ je o popisu koji je Viktor Car Emin poslao Spinčiću između 1918. i 1920. godine (*Naša sloga*, 2. ožujka 1917., br. 598; Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, kut. 52, Dopis Viktora Cara Emina Vjekoslavu Spinčiću, 1918.-1920. godine).

⁴²⁹ Car Emin, *Moje uspomene*, 103; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 109; *Hrvatski list*, 2. ožujka 1917., br. 598; 14. rujna 1917., br. 784.

⁴³⁰ *Hrvatski list*, 8. travnja 1916., br. 268; 2. svibnja 1916., br. 292; 8. listopada 1916., br. 453; Car Emin, *Moje uspomene*, 102.

na odluku Pokrajinskog školskog vijeća o utemeljenju hrvatske javne škole u navedenim mjestima. S druge strane, pojedine je Družbine škole⁴³¹ tijekom rata zaista preuzela pokrajina, čime su one postale javne škole.⁴³² S obzirom na to da je Ravnateljstvo Družbe uvijek isticalo važnost toga cilja, prelazak Družbinih škola u javne bio bi zaista veliki uspjeh da Prvi svjetski rat nije rezultirao negativnim posljedicama ne samo za Družbu, već za Istru u cjelini. Prepreku osnutku novih javnih škola tijekom rata predstavljalo je i to što je Pokrajinsko školsko vijeće neke molbe odbilo uopće uvažiti uz objašnjenje da je prošlo previše vremena otkad se komisija za utemeljenje škole u pojedinom mjestu održala.⁴³³ Time se zapravo odugovlačilo s otvaranjem novih hrvatskih i slovenskih javnih škola, što je i tršćanskom namjesniku davalo prostora za širenje germanizacije. U skladu s tim, on je još u listopadu 1916. godine izdao nalog da se u svim višerazrednim školama u Istri mora uvesti podučavanje njemačkog jezika od drugog razreda, što je iduće godine, nastojanjima Spinčića i Laginje, ipak ukinuto, a zalagao se i za osnivanje njemačkih pokrajinskih škola.⁴³⁴

Opasnost u vezi osnivanja njemačke pokrajinske škole postojala je i u Puli gdje su Nijemci već imali nekoliko državnih i mornaričkih škola, što je takvu školu zapravo činilo nepotrebnom. Pula je, stoga, i u vrijeme rata bila jednim od najugroženijih područja što se tiče hrvatskog školstva jer su sve Družbine škole u gradu, kao i u okolici, zbog evakuacije zatvorene, što je, s druge strane, omogućilo pripreme za učvršćenje njemačkog položaja. Njemačke su škole, naime, zatvorene ostale samo do jeseni 1916. godine. Za hrvatsku djecu koja su ostala u Puli časne sestre sv. Križa držale su inicijalno privatnu poduku u svojem zavodu u Šišanskoj ulici, u čijem je uzdržavanju pomagala Družba, što, s obzirom na broj djece, nije moglo zadovoljiti potrebu za hrvatskim školama u gradu. S obzirom na to, dio

⁴³¹ S razlogom se ovdje ne navodi o kojim je Družbinim školama riječ. Naime, o tom pitanju u izvorima i literaturi postoji cijeli niz kontradiktornih podataka. Barbalić, koji je svoje djelo pisao 1918. godine, iznosi da su javne škole tijekom rata utemeljene u Kaldiru, Vabrigi, Fuškulinu, Kašteliru, Raklju, Svetvinčentu, Smoljancima i Štokovcima, dok je krajem rata u postupku bilo utemeljenje javnih škola u Sv. Luciji kraj Portoroža, Kaštelu, Krku, Ripendi, Martinčićima, Sv. Luciji kraj Oprtlja, Livadama, Babićima, Materadi, Zrenju, Novoj Vasi i Ferencima. Peruško u pogovoru *Mojih uspomena* Viktora Cara Emina, koji je napisan 1953. godine, napominje da je tijekom rata ukupno 21 Družbina škola postala pokrajinska. Od škola koje je Barbalić naveo kao javne ili u procesu da to postanu Peruško nije naveo Vabrigu, Rakalj, Sv. Luciju kraj Portoroža, Krk, Martinčića, Babiće i Zrenj, ali je zato spomenuo da su pokrajinske škole postale muška i ženska škola u Šijani te škola u Cresu, Fapcima, Velom Vrh, Vinkuranu, Račicama i Sv. Barbari. Arhivska građa u okviru *Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića* također ne donosi razjašnjenje jer se neke od iznad navedenih škola spominju kao javne, dok se za druge pak navodi da su Družbine. Pritom određene Družbine škole unutar pojedinih popisa Družbinih škola uopće nisu uključene, pa se postavlja pitanje što je bilo s njima – jesu li ukinute ili postale javne. Navedeni primjeri jasno ocrtavaju složenost problema i nameću potrebu daljnjih istraživanja, no vjerojatno je da niti ona neće dovesti do definitivnog odgovora.

⁴³² *Hrvatski list*, 12. lipnja 1917., br. 700; 17. lipnja 1917., br. 705; 19. lipnja 1917., br. 707; Barbalić, *Pučke škole u Istri*, 87, 91-99; Car Emin, *Moje uspomene*, 103.

⁴³³ *Hrvatski list*, 19. lipnja 1917., br. 707.

⁴³⁴ *Hrvatski list*, 19. lipnja 1917., br. 707; 15. listopada 1917., br. 815.

hrvatske djece zacijelo je pohađao njemačke škole.⁴³⁵ Budući da su se prvi evakuirci počeli vraćati od početka 1916. godine, što se intenziviralo tijekom 1917. godine, broj djece samo se povećavao, te je bilo prijeko potrebno urediti pitanje hrvatske škole i otvoriti barem jednu. Iako je komisija za osnivanje hrvatske javne škole održana 9. rujna 1917. godine, prilikom čega je donesena odluka o osnivanju hrvatske četverorazrednice, pitanje je bilo kada će se to ostvariti.⁴³⁶ Stoga je Družba odlučila pomoći otvorenjem škole koju je smjestila na prvi kat Narodnog doma. Škola je u ožujku 1918. godine prešla pod pokrajinsku upravu i time postala prva hrvatska javna škola u Puli, a ubrzo je prešla i na novu lokaciju u ulici Cenide, u školsku zgradu gdje se već nalazila talijanska škola.⁴³⁷ U isto se vrijeme u gradu vodila i akcija za osnivanje hrvatske realne gimnazije u Puli na čelu koje su bili *Hrvatski list* i pulska podružnica Družbe. Znajući da bi pitanje srednje škole moglo ostati neriješenim na dulji rok, iznesena je ideja o osnivanju privatnog, odnosno Družbinog zavoda. No, kraj rata i njegove posljedice to su spriječili, kao što su onemogućili otvaranje još jedne Družbine srednjoškolske ustanove koju spominje Viktor Car Emin – nautičke škole u Malom Lošinj.⁴³⁸

Družba je u vrijeme rata, osim pružanja pomoći evakuircima, još i dublje zašla u polje humanitarnog rada uključivanjem u akciju zbrinjavanja istarske djece. Riječ je bila o akciji koju je 1917. godine pokrenuo Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika sa sjedištem u Zagrebu čiji je predsjednik bio Josip Šilović, a tajnik Đuro Basariček. S obzirom na sušu i glad, koja je uslijed rata zahvatila Istru, Dalmaciju i Hercegovinu, Središnji se odbor obratio Družbi, Zemaljskom školskom vijeću u Zadru i predsjedništvu hrv. društva Napredak za pomaganje đaka i naučnika u Sarajevu, predloživši smještaj djece iz navedenih područja u plodnije hrvatske krajeve.⁴³⁹ Akciju je s Družbine strane vodio njezin tajnik Viktor Car Emin, a prva su istarska djeca u Zagreb došla krajem srpnja 1917. godine da bi odande otputovala do Sv. Ivana Zeline gdje su smještene kod pojedinih imućnijih obitelji koje su pristale brinuti se o njima. Čuvši da su djeca dobro primljena, sve je više majki dolazilo do Cara moleći ga za pomoć, a pokazatelj njegove angažiranosti u toj akciji bio je i odlazak u Zagreb, gdje je razgovarao s čelnicima Središnjeg

---

⁴³⁵ *Hrvatski list*, 30. kolovoza 1915., br. 52; 13. rujna 1916., br. 428; 19. lipnja 1917., br. 707; 15. ožujka 1918., br. 966.

⁴³⁶ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 114, 122; *Hrvatski list*, 9. rujna 1917., br. 779; 11. rujna 1917., br. 781;

⁴³⁷ *Hrvatski list*, 13. rujna 1917., br. 783; 14. rujna 1917., br. 784; 23. ožujka 1918., br. 974.

⁴³⁸ *Hrvatski list*, 31. svibnja 1918., br. 1036; 20. studenog 1918., br. 1209; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 109-110; Viktor Car Emin, „Hrvatske i slovenske škole u Istri uoči talijanske okupacije godine 1918.“, *Pedagoški rad* 4/6 (1949): 346 – 353; Tone Crnobori, „Matko Laginja i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru“, u *Prilozi o zavičaju*, sv. 4, ur. Josip Percan (Pula: Čakavski sabor – Katedra Pula, 1986), 152.

⁴³⁹ *Hrvatski list*, 22. srpnja 1917., br. 740; Mira Kolar-Dimitrijević, „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu.“, *Podravina* 5/10 (2006): 130-157; Radetić, *Istarski zapisi*, 178.

odbora, te posjet djeci smještenoj u Sv. Ivanu Zelini, o čemu je iznio i svoje dojmove.⁴⁴⁰ Prema izvještaju Središnjeg odbora do studenog 1917. godine bilo je prihvaćeno oko 2 tisuće istarske djece⁴⁴¹, a do kraja rata ta je brojka, prema Carevim riječima, narasla na više od 3 tisuće⁴⁴². Najviše je djece pritom bilo smješteno u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, odnosno Podravini, jer je u to vrijeme, kao napredan gospodarski kraj, mogla pružiti povoljne uvjete za prihvrat djece. Sama je Družba za istarsku djecu prikupljala novac koji bi se koristio za uzdržavanje djece, pogotovo za nabavu odjeće i obuće, čega je najviše nedostajalo.⁴⁴³ Suradnja između Družbe i Središnjeg odbora u Zagrebu te dobra volja obitelji koje su odlučile pomoći dodatno je ojačala sponu između Istre i Banske Hrvatske koje su bile posebno snažne upravo u razdoblju Družbina djelovanja. Međutim, zbivanja koja su uslijedila po završetku rata uvela su Istru u jedno novo razdoblje u kojem su ta povezanost, kao i opstanak same Družbe i njezinih postignuća, ozbiljno dovedeni u pitanje.

10. Talijanska okupacija i zamiranje Družbine djelatnosti

Događaji krajem rata, u listopadu 1918. godine, probudili su nadu svih Južnih Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije, uključujući Hrvata i Slovenaca u Istri. Naime, u Zagrebu je 6. listopada konstituirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u kojem je svoje predstavnike imala i Istra (Đuro Červar, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Josip Grašić, Šime Kurelić). Narodno je vijeće odbacilo manifest cara Karla I. o preuređenju Monarhije i jasno dalo do znanja da će nova država, koja će uključivati sve južnoslavenske narode unutar Monarhije, nastati na njezinim ruševinama. U pojedinim mjestima u Istri, poput Pule, Pazina i Opatije, nastaju u to vrijeme Mjesni odbori Narodnog vijeća, čije osnivanje, zajedno s djelovanjem istarskih predstavnika u Narodnom vijeću, jasno pokazuje da je cilj slavenske većine u Istri ulazak u zajedničku južnoslavensku državu.⁴⁴⁴ Država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 29. listopada nakon što su ukinute sve državnopravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom, a na nadu i velika očekivanja koje su Slaveni u Istri gajili prema novoj državi

---

⁴⁴⁰ *Hrvatski list*, 1. kolovoza 1917., br. 750; 8. siječnja 1918., br. 900; 6. lipnja 1918., br. 962; Car Emin, *Moje uspomene*, 106-107.

⁴⁴¹ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 154.

⁴⁴² Radetić navodi da je u Bansku Hrvatsku ukupno prebačeno 2224 djeteta iz Istre (Radetić, *Istarski zapisi*, 245).

⁴⁴³ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 154-156; Car Emin, *Moje uspomene*, 107; Kolar-Dimitrijević, „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu“, 130-157; *Hrvatski list*, 23. lipnja 1918., br. 1059.

⁴⁴⁴ „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1862> (posjet 15.8.2018).

ukazuje i *Hrvatski list* 5. studenog s naslovom „Istra u zori nove budućnosti“.⁴⁴⁵ Djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru u jugoslavenskoj bi državi, kao zajednici ravnopravnih naroda, postalo suvišno jer bi brigu o slavenskom školstvu vodile državne institucije, čime bi Družba uspješno zaključila svoj dugogodišnji rad. Međutim, oduševljenje koje se osjećalo u Istri nije dugo potrajalo. Početkom studenog 1918. godine u Pulu je uplovilo talijansko ratno brodovlje, dok su u ostatak Istre ulazile talijanske čete.⁴⁴⁶ Naime, Londonskim ugovorom sile Antante Italiji su obećale, između ostalog, pripajanje Istre, a vojnom okupacijom Talijani su željeli osigurati ispunjenje ugovorenih obveza. Iako su talijanske okupacijske vlasti davale jamstva o poštivanju slobode jezika i kulture, proces denacionalizacije koji je uslijedio odmah po okupaciji, dok Italija još nije niti imala međunarodno-pravni suverenitet nad Istrom, svjedočio je o suprotnom. Taj je proces zahvatio i školstvo. Djelovanje Družbe, koja je smatrana „hrvatskim iredentističkim društvom“⁴⁴⁷, bilo je zabranjeno, a sve su njezine škole u kratkom roku ukinute ili pak pretvorene u talijanske.⁴⁴⁸ Pojedini Družbini učitelji i učiteljice napustili su Istru, sklonivši se u novonastalo Kraljevstvo SHS, dok su drugi, pak, ostali u njoj, čekajući konačan ishod. Viktor Car Emin otišao je nakon okupacije na Sušak, da bi krajem prosinca 1918. godine iz Opatije⁴⁴⁹ uzeo neke važnije Družbine spise, vrativši se odmah natrag. S obzirom na to da je postojala nada da će istočna Istra pripasti Kraljevstvu SHS, s rodoljubima u Trstu dogovoreno je da se sjedište Družbe prebaci u taj grad. Time bi Družba, pod uvjetom da joj se dopusti djelovanje, mogla svoj rad nastaviti u onom dijelu Istre koji će pripasti Italiji i stoga trebati pomoć. U veljači 1920. godine taj je premještaj ostvaren, a novi su odbor, prema pisanju Ernesta Radetića, činili dr. Eduard Slavik, pop Šime Červar, dr. Šime Kurelić, Josip Sirotić, dr. Đuro Vesel, Ante Grubišić, Josip Svjetličić, Ivan Stari, dok Viktor Car Emin spominje i dr. Mirka Vratovića te Antu Ivešu.⁴⁵⁰ Arhivska građa, pak, pokazuje da su u nastojanju očuvanja Družbe aktivno sudjelovali i Spinčić i Car. Rapallskim ugovorom 12. studenog 1920. godine riješena je sudbina tadašnje Istre – ona je, s izuzetkom Kastva i otoka Krka, pripojena Kraljevini Italiji uz ponovne garancije Talijana o poštivanju prava Hrvata i Slovenaca. Tračak nade još uvijek je postojao, ali dolaskom fašista na vlast u listopadu 1922. godine jasno je bilo da se hrvatske i slovenske škole neće otvoriti, kao što niti Družba neće moći nastaviti svoje djelovanje. U tim je trenutcima ona započela s rasprodajom

⁴⁴⁵ „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Istarska enciklopedija; Hrvatski list*, 5. studenog 1918., br. 1194.

⁴⁴⁶ *Hrvatski list*, 6. studenog 1918., br. 1195.

⁴⁴⁷ Mate Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata* (Sisak: Jedinstvo, 1972), 163.

⁴⁴⁸ Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata*, 36, 48.

⁴⁴⁹ U to je vrijeme kao blagajnik Družbe u Opatiji djelovao Konrad Janežić umjesto Rikarda Katalinića Jeretova koji je kraj rata dočekao u bečkom zatočeništvu (Car Emin, *Moje uspomene*, 108; „Rikard Katalinić Jeretov“, *Istrapedia*).

⁴⁵⁰ Radetić, *Istarski zapisi*, 179-180; Car Emin, *Moje uspomene*, 108.

svojih zgrada kako bi vratila dugove novčano-gospodarskim zavodima. Pojedine su zgrade uspješno prodane Hrvatima ili Slovencima, neke su prisilno prodane Talijanima, dok su druge oni uništili, a jednako su tako, prema Demarinu, fašisti spalili i Družbin arhiv u Trstu. Godine 1929. godine fašistička je vlast imenovala posebnog povjerenika koji je konfiscirao preostalu Družbinu imovinu, čime je Družba i službeno prestala postojati.⁴⁵¹

---

⁴⁵¹ Demarin, *Hrvatsko školstvo između dva svjetska rata*, 63; Demarin, *Hrvatsko školstvo u Istri*, 157; Radetić, *Istarski zapisi*, 179-180.

11. Zaključak

Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru ubrzo nakon svog osnutka 1893. godine postala je, bez svake sumnje, jednim od najvažnijih društava u okviru narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca. Pod vodstvom istaknutih pojedinaca koji su se zalagali za napredak većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva Istre u svim aspektima, Družba je svoje djelovanje usmjerila prvenstveno na područje osnovnog školstva, znajući da je upravo ono temelj u obrazovanju svakoga pojedinca. Pritom je jedan od preduvjeta za kvalitetnu naobrazbu bila nastava na materinjem jeziku, a riječ je bila o pravu koje je Hrvatima i Slovencima u Istri, kao pokrajini unutar Austro-Ugarske Monarhije, bilo zajamčeno zakonom. Shvaćajući važnost koju bi razgranata mreža hrvatskih i slovenskih osnovnih škola imala u očuvanju i učvršćenju hrvatskog i slovenskog naroda u Istri, istarski su Talijani, vođeni težnjom preobrazbe Istre u talijansku zemlju, na pokrajinskoj i općinskoj razini nastojali to onemogućiti. Služeći se u tim nastojanjima institucijama vlasti, ali i posebnim školskim društvima – Pro Patrijom i Legom Nazionale – Talijani su isprovocirali odgovor istarskih Hrvata i Slovenaca čija je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru pronašla način da im se odupre. Uspješno se noseći s brojnim izazovima, u razdoblju od 1893. do 1918. godine otvorila je i uzdržavala ukupno 54 zasebne škole (Prilog 7) i 10 dječjih zabavišta kojima se suprotstavljala širenju talijanizacije, ali, u pojedinim slučajevima, i germanizacije. Osnivanjem hrvatskih i slovenskih škola primarno u onim područjima u kojima je slavensko stanovništvo, uslijed nedostatka vlastitih i pohađanja talijanskih ili njemačkih škola, bilo ugroženo od odnarođenja, neprestano je iznova dokazivala svoj obrambeni karakter, zahtijevajući ostvarenje jezične ravnopravnosti. Ograničena prije svega svojim materijalnim mogućnostima, Družba nije mogla otvoriti svoju školu u svakom mjestu gdje je to bilo potrebno, no značajna je zato bila i njezina uloga u zalaganju za osnivanje javnih, pokrajinskih hrvatskih i slovenskih škola, kao i pomoć koju je pružala, ukoliko je mogla, u gradnji školskih zgrada za njihov smještaj. Uostalom, Družba se nije zaustavila samo na predškolskom odgoju i osnovnom školstvu, već je pozornost posvetila i srednjoškolskim ustanovama istarskih Hrvata i Slovenaca za čije se osnivanje zauzimala.

Neumorna Družbina borba za narodno školstvo u Istri, usko povezano s političkim pitanjem, dala je važan doprinos jačanju narodnog pokreta – istarski Hrvati i Slovenci u gradovima i ruralnim područjima međusobno se povezuju, interesiraju se za Družbinu ideju i njezin rad, okupljaju se u velikom broju na njezinim godišnjim skupštinama, osnivaju novčano-gospodarske ustanove koje s njom surađuju, angažirajući se sve intenzivnije u

razvoju vlastitog školstva. Stoga je i Družba, djelujući u okviru narodnog pokreta, svojim radom značajno pridonijela njegovu omasovljenju, što jasno pokazuje i široka podrška koju je u Istri stekla ubrzo nakon svoga nastanka te ju zadržala kroz cijelo razdoblje svoga djelovanja. Važno Družbino uporište bila je i snažna moralna, ali i materijalna podrška koju je to društvo imalo među hrvatskim narodom u Rijeci, Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, ali i među Hrvatima u drugim dijelovima Monarhije te onima u emigraciji. Ta činjenica, koju podržavaju brojni podatci izneseni u radu, navodi nas na zaključak da je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, unatoč sudjelovanju Slovenaca u njezinu radu te osnutku nekoliko slovenskih zasebnih škola, zapravo imala izražen hrvatski karakter, što se očituje i u samom broju otvorenih hrvatskih škola od strane Družbe koje su znatno nadmašile broj slovenskih. Hrvatski predznak toga društva nije pritom bio posljedica nikakve unutarnje prisile, već je bio uvjetovan pojedinim općim, vanjskim okolnostima. Među njima možemo istaknuti brojnost Hrvata, koji su u Istri, s izuzetkom određenih dijelova Istarskog poluotoka koji se danas nalaze u Sloveniji, prevladavali nad Slovencima, te iznad spomenutu potporu hrvatskog naroda izvan Istre, dok je, s druge strane, slovenski narod izvan granica tadašnje Istre imao vlastito školsko društvo koje je bilo potrebno financijski podupirati. Zbog prevladavajućeg hrvatskog elementa, Družbino je djelovanje poprimilo još jedan značajan aspekt – onaj nacionalno-integracijski. Naime, Družba je svojim radom neposredno utjecala na razvoj hrvatske nacije u Istri, ali i na hrvatski nacionalno-integracijski proces uopće zbog ojačanih veza među Hrvatima unutar tada već nestabilne Austro-Ugarske Monarhije koja je polako išla prema svome raspadu. Prvi svjetski rat omogućio je Južnim Slavenima ujedinjenje u zajedničku državnu cjelinu, u koju su ušle i hrvatske zemlje, no Istra je pritom ostala izvan jugoslavenske zajednice, doživjevši drukčiju sudbinu.

Ukidanje Družbinih škola, a u konačnici i same Družbe, prometnulo je, prema riječima Viktora Cara Emina, u prvi plan pitanje o tome je li se njezin dugogodišnji trud isplatio. I uistinu, vanjski pokazatelji njezina uspjeha bili su nakon Prvog svjetskog rata uništeni, no ostavština Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru bila je, unatoč tome, od iznimne važnosti. Ta je ostavština bila dio bogatog nasljeđa koje je cjelokupna borba za ostvarenje vlastitih prava u 19. i početkom 20. stoljeća ostavila istarskim Hrvatima i Slovencima. S razvijenom nacionalnom svijesću, uz neizbrisivu spoznaju svojih kapaciteta i mogućnosti vlastita političkog, gospodarskog, kulturnog i prosvjetnog napretka, na koje im je ukazalo upravo prethodno razdoblje, oni su u Kraljevini Italiji, unatoč asimilaciji, represiji i uništenju svega što je hrvatsko i slovensko, točno znali tko su.

12. Prilozi

Prilog 1. Podjela javnih osnovnih škola u Istri ovisno o broju razreda i nastavnom jeziku šk. god. 1893./94.

Škole	Nastavni jezik				
	Talijanski	Hrvatski	Hrv.-tal.	Slovenski	Slov.-tal.
Jednorazrednice	15	37	8	17	0
Dvorazrednice	16	11	5	5	1
Trorazrednice	11	4	1	1	1
Četvororazrednice	7	1	0	0	0
Petorazrednice	11	0	0	0	0
Šestorazrednice	2	0	0	0	0
Ex currendo	0	0	0	1	0
Pomoćne škole	2	28	2	6	0

Prilog 2. Pjesma „Družbi sv. Ćirila i Metoda“ Rikarda Katalinića Jeretova.

Širi krila, družbo sveta,
Nad rodištem milim mojim
Brani naša sirotinja
Posvećenim mačem tvojim.
Htjedoše joj jezik otet,
Htjedoše ju za viek strti.
Sad smo digli tebe jaku
Duševne ju čuvaj smrti!

Trovna zmija djecu našu
Vodila je tudjem krilu,
Učila ju prezirati
Majčin jezik, majku milu.
Plakala je majka biedna
Sirotice gledeć svoje,
Uzdisala očajana:
Smiluj mi se, nebo moje!

Na nebištu otaj vapaj
Začule su do dvie duše,
Dva slavenska do dva brata
Naše vodje nadahnuše.
Pod imenom njenim svetim

Podigoše tebe svetu,
 Da nam braniš djecu malu
 Hrvatskom ju čuvaš svietu.

Širi krila, družbo sveta,
 Povrh Istre toli krasne
 Da hrvatska u njoj svijest
 Probudjena već ne zgasne.
 A dječicu uči sitnu:
 Hrvatska je tvoja mati,
 Cielom rodu klikni gromko
 Istrani smo svi Hrvati.

Prilog 3. Žigice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.

Prilog 4. Raspodjela učitelja ovisno o nastavnom jeziku po kotarevima šk. god. 1899./1900.

Kotar	Hrv. učitelji	Slov. učitelji	Tal. učitelji	Njem. učitelji
Kopar	14	25	46	0
Volosko	28	12	6	0
Pazin	24	0	13	0
Poreč	2	3	54	0
Pula	17	0	52	4
Lošinj	37	0	32	0
Rovinj	0	0	16	0
Ukupno	122	40	219	4

Prilog 5. Poziv na glavnu godišnju skupštinu Družbe u Pazinu 1907. godine.

POZIV

92

na

XIV. redovitu glavnu god. skupštinu

družbe

Sv. Ćirila i Metoda za Istru

koja će se držati u nedjelju, dne 9. lipnja 1907. u prostori-
jama „Narodnog doma“ u Pazinu.

RASPORED:

I. U 10 sati pr. p.: Doček članova družbine Uprave i gostova
na kolodvoru.

II. U 3 sata p. p.: **glavna skupština družbe sv. Ćirila i Metoda
za Istru**, sa slijedećim dnevnim redom:

1. Pozdrav predsjednika;
2. Čitanje zapisnika posljednje glavne skupštine;
3. Izvješće tajnika;
4. Izvješće blagajnika;
5. Izvješće nadzornoga Vijeća;
6. Izbor jednoga člana u Ravnateljstvo;
7. Možebitni predlozi.

(Odnosno na posljednju točku dnevnoga reda, umoljavaju se ona p. n. gg. skupšti-
nari, koji žele na skupštini postaviti kakav predlog, da ga blagoizvole priopćiti družbi-
nom Ravnateljstvu barem tri dana prije skupštine).

III. U 8 sati na večer: **Zabava** s proslavom, tamburanjem, pjevanjem,
predstavom i plesom.

Igrat će sokolaška glazba iz Buzeta, koja će sudjelovati i kod dočeka gostiju.

Potanji raspored zabave dijelit će se kod blagajne.

Volosko-Opatija, 20. svibnja 1908.

Ravnateljstvo
družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru

V. TOMIČIĆ I DR., OPATIJA.

Prilog 6. Iskaznica članova Družbine čete od 1000 s pečatom Družbe.

144

Br. .... **ISKAZNICA**

Gosp. ....

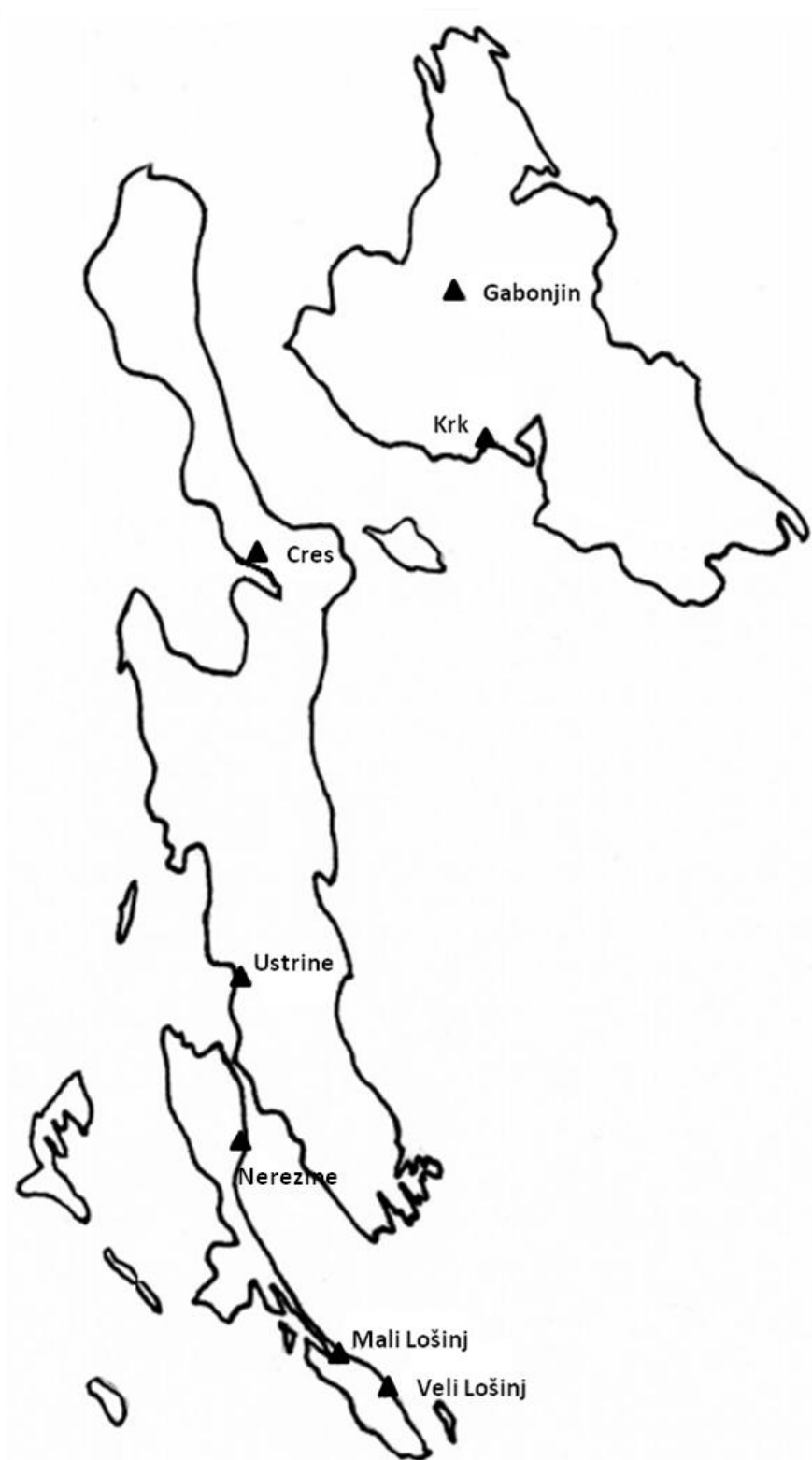
Ravnateljstvo družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru potvrđuje ovim, da Vas je primilo u četu od 1000 družbinih povjerenika, uslijed čega ste ovlašteni sakupljati prinose za družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru.

Opatija, dne .....
Za Ravnateljstvo:

Prilog 7. Prostorni raspored svih Družbinih pučkih škola u razdoblju od 1893. do 1918. godine na prostoru tadašnje Istre.

12.1. Popis priloga

Prilog 1. Ante Cukrov, „Osnovno školstvo Svetvinčenštine do kraja 1. svjetskog rata (tragom dokumenata u Državnom arhivu u Pazinu),“ *VIA* 6-7 (1996-1997), 191-192.

Prilog 2. *Naša sloga*, 21. ožujka 1895., br. 12.

Prilog 3. Ernest Radetić, *Istarski zapisi* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.), 200-201.

Prilog 4. Antun Klodič-Sabladoski, „Povijest školstva u austrijskom Primorju,“ *Narodna prosvjeta* 11-12 (1910), 239-240.

Prilog 5. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, kut. 52.

Prilog 6. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-819, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, kut. 52.

Prilog 7. Kartu s prostornim rasporedom Družbinih škola izradila Marina Pajduh (geografska karta Istarskog poluotoka preuzeta s: <http://istralaviorao.hr/Multimedija/Foto>, posjet 7.5.2018).

13. Bibliografija

13.1. Izvori

Arhivska građa

Državni arhiv u Pazinu. HR-DAPA-27. *Carsko-kraljevsko kotarsko poglavarstvo u Pazinu (1868-1918)*. Kutija 58.

Državni arhiv u Pazinu. HR-DAPA-442. *Kotarsko školsko vijeće u Poreču – 1869/1918*. Kutije 6 i 7.

Hrvatski državni arhiv. HR-HDA-819. *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*. Kutije 51 i 52.

Periodičke publikacije

Hrvatski list (1915. – 1918.).

Hrvatska škola (1912. – 1914.).

Narodna prosvjeta (1906. – 1914.).

Naša sloga (1870. – 1915.).

Ostali izvori

Car Emin, Viktor. *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1953.

Klodič-Sabladoski, Anton. „Povijest školstva u Austrijskom primorju.“ *Narodna prosvjeta* (u nastavcima 1909. – 1910.).

13.2. Literatura

Barbalić, Fran. *Pučke škole u Istri: statistički prikaz prema stanju neposredno pred početkom svjetskoga rata*. Pula: Tisak i naklada Jos. Krmpotića, 1918.

Bellulo, Marija. „Sto deset godina Osnovne škole Šijana u Puli.“ *Povijest u nastavi* 7/14 (2012): 177-191.

Benussi, Bernardo. *L'Istria nei suoi due millenni di storia*. Trieste: Casa editrice g. Caprin, 1924.

Car Emin, Viktor. „Hrvatske i slovenske škole u Istri uoči talijanske okupacije godine 1918.“ *Pedagoški rad* 4/6 (1949): 346-353.

Cetnarowitz, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860-1907)*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

Crnobori, Tone. „Matko Laginja i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru.“ U *Prilozi o zavičaju*, sv. 4, ur. Josip Percan, 339 – 354. Pula: Čakavski sabor – Katedra Pula, 1986.

_____. „Škola i Ćirilo-metodska družba u Premanturi.“ *Prilozi o zavičaju*, sv. 4, Pula, 1986. (339 – 355).

Cukrov, Ante. *Između obrazovanja i denacionalizacije: Lega Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. Pula: C.A.S.H., 2001.

_____. „Osnovno školstvo Svetvinčenštine.“ *VIA* 6-7/6-7 (1996-1997): 173-211.

Demarin, Mate. *Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja 1818.-1918*. Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1978.

_____. *Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata*. Sisak: Jedinstvo, 1972.

De Rosa Diana. *Maestri, scolari e bandiere. La scuola elementare in Istria dal 1814 al 1918*. Udine: Del Bianco editore, 1998.

Ferluga Petronio, Fedora. „La Società dei Santi Cirillo e Metodio in Istria.“ U *Istria Religiosa*, ur. Pietro Zovatto. Trst: Centro studi storico-religiosi Friuli – Venezia Giulia, 1989.

Franković, Dragutin, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Književno-pedagoški zbor, 1958.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu.“ *Podravina* 5/10 (2006): 130 – 157.

_____. „Klub Ćirilo-Metodskih zidara u Zagrebu i pomaganje Istre.“ U *Bertošin zbornik – Zbornik u čast Miroslava Bertoše*, knj. 3, ur. Ivan Jurković, 95 – 111. Pula, Pazin: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv u Pazinu, 2013.

Mandić, Davor. *Istra u vihoru Velikog rata: sudbina evakuiraca – 1914.-1918*. Pula: Susreti na dragom kamenu, Povijesni i pomorski muzej Istre, 2013.

Marušič, Milan. „Slovenska šola v Istri.“ *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 6 (1995): 179 – 196.

Milanović, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 1 (1797-1882). Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967.

_____. *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga 2 (1883-1947). Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973.

- Peruško, Tone. Borba za osnovno školstvo. Borba za nacionalni opstanak. U *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Radetić, Ernest. *Istarski zapisi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.
- Strčić, Mirjana, Petar Strčić. *Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1996.
- Strčić, Petar. „Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Juraj Strossmayer (1874 – 1904).“ *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 14 (1970): 172 – 264.
- Šepić, Dragovan. *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*. Račice: Reprezent, 2004.
- Šetić, Nevio. *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.
- _____. *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914*. Zagreb: Hrvatski književno-pedagoški zbor, Profil International, 2010.
- Šiklič, Josip, ur. *Hrvatska gimnazija u Pazinu: 1899.-1999*. Pazin: Gimnazija i strukovna škola „Jurja Dobrile“, Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 1999.
- Šišić, Ferdo ur. *Korespondencija Rački – Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga*, knjiga 4 (od 2. srpnja 1888. do 15. veljače 1894). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1931.
- Trogrlić, Marko. Nevio Šetić. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.
- Trogrlić, Stipan. „Hrvatske škole na području Mjesne općine Motovun 1869.-1918.“ *Histria* 6 (2016): 35 – 58.
- Varelija, Zlatan. *Narodnjačka krv u temeljima hrvatske škole: sto godina hrvatskog školstva 1911.-2011*. Umag: Ogranak Matice hrvatske Umag, 2011.
- Vivante, Angelo. *Jadranski iredentizam*. Preveo Milan Rakovac. Zagreb: Dom i svijet, 2002.
- Vovko, Andrej. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Ćirila in Metoda 1885-1918*. Ljubljana: Založba ZRC – ZRC SAZU, 2004.
- Zrilić, Smiljana, Dejan Nekić. „Borba za hrvatsko školstvo na cresko-lošinjskom području od 1870. do 1918. godine.“ *Školski vjesnik* 59/2 (2010): 241 – 260.

13.3. Internet

Enciklopedije na Internetu

„Dinko Trinajstić,“ *Istarska enciklopedija*. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2781> (posjet 3.6.2018).

„Dinko Vitezić,“ *Istrapedia*. <http://istrapedia.hr/hrv/1351/vitezic-dinko> (posjet 20.5.2018).

„Gulden,“ *Hrvatska enciklopedija*. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23762> (posjet 20.8.2018).

„Hrvatska škola,“ *Istrapedia*. <http://istrapedia.hr/hrv/1068/hrvatska-skola-casopis/istra-a-z/> (posjet 9.8.2018).

„Il Diritto Croato,“ *Istarska enciklopedija*. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=714> (posjet 7.7.2018).

„Narodna prosvjeta,“ *Istrapedia*. <http://istrapedia.hr/hrv/3669/narodna-prosvjeta-mjesecnik/istra-a-z/> (posjet 8.8.2018).

„Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba,“ *Istarska enciklopedija*. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1862> (posjet 15.8.2018).

„Rikard Katalinić Jeretov,“ *Istrapedia*. <https://www.istrapedia.hr/hrv/1318/katalinic-jeretov-rikard/istra-a-z/> (posjet 7.8.2018).

„Školstvo,“ *Istrapedia*. <http://istrapedia.hr/hrv/1046/skolstvo/istra-a-z/> (posjet 12.5.2018).

„Veliki Ćiril-Metodski koledar,“ *Istrapedia*. <http://istrapedia.hr/hrv/3051/veliki-ciril-metodski-koledar/istra-a-z/> (posjet 10.7.2018).

„Viktor Car Emin,“ *Istrapedia*. <http://www.istrapedia.hr/hrv/439/car-emin-viktor/istra-a-z/> (posjet 17.6.2018).

„Vjekoslav Spinčić,“ *Istrapedia*. <https://www.istrapedia.hr/hrv/926/spincic-vjekoslav/istra-a-z/> (posjet 18.7.2018).

Ostale internetske poveznice

Lukežić, Irvin. „Viktor Car Emin.“ *Sušačka revija* 64. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=64&C=7> (posjet 7.7.2018).

„Stogodišnjica otvorenja škole u Lignju – institucija koja je živjela u inat nedaćama.“ <https://poduckun.net/stogodisnjica-otvorenja-skole-u-lignju-institucija-koja-je-zivjela-u-inat-nedacama/> (posjet 10.8.2018).

Sažetak

Razdoblje druge polovice 19. i početka 20. stoljeća obilježeno je u Istri narodnim pokretom istarskih Hrvata i Slovenaca. Njihova nastojanja za postizanjem ravnopravnosti bila su pritom usmjerena protiv istarskih Talijana koji su u Istri imali političku i gospodarsku moć te onemogućavali većinski slavenskom stanovništvu ostvarenje političkog, gospodarskog, kulturnog i prosvjetnog napretka. S težnjom da očuvaju svoj povlašteni položaj i pretvore Istru u etnički talijansku zemlju, oni provode talijanizaciju, koristeći školstvo kao jedno od sredstava u tom procesu. Širenje talijanskog jezika i kulture putem mreže pučkih škola i zabavišta neposredno je utjecalo na osnivanje školskog društva pod nazivom Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru 1893. godine. Društvo, u čijem su vodstvu sudjelovale istaknute ličnosti hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta, imalo je svrhu osnivanja hrvatskih i slovenskih zasebnih pučkih škola i zabavišta. Do 1918. godine, kada zbog talijanske okupacije zamire njezina djelatnost, Družba je osnovala i uzdržavala ukupno 54 škole i 10 zabavišta kojima se suprotstavljala talijanizaciji, ali i izoliranim pokušajima germanizacije. Zbog svojeg je djelovanja postala važan element unutar narodnog pokreta u Istri, a ujedno je, razvivši hrvatski predznak, pomogla u hrvatskom nacionalno-integracijskom procesu.

Ključne riječi: Istra, narodni pokret, istarski Hrvati i Slovenci, istarski Talijani, talijanizacija, germanizacija, školstvo, Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, hrvatske i slovenske zasebne osnovne škole i zabavišta, hrvatski nacionalno-integracijski proces

Summary

The period of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century in Istria was the period of the national movement of istrian Croats and Slovenes. Their efforts to achieve equality were directed against istrian Italians who had political and economic power in Istria, making it difficult for the more numerous slavic inhabitants to attain their own political, economical, cultural and educational progress. Trying to preserve their privileged position and to convert Istria to an ethnic italian territory, they conduct italianization, using education as one of the means in that process. The spread of italian language and culture through the system of elementary schools and preschools directly motivated the establishment of the Society of St. Cyril and Methodius for Istria in 1893. This association, which was led by prominent figures of the croatian-slovene national movement, had the purpose of founding croatian and slovene private elementary schools and preschools. Until 1918, when the activity of the Society of St. Cyril and Methodius for Istria, due to the italian occupation, comes to an end, the Society founded and sustained a total of 54 schools and 10 preschools, used against italianization and isolated attempts of germanization. Because of its activity, this association became an important element in the national movement in Istria, helping at the same time, with its croatian nature, in the process of croatian national integration.

Key words: Istria, national movement, Istrian Croats and Slovenes, Istrian Italians, education, italianization, germanization, The Society of St. Cyril and Methodius for Istria, croatian and slovenian private elementary schools and preschools, process of croatian national integration